

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

ISSN 2308-7420

№ 3.
2016

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН, АДАБИЁТ, ШАРҚШИНОСӢ ВА
МЕРОСИ ХАТТИИ ба номи РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор
шумора нашр мешавад

Муассис: Институти забон,
адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси
хаттии ба номи Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. Раҳматуллозода Саҳидод

Муовини сардабир
н. и. ф. Аскар Ҳаким

Дабир масъул
н.и.ф. Шамсиддин Мухаммадиев

Нижони мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Шарифҷон Хусейнзода, 35,
Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 27,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ»,
тел.: (+992 37) 221-22-40.

**Шохиси (индекси) обуна дар
фехристи «Почтаи тоҷик» -77755**

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри
соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба
кайд гирифта шудааст.

Ҳ а й а т и т а х р и р и я :

Абдучаббор Раҳмонзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Маҳмадҷосиф Имомзода
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Носирҷон Салимӣ
(узви пайвастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Мирзо Муллоаҳмадов
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Ҷӯрабек Назриев
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Додихудо Саймиiddинов
(узви вобастаи АИ ҶТ, д. и. ф.),
Абдунабӣ Сатгорзода (д. и. ф., проф.),
Ғаффор Ҷӯраев (д. и. ф., проф.),
Ҳабибулло Рачабов (д. и. ф., проф.),
Олимҷон Хочамуродов (д. и. ф., проф.),
Парвонахон Ҷамшедов (д. и. ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),
Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),
Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.)

Душанбе © Институти забон, адабиёт,
шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба
номи Рӯдакии АИ ҶТ, 2016

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

ISSN 2308-7420

№ 3.
2016

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ, ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
И ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ имени РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
д.ф. н. Рахматуллозода Сахидод

**Заместитель
главного редактора**
к.ф. н. Аскар Хаким

**Ответственный
секретарь**
к.ф.н. Шамсиддин Мухаммадиев

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шариф-
джана Хусейнзаде, 35, Институт
языка, литературы, востоковедения и
письменного наследия им. Рудаки
Академии наук Республики Таджи-
кистан, комн. 27, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

**Подписной индекс в каталоге
«Почтапочик» -77755**

Наш веб-сайт: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Минис-
терством культуры Республики
Таджикистан от 12 ноября 2015 года
за № 0095/мч

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Имомзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М.Муллоахмад
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Дж.Назриев
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
Д.Саймидинов
(член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А.Сатторзода (д.ф.н., профессор),
Г.Джураев (д.ф.н., профессор),
О.Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
П. Джамshedов (д.ф.н., профессор),
Х.Раджабов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш.Рахмонов (д.ф.н.)

Душанбе © Институт языка,
литературы, востоковедения и
письменного наследия имени
Рудаки АН РТ, 2016

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ	
Мирзо Ҳасан Султон. Вазъи илм дар рӯзгори Ҳаким Тирмизӣ.	
Шодиев Рустам. Забонҳои бумии Хатлон	
Мамадасламов Мамадсаид. Ифодаи муносибатҳои сарфӣ ба воситаи пешояндҳо дар забонҳои сохторашон гуногун.....	
Давлатова Манижа. Густураи маъноии мафҳуми “бечорагӣ” дар воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ.....	
АДАБИЁТШИНОСӢ	
Охонниёзов Варқа, Бӯстонӣ, Ризо. Тасвири таҷрибаи адолатҳои ва зулмсизегӣ дар ашъори форсии тоҷикӣ.....	
Қодиров Ғиёсиддин. Ҳақиқат ва ривоёт дар бораи афгонҳо...	
Маликзод Анзурат. Абулҳасани Шаҳид – шоири маъниҳои рангин.....	
Саидзода Ҷамолиддин. Таълими осори Мавлоно дар замонҳои истиклол.....	
Рустой, Мирзомуҳаммад. Ҳолатҳои сегонаи ташбеҳ дар ашъори Абдуллоҳ Орифи Ҷоҳобӣ.....	
Ниёзбеков Давлат. Таълимоти ахлоқии Абӯхотаи Розӣ.....	
Ниёзбоқиев Обидҷон. Таҳияи барномаи коркарди насри мусаччаъ (дар мисоли «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ).....	
ФОЛКЛОРШИНОСӢ	
Ализода Наврӯзали. Расми хостгорӣ ва арӯсии сокинони вилояти Қундуз	
Исмоилзода Фаридун. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори Рӯдакӣ.....	

СОДЕРЖАНИЕ

Мирзо Хасан Султон. Состояние науки в эпоху Хакима Тирмизи	
Шодиев Рустам. Коренные языки Хатлона	
Мамадасламов Мамадсаид. Грамматические отношения, выражаемые при помощи предлогов разносистемных языков.	
Давлатова Манижа. Семантическое пространство понятия «бедность» во фразеологической системе таджикского языка.	
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Охонниёзов Варка, Бустони Ризо. Практика описания справедливости и жестокости в персидско-таджикской поэзии.	
Кодиров Гиясиддин. Правда и вымысел об афганцах	
Маликзод Анзурат. Абулхасан Шахид - поэт насыщенного стиха	
Саидзода Джамолиддин. Изучение сочинений Мевляна в период независимости	
Рустои Мирзомухаммад. Аллегория и её разновидности в поэзии Абдулло Ориф Чохоби	
Ниёзбеков Давлат. Этическое учение Абухатима ар-Рази	
Ниёзбокиев Обиджон. Разработка программного продукта определения насри мусаджа в "Гулистан" - е Саади Ширази ...	
ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Ализода Наврузали. Свадебные традиции и обряды бракосочетания населения кундузской провинции	
Исмоилзода Фаридун. Применение народных пословиц и поговорок в стихах Рудаки	

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК: 001(09)

СОСТОЯНИЕ НАУКИ В ЭПОХУ ХАКИМА ТИРМИЗИ

Мирзо Хасан Султон

Институт языка и литературы имени Рудаки АН РТ

Абуабдуллах Мухаммад ибн Али Тирмизи (ок. 755-869), более известный в персидско-таджикской истории науки как Хаким Тирмизи, является выдающимся представителем суфийского тариката, сочинившим в этой и других, связанных с тарикатом областях, свыше восемьдесят малых и больших произведений.

Он также является основателем тариката под названием “хакимия” в суфийской школе Хорасана, где впоследствии часть суфиев стала последователями этой школы.

Шайх Фаридиддин Аттор в книге “Тазкират ал-авлийа” (Жизнеописание святых) называет Хакима Тирмизи “одним и величественных шейхов” [7, 462], а Мавлоно Абдуррахман Джами в книге “Нафахат ал-унс мин хазарат ал-кудс” (Дуновения дружбы из обители святых) “великим шейхом” [2, 168]. Они оба подчеркивали плодотворность деятельности Хакима Тирмизи как ученого. Относительно его трудов, в частности, в “Нафахат ал-унс” сказано следующее: “у него большое количество произведений, многие из которых пронизаны настоящим чудотворством, в том числе “Хатм ал-вилаят”, “Китаб ан-нахдж” и “Навадир ал-усул”. Кроме этих книг у него еще много сочинений, в т.ч. по богословским наукам и он приступил к сочинению комментариев к Корану, которые не были закончены из-за его смерти” [2, 168].

Абдуррахман Джами напоминает слова, приведенные в книге “Кашф ал-махдуб” (Раскрытие скрытого), где о грандиозности и величии этого мыслителя сказано: “Он настолько велик, что мое сердце постоянно ищет дорогу к нему и мой шейх всегда говорил, что Мухаммад словно редчайшая жемчужина, которой нет равных в мире” [2,168]. Худжвири также ставит его в один ряд с десятью выдающимися суфиями, которые “снискали уважение и являются признанными учеными из сунны и джамоата” [6, 979].

Фаридиддин Аттор в книге “Тазкират ал-авлийа” приводит слова самого Хакима Тирмизи о его сочинениях, которые полностью совпадают с высказываниями других последующих известных представителей тариката суфизма, в частности со словами Шамси Табрези (1186-1247), который высказал следующее суждение: “я не написал ни одного сочинения, чтобы говорили - это принадлежит ему (т.е. мне – М.-Х.С), однако из-за скудности времени я утешил себя тем, что имею (сочинил)” [7, 464].

Вышеприведенное высказывание показывает, что Хахим Тирмизи никогда не сочинял книги ради собственной славы и всеобщего признания. Его духовные и суфийские труды были созданы для утешения самого себя и удовлетворения потребностей своей эпохи. В конце своей жизни он приступил к составлению комментариев к Корану, что было также вызвано потребностями его современников.

По утверждению некоторых ученых, Хахим Тирмизи среди суфиев является первым ученым, который был знаком с метафизикой и греческим миропониманием [6, 980].

Знание Хакима Тирмизи метафизики и греческого познания мира в определенной мере связано с развитием этих и других областей науки в его эпоху.

Поскольку период жизни и творчества этого прославленного ученого совпадает со временем беспрецедентного развития гуманитарных и точных наук в исламском мире, значительный вклад в их разработку и дальнейшее развитие внесли представители иранской культуры, преимущественно восточной части исторического Ирана.

Следует отметить, что в выявлении и совершенствовании таланта ученых этого времени ключевую роль сыграли вначале Академия Джундишапура, а затем школы «Байт ал-хикма» или «Хизонат ал-хикма» (Дом мудрости) в Багдаде; в последующие столетия эта традиция получила продолжение при дворе Саманидов и Ма’муновой Академии в Хорезме. Период от начала функционирования Академии Джундишапура и Ма’муновой Академии в Хорезме можно считать самой плодотворной эпохой процветания и развития фундаментальных наук в Иране.

Джундишапурская Академия была основана по инициативе второго шаха из династии Сасанидов Шапуром 1 (241-272)

изначально в качестве медицинской школы, которая затем приняла в свои стены ученых других областей науки, особенно астрономии, математики, и до арабского завоевания и исламизации Ирана являлась крупнейшим научным центром своей эпохи. Относительно научной деятельности ученых этого научного центра в начале исламизации и правления Омейядов (661-750) достаточных сведений нет, однако после прихода к власти Аббасидов (750-1258), особенно Хорун ар-Рашида (789-809) и его сына Ма'муна (813-833), мать которого была родом из Хорасана, при дворе Аббасидов отчетливо проявилось влияние воспитанников научной школы Джундишапура.

По мнению академика И.Ю. Крачковского «соблазнительным может казаться предположение, что Аббасиды, ориентируясь в своей политической линии на Иран, и в культурной традиции оказываются связанным с востоком халифата» [5, 65]. К высказываниям этого известного ученого следует добавить, что Аббасиды были связаны с востоком халифата, т.е. с Хорасаном и Мавераннахром не только в культурной, но и в исследовательской традиции. Знаменитое семейство хорасанского происхождения Бармакидов, которое занимало министерские посты при Аббасидах, привлекая ко двору ученых как из Джундишапура, так и из других частей халифата, особенно из Хорасана, Мавераннахра, сыграло важную и судьбоносную роль в популяризации и развитии науки того времени.

Именно эти мудрые бармакидские везиры, следуя опыту и традициям ведения государственных дел сасанидских правителей, способствовали привлечению ко двору Аббасидов астрономов и астрологов, создав благоприятные условия для дальнейшего развития астрономии того периода.

Знаменитые астрологи Наубахт Ахвази (ум. ок. 777) и Моша'аллах (ок. 740-815) - воспитанники иранской астрономической школы Джундишапура, еще при правлении халифа ал-Мансура (754-775) пользуясь астрономическими таблицами, внесли значительный вклад в выборе в 762 году место для закладки Багдада.

Необходимо подчеркнуть, что эти ученые, особенно Моша'аллах, известный в средневековой Европе как Messahallath или Messeallah, при наблюдении звезд пользовался главным образом шахскими астрономическими таблицами и календарями,

основу которых составляет астрономический трактат сасанидской эпохи. Персидский (пахлевийский) оригинал этого знаменитого астрономического трактата называется “Зидж аш-Шах” или “Зидж аш-Шахрияр” (Царские таблицы), который впоследствии был переведен с персидского языка на арабский, и получивший большую популярность чем первоисточник.

Благодаря латинскому переводу произведений Мошааалаха не только этот календарь и астрономические таблицы стали популярными в Европе, но они также способствовали проникновению ряда терминов персидского происхождения в языки средневековой Европы.

Одним из таких терминов персидского происхождения является термин “зидж”, имеющий пахлевийские корни. Он происходил от слова “зик” со значением “основы материала, вдоль которого идут переплетающиеся нити ткани”. Абулфазл Мусаффо со ссылкой на “Та’рихи нуджуми исломи” (История исламской астрономии) поясняет, что “иранцы это слово использовали в таблицах в связи с сходством прямых линий таблицы цифр с нитями текстильной ткани. Эти книги включают все математические таблицы, по которым производится расчет каждого астрономического явления” [3, 355].

По мнению Хорезми “зидж” происходит от персидского “зех” в значении ватар (хорда), он также его считает арабским эквивалентом индийского слова “зик” в этом значении [3, 355].

Слово “зик” в пахлевийском языке означает календарь, и термин “зоича” также является производной формой этого слова.

Абулкасым Фирдоуси в “Шахнаме” использует это слово в его первоначальном значении в форме “зик”:

*Бихонд он замон шоҳ Чомосбро,
Ҳама фолгирони Лухросбро.
Бирафтанд бо зикҳо бар канор,
Бипурсид шоҳ аз гав Исфандиёр* [3, 357].

(Тогда царь созвал к себе Джамаспа,
Всех астрологов Лухраспа.
Они предстали перед царем с «зиками» (зиджами)
Спросил царь о судьбе богатыря Исфандияра)
(подстрочный перевод)

Этот термин персидского происхождения закрепился в арабском языке и получил формы множественного числа “азйодж”, “зиджот” и “зийаджа”.

Другим известным ученым этого периода, получившим популярность в области астрономии средневековой Европы под именем Албумасар, является Абу Ма’шар Балхи (ум. 886). Этот ученый вначале занимался хадисами и богословской наукой, и после совершения хаджа в возрасте 47 лет увлекся астрономией и стал ведущим ученым в этой области науки.

Среди многочисленных астрономических произведений Абу Ма’шара особое место занимает «Зидж ал-хазорот», расчет которого производился с меридиана замка Гангдиз. Его астрономические представления относительно «мирового года», также известные как «год персов», в последующие столетия снискали большую популярность.

Абурайхан Беруни (973-1048) в «Китаб ат-тафхим» (Книга вразумления) при упоминании «мирового года» ссылается на этого автора и говорит: «мировой год у Абу Ма’шара – триста шестьдесят тысяч лет и потоп был в середине этого периода» [4, 514].

Беруни в этой книге также упоминает об этих «хазоротах» и применяет этот научный метод: «мы поместили в этой таблице ... что рассказал в (Зидже) ал-хазорот, то есть в (Зидже) тысяч со слов персов Абу Ма’шар» [4, 514].

Следует отметить, что персидские слова «зидж» и «хазорот» (мн. число арабского языка женского рода) через арабский язык впоследствии вошли в латинский и другие европейские языки.

По мнению исследователей истории науки в истории мировой науки именно изложение Абу Ма’шаром Балхи о «мировом годе», которое было определено ещё Птолемеем в 36 000 лет, сыграло большую роль. Перевод его на латинский язык трактата «ал-Мудхал ило ’илм ахкам ан-нуджум» (Введение в науку о законах звезд) или «ал-Мудхал ал-кабир», выполненный Германом Далматским в 1140 году, способствовал распространению этих идей на Западе [5, 74].

Заслуживает внимания и то, что иранские астрономические труды той эпохи вобрали в себя и индийскую науку и потому индийские астрономические теории проникли к арабам и в европейские языки в основном через иранскую передачу.

Как было сказано выше, в развитии астрономии, математики и математической географии эпохи Хакима Тирмизи ключевую роль сыграла школа «Хизонат ал-хикма» или «Байт ал-хикма» в Багдаде, которая вначале была основана как переводческая школа для перевода греческих, сирийских и персидских научных трудов на арабский язык.

Аббасидским халифом Хорун ар-Рашидом по рекомендации Бармакидов и с привлечением ученых Джундишапура была основана вначале школа «Байту-л-хикма» в качестве переводческой школы. Впоследствии его сын Ма'мун, в жилах которого текла и иранская кровь, сюда привлек крупных ученых, и всячески поощряя их деятельность, превратил её в крупнейший научный центр своего времени. Для сбора научных трудов он также направлял ученых в Византию, Египет и другие страны и таким образом было собрано в Багдаде большое количество научной литературы. На арабский язык с греческого, сирийского языков были переведены научные труды Аристотеля, Архимеда, Платона, Апполония, Гиппократы, Галена, Менелая. Птолемея и других ученых античного мира.

Среди переведённых работ особо выделяются два фундаментальных труда Птолемея (ок. 90 – ок. 170) - астрономический труд «ἡ μεγάλη σύνταξις μαθηματικῆ» (Большой свод) в тринадцать книг и «ἡ γεωγραφικὴ ὑφήγησις» (Руководство по географии), которые совершив в научной среде того периода «революцию умов», создали благоприятную почву для дальнейшего развития астрономии и математической географии.

Первое вышеупомянутое произведение Птолемея на арабском языке получило название «ал-Маджисти» или «ал-Миджисти» и впоследствии в средневековой Европе стало известно как «Альмагест» (Almagest).

Следует отметить, что перевод «Альмагест»-а на арабский язык впервые был выполнен с сирийского языка по поручению знаменитого везира Бармакида Йахья ибн Халида (ум. 805). Следующий перевод этого труда осуществил наиболее крупный переводчик этой эпохи Хунайн ибн Исхак (ок. 820-873), работа которого была отредактирована Сабитом ибн Курра (834-901).

Знаменитый ученый и философ этого периода Абунаср Фороби (872-950) также занимался астрономическим исследованиям в «Байт

ал-хикма» в Багдаде. В его знаменитой книге «Та'лим ас-сони» (Второе учение), которая прославила его как «му'аллим ас-сони» (второй учитель - первым считается Аристотель), есть раздел, называемый «Шарх ал-Маджисти», который представляет собой комментарий к знаменитой астрономической книге «Альмагест».

Другим крупным ученым и астрологом «Байт ал-хикма» (Дом мудрости) того периода был Йахйа ибн Абумансур Марвази, который руководил обсерваторией Шамсийа. Абурайхан Беруни сообщает о наблюдении осеннего равноденствия астрономами этой обсерватории под руководством Йахйа ибн Абумансура в 828 году [1,151]. По свидетельству некоторых источников Мухаммад Хорезми принял участие в целом ряде астрономических наблюдений, проведенных в обсерватории Шамсийа.

Перу этого ученого принадлежит известная книга «аз-зидж ал-Ма'муни ал-мумтахан» (Проверенные Мамуновские таблицы).

Другим выдающимся звездочетом рассматриваемого периода считался Холид ибн Абдулмалик Марваруди (выходец из северной части нынешнего Афганистана), который считался известным астрономом обсерватории Дайр Мурран в Дамаске. Он также являлся одним из соавторов коллективного труда «Зидж ал-Ма'мун» (Ма'мунов зидж). Имеются сведения о проведении в 832 году под его руководством измерения высоты Солнца по уточнению наибольшего наклона эклиптики к экватору. По его стопам в дальнейшем пошли и его сыновья Мухаммад и Омар.

Другим известным математиком и астрономом этой эпохи был Ахмад ибн Абдуллах Марвази (ум. ок. 865-867), известный также по имени Хабаш ал-Хосиб. Он внес весомый вклад в составление трех астрономических таблиц «Зидж ад-Димишки», «Зидж ал-Ма'мун» и «Зидж аш-шах» [1, 152].

К числу крупных ученых в области астрономии и математики этого периода можно отнести Абулаббаса Ахмада ибн Касира ибн Мухаммада Фаргани (ок. 795/98-84/65), получившего известность в Европе под латинскими именами Альфрагана и Альфраганиус.

Его астрономический труд «Китаб фи усул илм ан-нуджум» (Книга об элементах науки о звездах), также известный как «ал-

Фусул ас-салосин” (Тридцать разделов) признан в средневековой Европе самым популярным произведением по астрономии. Данный трактат уже в 12 веке был дважды переведен на латинский язык, а затем - на другие европейские языки [1, 153]. Это произведение было настолько популярно, что о нем упоминали великий поэт эпохи Возрождения Данте (1265-1321) в “Божественной комедии” и Шиллер (1759-1805) в пьесе “Валленштейн”.

Голландский математик Яков Глиус в 1669 году издал оригинал и новый перевод данного трактата на латинском языке. Можно утверждать, что этот трактат на протяжении почти пяти веков являлся энциклопедией астрономических знаний в средневековой Европе и в течение многих веков служил основным учебником в университетах Западной Европы.

Ахмад Фаргани подтверждает представление о разделе Земли на семь кишваров, которое основано на миропонимании древних иранцев. Об этом также упоминает Абурайхан Беруни в “Китаб ат тафхим” говоря, что “персы подразделяли Землю на семь кишваров” [4, 196].

Научная деятельность крупнейшего математика, астронома и географа этой эпохи Абуджа’фара ибн Мусо Хорезми (ок. 780 - ок. 850), также известного, как ал-Хорезми и ал-Маджуси, протекала в “Байт ал-хикма” в Багдаде.

Известный ученый Сартон в своем введении в историю науки всю первую половину IX века связывает с его именем как с “величайшим математиком своего времени и, если принять во внимание все обстоятельства, одним из величайших [математиков] всех времен” [5,91].

Математический трактат Мухаммада Хорезми “Китаб ал-джам’ ва-т- тафрик би-хисоб ал-Хинд” (Книга сложения и вычитания у индийцев) впервые познакомил арабов, а в латинском переводе «Algorithmi de numero Indorum» (XII век) Европу с индийской десятичной системой нумерации. Данный трактат также прославил имя ал-Хорезми в Европе. Термин “алгоритм”, который является искаженной латинизированной европейской формой “ал-Харизми”, стал известен благодаря латинскому названию этой книги и вначале в Европе, исходя из индийской десятичной системы нумерации, обозначал арифметику (алгоритмус), а впоследствии стал использоваться как

общее название всякой системы вычислений, выполняемых по строго определённым правилам (алгоритм).

Его следующий научный трактат “Китаб ал-мухтасар фи хисоб ал-джабр ва-л-мукобала” (Краткая книга об исчислении восполнения и противопоставления), состоящий из введения и 27 глав, основал новую эру в области математики и открыл путь к рождению новой самостоятельной науки - алгебра (искаженная форма ал-джабр). Трактат о математической географии Мухаммада Хорезми “Китаб сурат ал-’арз” (Книга картины Земли) или “Расм ал-руб’ ал-ма’мур” (Рисунок обитаемой четверти), который был написан между 836-842 гг., является первым сочинением по математической географии на арабском языке. Он считается переработкой “Географии” Птолемея, который подготовил почву для сочинения в будущем многих трудов по географии. По предположению академика В.В. Бартольда название данного трактата “сурат ал-арз” (Картина Земли) является арабским переводом термина географии [8, 9].

В целом можно утверждать, что эпоха жизни и творчества Хакима Тирмизи совпадает с временем беспрецедентного развития всех традиционных наук того периода, особенно развития таких фундаментальных наук, как астрономия, математика и математическая география, и в открытии и развитии некоторых новых областей и сфер этих наук внесли весомый вклад ученые Хорасана и Мавераннахра: Мухаммад Хорезми, Абунаср Фороби, Абу Ма’шар Балхи, Ахмад Фаргани, Абулаббос Сарахси, Ахмад Марвази, Холид Марваруди и др.

Несмотря на то, что языком науки и научных произведений данного периода в основном был арабский, благодаря ценным произведениям этих и других ученых иранского происхождения многочисленные персидские термины, такие как **зидж**, **зойиджа**, **бахизак**, **батёра**, **кишвар**, **намудор**, **кадхудо**, **солхудо**, **джавзахр**, **джонбахтор**, **нимбахр**, **нухбахр**, **хазорот**... стали популярны в арабском языке, а многие термины персидского и арабского происхождения, такие как **ал-джабр** (алгебра), **ал-хоразми** (алгоритм), **намудор** (анимодар), **назир** (надир), **изода** (алидада), **ас-сумут** (азимут), **самтуррас** (зенит), **кадхудо** (al-cochoden), **Тарозу** (Таразед = Tarazed = γ Aquilae), **Шохин** (Альшаин = Alshain = β Aquilae), **Дабарон** (Альдебаран = Aldebaran),

Банотуннаш (Бенетнаш = Benetnasch), **Каффи хазиб** (Каф = Caph), **Насри Тоир** (Альтаир = Altair), **Насри Вокеъ** (Вега = Vega), **Саъди Булаъ** (Альбали = Al Bali), **Саъди Зобех** (Дабих = Dabih), **Саъд ал-ахбия** (Садахбия = Sadahbia), **Саъд ас-сууд** (Садалсууд = Sadalsuud), **Гумайсо** (Гомейза = Gomeiza), **Фаркадайн** (Феркад = Pherkad) и др. вошли в европейские языки, что свидетельствует о ведущей роли этих ученых в истории мировой науки.

Литература:

1. Абдулла-заде Х.Ф. ал-Хорезми и Багдадская астрономическая школа // Хорезм и Мухаммад аль-Хорезми в мировой истории и культуре. / Абдулла-заде Х.Ф. – Душанбе: Дониш, 1983.
2. Абдуррахмони Чомӣ. Нафахот ул-унс мин хазарот-ил-қудс. / Абдуррахмони Чомӣ. – Душанбе, 2013.
3. Абулфазли Мусаффо. Фарҳанги истилоҳоти нучумӣ ҳамоҳанг бо вожаҳои қайҳонӣ дар шеърӣ форсӣ / Абулфазли Мусаффо. – Табрез, 1357.
4. Абурайҳони Берунӣ. Китобу-т-тафҳим ли авойили сино'ати-т-танҷим. Тасҳеҳ ва муқаддимау ҳавошӣ ба хомаи устод Ҷалолиддини Ҳумой / Абурайҳони Берунӣ. – Техрон. 1362.
5. Крачковский И.Ю. Избранные сочинения (Арабская географическая литература). Т.IV. / Крачковский И.Ю. – М.,-Л., 1957.
6. Мухаммадризо Ночӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён / Мухаммадризо Ночӣ. – Душанбе: Эргограф, 2011.
7. Фаридиддини Аттори Нишобурӣ. Тазкирату-л-авлиё (бар асоси нухайи Никеосон). Бо муқаддимаи Мирзоҷаҳид ибни Абдулҷаҳиди Қазвинӣ. Тасҳеҳ ва вироиши Мучтабо Ризвонӣ / Фаридиддини Аттори Нишобурӣ. – Техрон, 1389.
8. Худуд-ал-алем. Рукопись Туманского (с введением и указателем В.Бартольда). – Л., 1930.

ВАЗЪИ ИЛМ ДАР РЪЗГОРИ ҲАКИМ ТИРМИЗӢ

Дар мақола таъкид шудааст, ки рӯзгори зиндагию эҷоди ин ҳақими донишманд ба даврони рушди камназири улуми ақлию нақлӣ дар олами ислом рост меояд, ки дар зухуру инкишофи

аксари ин улум намояндагони мардуми эронинажод, ба хусус мардумони шарқи Эронзамин, яъне донишмандони Хуросону Мовароуннахр нақши бештар доранд. Дар заминаи далелҳои муътамади илмӣ дар мақола ба исбот расидааст, ки дар амри такмилу тақомул пайдо кардани маҳорату истеъдоди донишмандони ин аҳд нахуст Академияи Гундишопур ва баъдан «Байту-л-ҳикма» ё «Хизонату-л-ҳикма»-и Бағдод нақши калидӣ доранд, ки баъдан ин анъана ҳамчунон дар дарбори Сомониён ва Академияи Маъмуни Хоразмшоҳ идома пайдо кард.

Вожаҳои калидӣ: забон, илм, забони илм, забони форсии тоҷикӣ, истилоҳ, илми нуҷум, риёзиёт, ҷуғрофияи риёзӣ, зич, ҳазорот.

SCIENTIFIC SITUATION IN THE EPOCH OF HAKIM TIRMIZI

It is confirmed in the article that the life and creativity of Hakim Tirmizi's epoch coincides with time of unprecedented development of all traditional sciences of that period, especially development of such fundamental sciences as astronomy, mathematics and mathematical geography and Khurasan and Movarounnahr scientists have made a significant contribution in the opening and development of some new areas and spheres of these sciences.

The fact proves that thanks to valuable scientific works of this period numerous Persian and Tajik terms were included into the European sciences testifying the leading role of the Iranian origin scientists of the given epoch in the history of a world science.

Key words: *language, science, language of science, Persian-Tajik language, term, astronomy, mathematics, mathematical geography, zij, hazarat.*

НАУЧНАЯ СИТУАЦИЯ В ЭПОХИ ХАКИМА ТИРМИЗИ

В статье подтверждается, что жизнь и творчество эпохи Хакима Тирмизи совпадают со временем беспрецедентного развития всех традиционных наук того времени, особенно развитие таких фундаментальных наук, как астрономия, математика и математическая география, а ученые Хурасана и

Мовароуннахра сделали значительный вклад в открытие и развитие некоторых новых областей и сфер этих наук.

Это доказывает, что благодаря ценным научным трудам этого периода в европейские науки были включены многочисленные персидские и таджикские термины, свидетельствующие о ведущей роли ученых иранской науки данной эпохи в истории мировой науки.

Ключевые слова: *язык, наука, язык науки, персидско-таджикский язык, термин, астрономия, математика, математическая география.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзо Хасан Султон (Султонов Мирзохасан Баротович), доктори илми филология, ходими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

Сведения об авторе: Мирзо Хасан Султон (Султонов Мирзохасан Баротович), доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru;

About author: Mirzo Hassan Sulton (Sultonov Mirzohassan Barotovich). Doctor of Philology, Leading Scientific Worker of Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Tel.: +992 93526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru

ЗАБОНҲОИ БУМИИ ХАТЛОН

Шодиев Рустам

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бинобар навиштаи Сюан Сзын дар бораи Тохаристон, ки бештари муҳаққиқон ба он истинод овардаанд, забони сокинони он аз забони дигар кишварҳо каме тафовут доштааст. Ӯ оварда, ки ҳуруфи асосӣ дар алифбои онҳо 25-то буда, ба паҳнои саҳифа менависанд ва аз чап ба рост мехонанд. Ҳамчунин ин сайёҳи чинӣ дар мавриди забон ва расмулхатдар Бомиён, Тохаристон, Шугнон ва Читрол маълумоти хеле муҳимро дар ёддоштҳои хеш сабт кардааст, ки бинобар муҳимияти он, ҳамон тавре ки дар манобеи русӣ аз чинӣ тарҷума шудааст, иқтибос мекунем: «... в Бамиане «письмо, обычаи и монеты те же, что в царстве Ту-хо-ло (Тохаристан), язык несколько отличен»; в Каписе «письмо во многом соответствует письменность Ту-хо-ло, обычаи, язык и религиозные установления довольно различный»; в Шугнани «письмо то же, что в стране Ту-хо-ло, в языке имеются отличия»; в Читрале «письмо то же, что и в Ту-хо-ло, язык другой» [3, 49; дар поварақ истинод ба манобеи дигар].

Аз ин навишта чунин бармеояд, ки миёни забони Тохаристон ва забонҳои Бомиён, Каписо, Шугнон ва Читрол тафовут вучуд дошта, аммо расмулхати онҳо яке будааст. Ҳамчунин ки В.А.Лившиц тазаккур медахад, «эфталитҳо дар Тохаристон ва атрофи он мисли Кушон ба ҳайси забони расмӣ мактубӣ (навишторӣ) аз забони бохтарӣ истифода мекарданд» [3, 49]. Хати бохтарӣ (дар асоси алифбои юнонӣ) дар Хутгалон низ якҷо бо забони бохтарӣ истифода мешудааст.

Бо таваҷҷуҳ ба ин навиштаи таърихӣ Сюан Сзын муҳаққиқони осор ва забони бохтарӣ ба натиҷае расидаанд, ки дар Тохаристон на фақат дар садаи VII, балки дар садаҳои баъдӣ низ алифбои юнонии бохтарӣ вучуд доштааст. Истифодаи ин расмулхатро дар Хутгал номаи шоҳи Хутгал бо номи Юдак ба Деваштич – ҳокими Панчакант дар расмулхатти юнонӣ таъйид мекунад [9, 88].

Дар ёддоштҳои ин сайёҳ Хутгалон (Хатлон) низ яке аз вилоёти хеле бузург тавсиф гардида, вале дар бораи забон ё забонҳои ин сарзамин ва шаҳрҳои он маълумот оварда нашудааст.

Зоири буддой Хой Чао, ки солҳои 726-727 ба Осиёи Миёна омада буд, дар баробари Тохаристон дар мавриди Хутталон низ иттилооти мухтасар овардааст, ки тибқи он дар ин кишвар нисфи мардум – ху, яъне бумӣ, нисфи дигар турк будаанд. Кишвар таҳти ҳукумати арабҳо қарор дорад. Қисме аз аҳоли ба забони тохарӣ, бархе ба туркӣ, бархе дигар ба забони маҳаллӣ муошират мекунад [9, 89; 2, 228-229]. Б.Я. Ставиский дар иртибот ба истилоҳи «ху» афзуда, ки муаллифони чинӣ ин истилохро дар он замон ҳам барои мардуми Хутталон ва ҳам дар нисбати мардумони дигари эронизабони Осиёи Миёна ва Туркистони шарқӣ истифода мекардаанд [Ставиский 9, 89].

Дар робита ба мавриди истифода қарор гирифтани забони туркӣ дар Осиёи Миёна академик Б. Фафуров чунин нигоштааст: «Особенно увеличивается количество тюркоязычного населения Средней Азии начиная со второй половины VI в.н.э., когда отряды тюркского каганата захватили после разгрома эфталитов власть на территории Среднеазиатского междуречья. С этой времени тюркоязычные племена играют все более заметную роль в процессах этно- и глоттогенеза Средней Азии (особенно в северных и северо-восточных областях)» [2, 544]. Дар идома Б. Фафуров бори дигар аз ҳамин иттилои Хой Чао дар хусуси мавҷудияти аҳолии туркзабон дар Хуттал ёдовар мешавад. Ин ҳама далели вазъи чандзабонӣ дар Хатлони таърихӣ дар оғози садаи VII милодӣ ба баъд мебошад. Забони туркӣ он таъсиреро, ки дар вилоятҳои шимол ва шимоли шарқи Осиёи Миёна ба забонҳои бумии эронӣ ва баъдан забони тоҷикӣ гузошт, дар Хуттал ба чунин нуфуз расида натавонист. Ҳоло дар Қаротегин ва Дарвоз ва низ дар навоҳие, ки ҳайталҳо ва қабоиلى турк собиқан ишғол доштанд, яъне дар Хуттал, Вахш, Шумон, Чағониён ва Яфтал ва дар саросари Бадахшон фақат ба тоҷикӣ тақаллум мешавад [15, 88].

Аммо дар раванди таърих дар минтақаи Хатлон мисли сарзаминҳои дигари Осиёи Миёна, аз ҷумла навоҳии Тоҷикистон бар ивази бархе аз номҳои ҷуғрофӣ номгузорию туркӣ истифода шуд, ки ин амал иллати аз ёдҳо рафтани теъдоде аз номҳо дар ин манотиқ гардидааст.

Ҳамчунон ки В.В.Бартолд овардааст, номи Тухоло дар навиштаи Сюан Сзын номи вилояте дар шарқи Хутан будааст, ки

аз харобаҳои он чой ёдгориҳои адабиёти буддой ба даст омадааст. Аммо Сюан Сзын дар бораи ин ёдгориҳои Тухоло чизе нагуфтааст. Тохариҳо аз шарқ, аз маҳалле дар шарқи Хутан ба соҳилҳои болооби Амударё омада буданд ва онҳо қаблан таҳти таъсири оини буддой қарор доштанд [1, 469].

Аз ин нигоштаи Хой Чао чунин бар меояд, ки дар садаи VII дар Хутталон се забон ба қор мерафтааст. Забони маҳалӣ ҳамон забони мардуми бумии ин сарзамин, яъне Хуттал ё Хутталон аст. Ягонагӣ ё иттиҳоди мардумони сокини сарзаминҳои соҳили чапи Амударё (шимоли Афғонистон) ва соҳили рости он далели умумияти этникии аҳоли дар он замон то ба имрӯз будааст. Ҷамҷунон ки Б.Я.Ставиский бо истинод бо Д.А.Мачинский зикр мекунад, «античные авторы, как правило, проводили границу крупных областей и этнических групп по рекам... Эти границы, как показали тщательные исследования, были весьма условными и принимают их без оговорок и проверки нельзя» [10, 37]. Чунин вазъ дар миёни мардумони сокини ду соҳили Амударё ҳамеша вучуд доштааст ва ҳамин равобит миёни ноҳияҳои ду соҳили рӯди Панҷ дар самти Бадахшон низ ба мушоҳида мерасад.

Бояд тазаққур дод, ки масоили истифодаи забон ва хати бохтарӣ дар сарзамини Хатлон бар асоси манобеи таърихӣ ва осори пайдошуда дар расмулхати бохтарӣ аз ин манотиқ таъйид мегардад. Бар асоси пажӯҳишҳои анҷомёфта дар иртибот ба осори бохтарӣ муҳаққиқон то садаи нахустӣ даврони исломӣ дар Хатлон роиҷ будани забон ва хати бохтариро бо ғуишҳои маҳаллии он тасдиқ кардаанд. Ҳамин тариқ, аз садаҳои VII-VIII ба баъд ба андешаи муҳаққиқон дар Хатлон давраи дузабонии ғуишҳои маҳаллӣ ё бумии бохтарӣ ва марҳилаи нахустӣ забони форсии дарӣ оғоз гардида буд. [Дар ин бора мурочиат шавад ба манобеъ дар мавриди забони бохтарӣ: 3, 47-81; 11, 314-346; 16, 111-116; 18, 344 – 349; 17, 358-366; 13, 12-13]. Соли 1952 аз Даштиҷуми вилояти Кӯлоб як зангӯлаи биринҷӣ барои овехтан ба гардани шутур бо алифбои бохтарӣ (шабеҳи юнонӣ) кашф гардид, ки он ба садаҳои I-II милод нисбат дода мешавад. Ин матн то ба ҳол шинохта ва ё хонда нашудааст. [Дар бораи ин бозёфт ниг.: 6, 143-144, акси 57.2,3; 7, 209-акси зангӯла бо навиштаи он; 3, поварақи 64; 11, 325].

Ҷамчунон ки В.Бартолд овардааст, бинобар қавли Сам'онӣ (асри XII) дар бораи Вашчирд ё Вашгирд (Файзободи кунунӣ) яке аз шаҳрҳои муҳими Хуттал чунин аст: «Сам'ани упоминает о буквах, бывших там в начале ислама, известных, записанных в книгах» [1, 469]. Ин нақли Сам'онӣ суханони Сюан Сзынро, ки дар солҳои 30-юми садаи VII ба Тоҳаристон омада ва дар бораи расмулхати ин сарзамин навишта буд, таъйид мекунад. Бинобар қавли Сам'онӣ то давраи аввали исломӣ тақрибан то қарни VIII дар Хатлон расмулхати бохтарӣ идома дошт ва ба ин алифбо китобҳо навишта мешудааст.

Идомаи тӯлони расмулхати бохтариро бархе аз ёдгориҳои дигар низ таъйид мекунад. Дар мавриди густири забони бохтарӣ дар ҳудуди Тоҳаристону Хутталон аз ин ҳулосаи И.М. Стеблин-Каменский метавон ёд кард. Мавсуф чунин менависад: «По-видимому еще в VII в. бактрийский язык и восточноиранские диалекты, близкие к бактрийскому («бактрийской группы») были распространены на территории Тоҳаристана и Хутталяна» [11, 317].

Бар асоси иттилои яке аз зоирини чинӣ Хой Чао дар мавриди сафари ӯ (солҳои 726-727) метавон ба ин натиҷа расид, ки дар ин давра як баҳши аҳолии Хуттал (тақрибан Кӯлоби имрӯза дар ҷануби Тоҷикистон) ҳанӯз ба тохарӣ тақаллум мекардаанд [8, 23].

Воқеан, сарнавишти ҳама забонҳои шарқии эронӣ дар қарнҳои аввали ислом бо оғози густири забони форсии дарӣ дар вазъи дузабонӣ хеле шабеҳи ҳам будааст. Бинобар нигоштаи Р.Фрай дар Бохтар наздики солҳои 50 пеш аз милод забони расмӣ забонҳои юнонӣ ва бохтарӣ будаанд. Забони бохтарӣ дар Суғд ба ҳайси забони гуфторӣ истифода мешудааст. Солҳои 650 милодӣ шакли гуфтори забони бохтарӣ дар мақоми расмӣ дар Бохтар ба қор рафта, аммо дар Суғд ва Қошғар ин забон маҳдуд ё аз истифода хориҷ гардидааст. Дар ин давра дар муқоиса ба Суғд дар Бохтар забони форсӣ якҷо бо бохтарӣ роиҷ будааст. Дар умуми тичории Бохтар аз ин давра ба баъд ду забон – форсӣ ва суғдӣ ба қор мерафтааст [12, 262-263].

Пас аз кашфи сангнабиштаи бохтарии Работак, ки дар соли аввали ҷулуси Канишка – императори Кушон (дар соли 127 милодӣ) навишта шуда ва муҳимтарин асноди таърихӣ ба шумор меравад, забони бохтарӣ дар катиба «забони ориёӣ» (αῖαο) хонда шудааст. Дар робита аз тарҷумаи матни бохтарӣ бо

калами Г.Чейлонӣ Доварӣ ёдовар мешавем, ки чунин аст: «Ва вай (яъне Канишка) фармони навиштани онро (корравоиҳояшро) ба забони юнонӣ содир кард. Сипас он ба забони «ориёӣ» ниғориш шуд. Пас дар соли якуми салтанат ин фармон то Ҳинд эълон шуд» [14, 27]. Ҳамчунон ки оқои Доварӣ тазаккур медиҳад ташобеҳи санғнабиштаи Работакро дар санғнабиштаҳои ҳахоманишии мебинем. Дориюши I дар санғнабиштаи Бесутун (сатри 70) мегӯяд: «Дориюш шоҳ гӯяд: Ба хости Аҳурамаздо ин нусхаи санғӣ аст, ки ман дастури навиштани онро ба забони ориёӣ (агиӯа) додам...». Дар робита оқои Доварӣ чунин хулоса мекунад: «чунин ташбеҳот миёни ду матни порсии бостони Дориюш ва матни бохтарии Канишка наметавонад тасодуфӣ бошад, балки ба гунае нишонаи он аст, ки Кушонӣён ҳам ҳамтаборӣ будани ориёии хешро иддао мекарданд...» [14, 28].

Дар понавишти шумораи 1 баҳши дувум мавсуф ниғошта, ки «забони бохтарӣ» забони гуфтории мардуми Бохтарзамин, Варорӯд ва ҳавзаи Гандаҳора буда, ки дар замони Канишка – императори Кушон ба ҷойи забони юнонӣ (забони расмии «давлати Юнону бохтарӣ») минҳайси забони расмии давлат баргузида шуд ва ҳадди ақал то қарни нухуми милодӣ забони расмӣ ва забони гуфторӣ дар минтақа буд. Санғнабиштаи бохтарӣ дар Тучӣ бо таърихи 869 милодӣ нишон медиҳад, ки ин забон ҳатто дар даврони хилофати Аббосӣ забони расмӣ ва идорӣ буд» [14, 94]. Аз ин баррасиҳои таърихӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки забони бохтарӣ низ мисли порсии бостон тайи ҳазорсолаҳо бо номи ориёӣ ёд шуда ва баъдан дар манобеи арабӣ бо истилоҳи «ал-балхия» ё «тал-тахāрия» зикр мешудааст.

Бинобар нақли Табарӣ пас аз мағлубияти Асад ибни Абдуллоҳ наздик ба соли 725 ва бозгашти ӯ аз Хатлон ба Балх мардуми Балх ба форсӣ суруди «Аз Хутталон омадих»-ро зам-зама мекарданд. Тақрибан аз ин таърих якҷо бо забони бохтарӣ дар Балх забони форсӣ низ ба кор мерафтааст. Маълум аст, ки ин шеър махсуси сабки омиёна буда ва куҳантарин намунаи таронаҳои маҳаллии мардуми Балх маҳсуб мешавад. Мақдисӣ дар «Аҳсан ут-тақосим» [ҷ.2, с. 489 – 490] оварда, ки «забони мардуми Балх ширинтарин забонҳо аст, ҷуз ин ки вожаҳои зишт низ ба кор мебаранд»; «забони Ҷузҷонон миёни марвӣ ва балхӣ аст ва забони Бомиеъну Тахористон наздик ба балхӣ аст, вале

каме гирифтагӣ дорад»; («ва забони термизӣ наздики балхӣ аст»). Макдисӣ ин забонҳоро «забонҳои аслии Хуросон (дар баҳши бохтарӣ)» номида ва афзуда, ки «дигарон пайрави эшонанд ва аз онҳо реша гирифтаанд ва бад-онҳо боз мегарданд» [с. 490]. Ҳадафи Макдисӣ аз «забони мардуми Балх» ё «забони балхӣ» ҳамон забони порсӣ (форсӣ), порсии дарӣ (форсии дарӣ), ки дар Хуросон шакл гирифта буд, мебошад.

Ҳамчунон ки пажӯҳишгарони осори бохтарӣ натиҷагирӣ кардаанд, забони мардуми бумии Бохтар ҳамон забонест, ки гӯишҳои он ханӯз дар охири садаи X ва оғози садаи XI маҳфуз будаанд. Дар таъйиди ин назар муҳаққиқон ба нигоштаи Берунӣ дар бораи лаҳҷаҳои «ал-балхия» ва «ал-туҳария» истинод мекунанд. Тафсилоти бештарро дар мавриди расмулхат ва забони бохтарӣ дар замони Кушонӣён метавон аз мақолаи В.А.Лившице пайдо кард [4, 313-321]. Дар Хатлон низ вазъи забони бохтарӣ дар мақоми забони расмӣ ва гуфторӣ мисли Бохтар ва шаҳрҳои ноҳияҳои он қарор доштааст.

Дар ҳоле ки бар ивази забони юнонӣ истифодаи забони бохтарӣ оғоз ёфт, бо вучуди ин ханӯз ҳам аз хати юнонӣ ё алифбои юнонӣ барои забони бохтарӣ ба қор бурда мешуд. Гузаштан аз юнонӣ ба бохтариро дар сиккаҳои чанд даҳаи баъд метавон дид. Канишка дар навиштаҳои аввалиаш танҳо юнонӣ ва пас аз он бохтариро ба қор бурдааст [17, 358]. Пас аз кашфи катибаҳои бохтарии 25 сатрии Сурх-Кутал дар Бағлони Афғонистон соли 1957, омӯзиши забони бохтарӣ оғоз гардид [Дар бораи катибаи Сурх-Кутал ва таърихи таҳқиқи он аз ҷониби А.Марик (A.Maricq), В.Б.Ҳеннинг (W.B.Henning), И.Гершевич (I.Gersheitch), Х.Хумбах (H.Humbach), Я. Ҳарматта (J.Harmatta), Н.Симс-Виллямс (N.Sims – Williams), В.А. Лившице, Б.Я.Ставиский, И.М. Стеблин – Каменский)].

Барои дарёфти иттилоот дар бораи Хатлон ва сарзаминҳои шаҳрҳои ҳамҷавори он муҳаққиқон қабл аз ҳама ба манобеи чинӣ, ки аз садаи II пеш аз милод оғоз меёбанд ва дар таърихи кишварҳои мисли Хатлон, Тохаристон ва дар маҷмӯъ Шарқи Эрон ва Осиёи Миёна маълумоти басо арзишманд ироа доштаанд, муроҷиат менамоянд. Сайёҳи садаи VII чинӣ Сюан Сзын дар мавриди ободихо ва мулкҳои марбут ба Тухоло (=Тохаристан) ва Кэ-до-ло (=Хутал, Хуттал) ва забонҳои

маҳаллии ин манотик маълумоти мухтасар, аммо барои таърихи ин сарзаминҳо бисёр арзишманд ироа доштааст. Ин сайёҳи чинӣ номи мулкҳои Тохаристон ва Хатлонро дар савтиёти чинӣ овардааст, ки ин барои шинохти ин номҳо дар овонавишти чинӣ муҳим аст. Номҳои мисли Да-ми=Термиз, Чи-о-ян-на=Чағониён, Шу-ман=Шумон, Сзюй-хэ-ян-на=Кубодиён, Хо-ша=Вахш, дар шарқтари Вахш мулки Хатлон, По-ли-хо=Пархор (Фархор), мулки Сзюй-ми-то=Кумед (дар самти Қаротегин, Дарвоз, Ванч), мулки Бадахшон ва ғ. [Дар мавриди маълумоти сайёҳони чинӣ ниг.: 2, 225-229; 3, 49-50]; дар бораи манобеи чинӣ дар иртибот ба Осиёи Миёна, Афғонистон ва Эрон ниг.: [7, 152-153].

Яке аз масоили муҳим дар шинохти номҳои чуғрофӣ ин таҳқиқи решашиносӣ ё этимологии онҳо мебошад. Барои анҷоми ин марҳилаи таҳқиқи номҳои таърихӣ лозим аст, то ин номҳо дар осори хаттӣ дарёфт ва мавриди таҳлили лингвистӣ қарор дода шаванд. Танҳо бо роҳи ташҳиси илмӣ бо истифода аз манобеи забонӣ, ба вижа забонҳои маҳаллии ҳамон манотик метавон дар мавриди решашиносии онҳо қазоват кард. Бештари ин номҳои таърихӣ, ки дар боло ёд шуд аз нигоҳи решашиносӣ ё маъно ва мансубияти забонӣ маълум ё мафҳум нестанд. Он чанд таҳқиқоте, ки дар иртибот ба топонимияи манотиқи Тоҷикистон ё дар маҷмӯъ Осиёи Миёна солҳои охир анҷом гирифтаанд, муаллифони онҳо дар бахши таҳқиқи таърихӣ ва этимологии номҳо камтар муваффақ шудаанд.

Номҳои таърихӣ метавонанд дар осори забонҳои дигар мутобиқи савтиёти он забонҳо навишта шаванд ва ё дар манобеи бегона дар чанд шакли навишт сабт шаванд. Дар ҳар маврид боз ҳам мансубияти номи маҳал ба кадоме аз забонҳои он манотик танҳо аз роҳи муқоисаи таърихӣ ва лингвистии ин ном метавонад муқаррар карда шавад. Барои намуна Термиз, ки бинобар навиштаи Сюан Сзын ба ҳайати Тухоло (Тохаристон) дохил мешудааст, дар осори таърихӣ дар чандин вариант муаррифӣ гардидааст.

Термизи куҳан яке аз шахрҳои канори Рӯди Ому (Амударё) буда, мутобиқи ҳафриёти бостоншиносӣ ҳудуди он тақрибан 350 гектарро ташкил мекардааст. Ин шахр бо номи Термез (Тармита) маъруф аст [10, 47-49]. Дар манобеи чинӣ Да-ми, аммо дар катибаи оромии Ашока дар водии Лағмони Афғонистон ин ном дар навишти trmd=Tarmid сабт гардидааст [5, 47]. Яъне

кухантарин манбаъ дар мавриди Термиз ё Тирмиз (Термиз) ҳамин катибаи оромӣ маҳсуб мешавад. Бозёфти сиккаҳои кушонӣ ва ҳам сиккаҳои юнону бохтарӣ далели таърихи ин шаҳр ба замони давлати Юнону бохтарӣ мебошад. Дар ин маврид ниг.: [10, 47-50]. Осори дигари аз Термиз кашфшуда аҳамияти ин шаҳрро дар ҳифзи забони бохтарӣ ва робитаи он бо шаҳрҳои Хатлон дар даврони таърих нишон медиҳад. Ҳамчунон ки В.А.Лившиц тахмин мекунад, эфталитҳо дар Тохаристон ва атрофи он мисли кушонӣ ба ҳайси забони расмии навишторӣ аз бохтарӣ истифода мекардаанд [3, 49].

Дар мавриди забонҳои ёдшуда дар Тохаристон ва Хутталон ҷуз осори хаттӣ маводи дигар ин номҳои ҷуғрофӣ маҳфуз дар осори таърихӣ мебошад. Бо ин далел номҳои ҷуғрофӣ таърихӣ, ки дар ин манотиқ, ба вижа ноҳияҳо ва вилояти таърихӣ Хатлон ҳифз шудаанд, барои таҳқиқи лаҳҷашиносии таърихӣ ин сарзамин хеле муҳим арзёбӣ мешаванд. Ин номҳо шояд аз забонҳои роиҷ дар ин минтақа буда, ки теъдод аз онҳо дар осор зикр наёфтаанд. Имрӯз бештари чунин номҳо дар Хатлони таърихӣ мисли манотиқи дигар, аз ҷумла Тохаристон (Балх), Суғд ва дигар вилояти Осиёи Миёна аз нигоҳи решашиносӣ ва ё этимологӣ номафҳум боқӣ мемонанд.

Китобнома

1. Бартольд В.В. Сочинения. Т. II. Часть 2. - М.: Наука, 1964.- 657 с.
2. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история.- М.: Наука, 1972.- 424 с.
3. Лившиц В.А. К открытию бактрийских надписей на Каратеппе в старом Термезе. Основные итоги работ 1963-1964 гг.- М.: Наука, 1969.- С. 47-81.
4. Лившиц В.А, Кушаны: письменность и язык//Центральная Азия в кушанскую эпоху. Наука.-М., 1974. – С. 313-321.
5. Лившиц В.А. К интерпретации бактрийских надписей из Кара – Тепе // Новые находки на Кара – Тепе в Старом Термезе. Основные итоги работ 1972 – 1973 гг. – М.: Наука, 1975. – С.47-60.
6. Литвинский Б.А. Археологическое изучение Таджикистана советской наукой (Краткий очерк)//ТИИАЭ АН Тадж ССР, 1954, т.26.

7. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. Изд. Восточной литературы. –М., 1960.-490 с. (Нашри дувум. – М., 1988).
8. Оранский И.М. Иранские языки в историческом освещении.- М.: Наука, 1979.- 238 с.
9. Ставиский Б.Я. Хутталь в сообщениях китайских путешественников Сюань – Цзяна и Хой Чао//Известия Отделения общественных наук АН Таджикской ССР. Вып.14. – Душанбе, 1957. – С.87-90.
10. Ставиский Б.Я. Кушанская Бактрия: проблемы истории и культуры. – М.: Наука, 1977. – 296 с.
11. Стеблин – Каменский И.М. Бактирский язык//ОИЯ.СЯ. -М.: Наука, 1981. - С.314-346.
12. Фрай Р. Мероси Осиеи Марказӣ. Аз замонҳои бостон то истилои туркҳо. Тарҷума аз англисӣ Б. Ализода. Мухаррир Д. Саймиддинов. Нашриёти «Сурушан». – Душанбе, 2000.-273 с.
13. Хромов А.Л. Языковая ситуация Хуттала в древности и раннем средневековье//История и культура Куляба.-Кулоб, 1988.-С.10-12.
14. Davary G.Dj. Linguistic Historical Analysis of the word Tāžik on the Basis of newly discovered materials. “Association de la culture afghane – Editions Vamiyan”. France, 2015.– 135 с.
15. Markwart J. Vihrud va Arang. Tarjome ba ezāfāt az Davud Munšizāde.- Tehron. 1368.-209 с.
16. Sims-Williams N. A note on Bactrian phonology // BSOAS 48, 1985. – с. 111 – 116.
17. Sims-Williams N. Balxī // Compendium Linguarum Iranicarum. Edited by Rüdiger Schmitt. – Wiesbaden, 1989 (Tarjomaye farsī: Rāhnāmā-ye zabānhā-ye Irānī. – Tehran. Jeld-e avval, 1386. – с. 358 - 366).
18. Sims-Williams N. Bactrian Language // Encyclopedia Iran. III, 4.– London, 1988.c. 344 – 349.

ЗАБОНҲОИ БУМИИ ХАТЛОН

Дар мақола сухан аз вазъи забони Хутталон дар асрҳои қадим ва миёна меравад. Муаллиф санадҳои аз маъхазҳои хаттӣ дар мавриди истифодаи забони бохтарӣ дар Хутталони он замон

меорад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба навиштаҳои сайёҳону зоирони хитоии асрҳои қадим гумошта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: забони бохтарӣ, ғӯшиҳои маҳаллӣ, решашиносӣ, алифбои бохтарӣ, забони тахорӣ, алифбои юнонӣ, мардумони эронизабон, забонҳо ва ғӯшиҳои шарқии эронӣ.

КОРЕННЫЕ ЯЗЫКИ ХАТЛОНА

В статье рассматриваются вопросы языковой ситуации в Хутталоне раннего и средневекового периода. Приводятся исторические данные на основе письменных памятников бактрийского языка на территории Хутталона. Особое внимание уделено сообщениям китайских паломников и путешественников древнего периода.

Ключевые слова: бактрийский язык, местные языки диалекты, этимология, бактрийская письменность, тохарский язык, греческий алфавит, ираноязычные народы, восточноиранские языки и диалекты.

INDIGENOUS LANGUAGES OF KHATLON

The focus of this article is discussion of linguistic situation of early Medieval Khutalon. Author brings together information from Bactrian written monuments as well as information gleaned from the records of the Chinese travelers and pilgrims.

Keywords: Bactrian language, indigenous languages and dialects, etymology, Bactrian writing, Tokharian language, Greek alphabet, Iranian-speaking people, eastern Iranian languages and dialects.

Маълумотдарбораймуаллиф: Шодиев Рустам, декани факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент; тел: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

About the author: Dr. Shodiev Rustam is a head of Languages of Asia and Europe department of the Tajikistan National University. Phone: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

Сведения об авторе: Шодиев Рустам, к.ф.н, доцент, декан факультета языки Азии и Европы ТНУ. тел: +992 919 270 791; Email: shodirys@mail.ru.

УДК:891.550.092+491.550

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ, ВЫРАЖАЕМЫЕ ПРИ
ПОМОЩИ ПРЕДЛОГОВ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

*Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович
Хорогского государственного университета
имени М. Назаршоева*

В данной статье анализируется выражение пространственно-временных и другие предлогов в разносистемных языков по морфологическому составу. По морфологическому составу в шугнанском, немецком и таджикском языках различаются предлоги простые (однокомпонентные) Шугн. **az, ar, dar, pi, pis tar, be, to, baroyə, čī**. Нем. **ab, an, auf, aus, in, bis, durch, in, nach, neben, vor, um, zu, für**), тадж. **ба, дар, аз, бо, то, барои**. К этой же группе относятся существительные или другие части речи (чаще всего наречия), употребляемые в функции предлога, например: **пеш-пеш...**; **назд-назди...**, **баъд- баъди...**, **мувофик- мувофики** и др. Например: Wuz-ta **tar** tu xēz yadum // Ich komme **zu** dir // Ман **пеш** шумо меоям – “Я приду к вам”. Yu-ta **bād az** mi yōdd // Er kommt mir danach // Вай **баъди** ман меояд - “Он придёт после меня”. Raīs farmūn-qatīr/[dar asōsi raīs farmūn] // Zufolge den Befehl der Vorsitzender // **Мувофиқи фармони раис** – “Согласно (по) распоряжению председателя”» и составные (двухкомпонентные и трехкомпонентные), например: Шугн. **az- dastə, az-rōstə, bidunə / ɓayr az, az- ruyə, az- jāhtə, ba-dowə, ba-rostə, dar- waryə, dar- haqə, tir-az, bir-az, peχ-az**. Нем. **Abseits, ander(er)seits, auſserhalb, von...an, von (Rechts) wegen, von (Dieser Stunde) an, (dem Verbot der Eltern) zum Trotz, im Laufe des Monats, innerhalb von zwei Jahren, auf Grund (der Aussagen zweier Zeugen), im Verlauf von (einem Jahr)**.

В системе пространственно-временных предлогов в разносистемных языков можно выделить следующие основные виды таких отношений: 1. Пространственные отношения: например. Шугн. **Ar darjō** // In den Fluſſ // **Дар дарё** – “В реке” (предлог **ar** в пространственном отношении указывает на то, что действие происходит внутри предмета). Marwōri ar bār bun // Die Perlen sind in den Boden des Meeres // **Марвори дар қаҳри баҳр аст** – “Жемчуг находится на дне моря”: **Tar māk** // An den Hals – “На

шее”: Wam tar mākēn rōšt sifzēn vad //An ihre Hals waren Rote Halskette // Дар гардани ӯ мӯхраҳои сурх буданд – “На йеё шее были красные бусы”. čāu ar dam xac-lāv vud? // Wer war am Ufer des Flußes? // Ки дар соҳили дарё буд? – “Кто был на берегу реки?”; **tar māk** – “на шее”, wam **tar mākēn** rūšt sifzēn vad-ata, **ar** wam angixt-ēn tillōyә čillayen-at, wam **pi** pōd-en rušt tūfliyēn-en vad – “**На** йеё шее были красные бусы, на палцы золотые колцы а на ноги красные туфли”. Yā , yācēnә zōxt xu māš čīd barōbar tar **jīngāl** sat // Sie nahm die Mädchen mit und geht **in** den **Wald** // ӯ бо ҳамроии худ духтарҳоро гирифта рубаруи хонаи мо ба ҷангал рафт – “Она взяла с собой девочек и через наш дом пошла в лес”.

2.Временные отношения: Шугн. Az parwōs tarūd-um yāl tar uijō nāvudj – С прошлого года я ещё никуда не уходил. Ar- rūz māš mašq kinām – Каждый ден мы тренируемся. tar xumnē-ra ar xār tīm – Завтра поеду в город. Tar nurard yam kasāl xu bīdidә his kixt – “К сегодняшнему дню больной чувствует себя немного лучше”. Нем. Gegen Abend – “К вечеру”, Um 4 Uhr – “К 4-ём часам”, **Zwischen** dem 1. und 8 Juni – “Между 1 и 8 июня”, **Binnen** zwei Monaten – “За два месяца”. Ich möchte eine Wohnung **für ein Jahr** mieten – “Я хотел бы снять квартиру на один год

3.Причинные отношения: Шугн. Az šitōyi-yә mu xūdm nayōd – “Из –за холода мне не спалос.” Az bēxūdmә mu kāl dārd kixt – “Из-за без сонницы у меня болить глава.” Az rūyi kasalim tar kōr sitōw navārdōd – “Из-за болезнию я немог ваходит на работе”: Нем. **Vor Angst** // **Az xōj** //Az тарс – “От страха”: **Infolge** des Erdbebens // Az ruyi tadqīqōtēnә zamīnjunbә // Az rūyi tadqīqōtҳои заминларза–“В следствии землетресение”: Ў Ў Ъ ч Ҳ ғ ү ü δ ғ қ ғ õ з ́ ā қ č ĩ ũ З ž

4.Целевые отношения: Шугн. Qara-kә, čiz-jätet tama nur tar majlis nayat –“ К стате, с какой целью вы сегодня не пришли на собрании”: Wuzta pi tama хēz tama ahwōl [xabar] čixtō [zәxt] С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственном-отношение, шугнанского немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственном-временном отношении, шугнанского немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова

yadum – “Я приеду к вам, чтобы посмотрел ваш условия жизни”:
xumnēm ar Xaray ar majlis rawūn – “Завтра собираюс поехат в
Хороге на собрание”: Нем. Seinen Eltern zu lieben – “Любовь к своих
родителей”: Zu welchem **zweck** ? – “С какой целью”: Das hat keinen
zweck [Bedeutung] “Это не имеет смысла”: Sich zu seinem Vorteil
verändern — “Измениться к лучшему”: Für seine Sicherheit – “За его
устойчивость”:

5. Отношения обусловленности или предположительности:
Шугн. wuz nur bādi madōr pi yēl sām, dijāt-idə xumnē barwaxt-aw хu
aywūn hay kinum хu vām ar čīd – “Сегодня после обеда пойду на
летовка, чтобы завтра с утра по ранше прогону свою скоту на
дом”. Aga xumne tar afāṣ-xarta mu kōrēn hāl ca nakīnə wuzta tu qatīr
хаḥ хafa sām – “Если завтра или после завтра не выполниш мои
поручение, тогда сильно на тебя обижаюс ”. Нем. Im Falle eines
Blitzschlags // Dar waxtə radu- barq dādōw-**and** – “В случае удара
молнии”: Auf Verlangen – “По требованию”: bei Beschwerden –
“При затруднение”: Предлог bei- указывает на местонахождение
поблизости от чего-л. , от кого-л. у, при, под, возле; bei schönem
Wetter machen wir einen Ausflug – “При прекрасной пагоде мы
пойдём в поход”; bei Regen fällt die Veranstaltung nicht aus – “В
дождь мероприятие не состоится”; unter dem Aspekt- “с точки
зрения”, unter falscher/fremder Flagge fahren – “Ходить под чужим
флагом”; drei Grad unter Nu – “Три градуса ниже нуля”, bei schönem
Wetter – “При хорошим погоде”; er hat sie unter Gefahr für das eigene
Leben gerettet - “Он спас её, рискуя своей жизнью”.

6. Уступительные отношения: Шугн. Ar cūnden wi dōdat- nān
wird ca lūd-idə tar dēv bačgalā alalaš māsa yūyi wēv gāp na niyuxtə –
хu dōxirūnə хu ba band dōd – “Вопреки того, что его родители не
отпускали его встречаться с теми ребятами он не слушал их и в
конце попал в тюрьму”. Ar cūndə wam nān wam za nalakčūd , ja as
čīdand tōyd – “Вопреки того что её мама не отпускала его но всё
таки, она ушла из дома”. Нем. entgegen (D)– “против, вопрек”,
для выражения чего- противоположного, что часто наступает
неожиданно (перед и после существительного): Entgegen den
allgemeinen Erwartungen siegte die Oppositionspartei – “Вопреки
всем ожиданиям победила оппозиционная партия”; Den
Vorstellungen seiner Eltern entgegen hat er nicht studiert – “вопреки

желанию родителей он не учился в вузе”; Тадж. Давлати навбунёд ба тамоми мушкилоти зиндаги нигоҳу накарда дар тамоми манотиқҳои Чумхури мактабхоро аз нав сохт- “Государство не посмотрело на всякие трудности условия жизнь, построил новые школы во всех региона республика”.

7.Инструментальные и комитативные предлоги. Эти предлоги выражают инструментальные, или орудийные отношения: Например. Шугн.be xu čōr yā lap qīn sat – “Без мужа она была совсем безпомощи”. Be asbōb kōr čidōw nabōft – “Без инструмента нельзя работать”; be xəydōw ilm nist, be qalam xāt – “Без учение нет знание , а без карандаша нет письмо”. Нем.anhand – предлог (G)- с помощью, посредством; anhand des Buches lernen- “изучать по (с помощью) книге”; anhand von Unterlagen - “на основании документов”; durch prp.(A)1.через, сквозь. Das Haus wurde durch den Sturm zerstört – “Дом был разрушен бурей”. Durch diesen Beschluss – “благодаря этому решению.” 2. (стоит после сущ.) в течение. Mit (zitternder) Hand nahm er das Geld – “(Дрожащей) рукой он взял деньги”. Mit Hilfe eines Hebels – “С помощью домкрат”; Die Tür musste mittels eines Schweissgrättes geöffnet werden – “Дверь пришлось открывать с помощью сварочного аппарата”; Ohne Auto können Sie diesen Ort nicht erreichen- “Вы не сможете без машины добраться до этого населённого пункта”. Ў қ Ҳ ғ ү ё ф қ ғ о з ҳ а қ ҷ и ў з ғ

8. Количественные отношения:Шугн. Tobistūn garmə to pi 40 gradus mis sifint- “Лето теплота погода поднимается до 40 градуса”:Ar sōl aywūn-and-dat stūr-and dev sar pi 100 sar sfentōw darkōr- “каждый год надо увеличиват мелкого и крупный рогатый скот до 100 головка” Die Temperatur ist auf 10 Grad gesunken- «температура снизилась до 10 градусом»; Die Preise sind auf 150 % gestiegen – «Цены увеличились до 150 %»; Kinder bis zu acht Jahren- «дети до восьми лет» ; eine Rechnung 50 Euro-«счёт на сумму 50 евро»; ein Strafbescheid über 25 Euro- «извещение об уплате штрафа в 25 евро»; Briefe unter 20 g kosten 2 Euro- «Письма до 20г стоят 2 евро»; acht Jahren- «восем лет»; Zwei Briefmarken sind 90 Pfenning – «Два почтовых марки стоят 90 пфенниг».

9.Отношения совместимости: (mit) samt (D)-вместе. Шугн /Нем.Ya yilāv dugūnayēn-**qatīr tar** Vīn toyd // Sie fuhr **mit** ein paar Freundinnen **nach** Wien // ў бо ҳамроии якчанд дугонаҳо ба шаҳри

Вин рафт – “ Она с пару подругами уехала в Вин”. *Bakz pūl-qatīr bēd // Der Beutel samt dem Geld war weg // Пулдон бо пулаш гум шуд - «Пропал кошелек вместе с деньгами». Yuyi wi mālā wi fukaḡ hasxōr- qatīr zoxt // Er kaufte das Haus samt allem Inventar // Ӯ хонаро бо тамоми чизу чораш харида гирифт – “Он купил дом вместе со всем инвентарём”. Qulf wiḡzēn-qatīr stōl tirtə vud // Das Schloss samt Schlüssel lag auf dem Tisch // қулф дар якҷояги бо калидҳо болои миз буданд – “Замок вместе с ключом лежал на столе”. Yu fukaḡ xu bāčkāč-qatīr yaḡč // Er kam mit samt der ganzen Familie // Вай бо тамоми аҳли оилааш омадаст – «Он пришёл вместе с целой смёой». Шугн. yu yilāv bačgalayēn-qatīr tar wiyīga qišlōq tūyd // Er ging zusammen mit einige Kinder in eine andere Dörfer – “Он вместо с некими ребятами пошёл в другую древнюю”. Mu kitōbēn-at, dafdarēn-ēn, rūčkayēn-qatīr stōl-tirtə vad // Meine Bücher und Hefte zusammen mit dem Fuller sind auf dem Tisch gelegt // Китобҳо ва дафтарҳо дар якҷояги бо ручка дар болои миз монда буданд – “Мои книги, тетради вместе с ручками лежали на столе”. Jā xu amrōyēn – qatə tōyd tar qišlōq // Sie fuhr zusammen mit ihre Freundinnen aufs Land // Ӯ дар якҷояги бо дугонаҳояш ба қишлоқ раҳспор шуд – “Она вместе с подружками отправилась в деревню”.*

10.Отношения соответствие , согласование: Шугн. Māš ɓal rigā nafātam nur-ta bōgūn δēd yō naḡēd – “Мы пока точно не знаем , вероятно сегодня будет дождь или нет” Mu fikrə-qatīr yam tlifūnə mōbilə dūnd bašānd kōčōr nist- “По мою мнению, мобильный телефон совершенно ненужная вещь”. Нем. Nach Marx ist die Sprache die unmittelbare wirklichkeit des Gedankens.- «По Марксу, язык-это непосредственная реальност мысли». Meiner meinung nach ist das zu teuer.-«По моему мнению,это очень дорого».Die Feier fand nach altem Brauch statt - «Праздник состоялся по старому обычаю» .

11.Следует обратить внимание на то, что одни и те же предлоги в зависимости от лексического значения управляемого слова могут выражать разные отношения из перспективы наблюдателя, нахождение предмет перед чем- либо, время, психические и физические причины и в сочетании с глаголами в значении “защищать, уберечь”и т.д., например: Шугн. Az tōq

pirō / tōq-ard **as** pirō // Vor dem Fenster / Dem Fenster vorn – “Перед окном”: pirō **as** xīdōw // Vor dem essen – “Перед едой”; **pi** mu nəz-and // Gerade vor meinem Nase - “Перед моим носом”: **az** xōj // Von Angst – “От страха”; **as** bīaqīgarə // Von Dumheit - “с глупости”; **ar** tagōv[aj]-“в низ (y)”; **ar** bīr-“в нутри, на дно”; **tar** pālə-“в сторону”; **tar** pirō-“в перёд”; **pi** tīr- “на верху”; **pi** tāx- “над каменном”; **pi** Sarēz-“на Сарезе”; **to pi** mu čīdēc- “до моего дома”. Нем. vor: vor dem Fenster (место) – “перед окном”, vor dem Essen (время) – “перед едой”, vor Angst (причина) – “от страха”; Er hält mir die Rechnung **vor** die Nase- “он держит счёт перед моим носом” (перспективы наблюдателя); Das Auto steht **vor** dem blauen BMW- “Машина стоит перед голубым “BMW” (нахождение предмет перед чем- либо); **Vor** Angst- “от страха”; vor Anstrengung- “от напряжения”; **vor** Dumheit-“с глупости” (психические и физические причины); Er beschützte sie **vor** Gefahren- “он уберёг её от опасностей”; er rettete sie **vor** dem Tode- “он спас её от смерти”(сочетании с глаголами в значении “защищать, уберегать). Тадж. Дар замонхои пеш **аз** Хоруг **ба** тарафи Рушон ва **аз** Рушон **ба** кули Сарез рафтаи бисёр душвор буд. Одамон борро бештар **ба** аспҳо ва харҳо бор карда **бо** чандин мушклиҳо **ба** Сарез бурда расонданд- “Ранше из Хорога до Рушан и из Рушана до озера Сареза добираться было очень трудно. Люди всё время какой – либо груза с большим трудом подбросили до Сареза на лошадки и осли ”.

12. Контекстуальные значения предлогов шугнанского языка в сочетании с местоименных наречий и выражение одновременности и последовательности ограничена одним фактором ; Например. Шугн. Azūd sitōw osūn-ata azam yattōw qīn- “Отсюда ходит легко но оттуда проходит трудно”. Nurxāb-um ačau naχōvd, arūd – aram-um xu pālə gardēnt-at bayēlām tar rux dōd- “Сегодня ночью мне не выспался поворачивал сюда и туда и с мучением выжала до рассвета”. Tarūd-at- taram lap māžōz- “ Так много не бегай туда и сюда”. Azūd azam lap mā-zibanēt-at xu kōr kinēt! - “Так много не прыгайте туда и сюда а делайте свои дело”. Нем. Nach und nach versammelten sich die Gäste – “Гости приходили один за другим”. Nach wie vor macht er beim Sprechen viele Fehler – “Он по прежнему делает много ошибок, когда

говорит”. Er interessiert sich (**dafür**), ob sie kommt – “Он интересуется (тем), придет ли она”. **Woran** denkst du? Ich denke daran – “**О чем** ты думаешь? – Я думаю **об этом**”. Но: An wen denkst du? – “О ком ты думаешь?”. Denkst du an Amelie? – “Ты думаешь об Амели?” Ja, ich denke an ihn. – “Да, я думаю о ней.”

С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственном-временном отношении, шугнанского немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова. Сюда относятся такие предлоги, например: в шугн., az/as, ar, pi, pis, tar в нем. как ab, an, auf, aus in, bei, bis, durch, oft, gegenüber, hinter, nach, neben, vor, um, zu, entlang и т.п., в Тадж. аз, ба, бо, дар, то, барои, аз барои. Эти предлоги очень давно существуют в языке и участвуют в образовании различных позднее возникших предлогов. Пополнение разряда предлогов словами простого морфологического состава наблюдается редко.

В составе предлогов имеются слова, образованные с помощью префиксов, например: нем. abseits, ander(er)seits, außerhalb, diesseits, inmitten, innerhalb, jenseits; шугн. as-pirō, as-zibō, as-tīr, as-bīr, ar-bīr, ar-tagōv, pi-tīr, pi-bīr, tar-tīr, tar-bīr или в шугнанском языке предлог управляется вместе с послелогом ај, например : ar-ēdāj, pa-dēd-aј, tar-am-āj // nördlich, seitlich, unterhalb, beiderseits, längseits // ба тарафи боло, ба тарафи поён, ба тарафи рост, ба тарафи чап u.s.w. путем словосложения с наречием но эти способы образования предлогов послелогов в шугнанском а также в немецком языке тоже продуктивными например; Yilāv namōyanda-**yēn-en pi** Rōšqalā-**yāj** sat, yilāvga-**yēn tar** Marḡōvēn tōyd-**ata** waḍ yilāvga-**yēn ar** Rixūn-**aј** tōyd // Einige delegation fuhren nach Roschqala, einige fuhren nach Murgab und die andre fuhren nach Ruschan // Баъзе намояндагон ба Рошқалъа рафтанд, баъзеҳо ба Мурғоб рафтанд ва қисми дигарон ба Рушон рафтанд – “Некоторые делегации уехали в сторону Рошқале, некоторые уехали в сторону Мургаба и те другие поехали в Рушане”.

Предлоги типа außerhalb, beiderseits, inmitten, anlässlich - производные по своей морфологической структуре, но выделяемый в этих словах суффикс – halb-,seits-,mitten-,lich не является и никогда не были словообразующим для данной части речи. Этот суффикс закономерно обнаруживается в составе

предлогов, семантическим путем развивавшихся из причастий, и потому только служит показателем генетической связи предлогов с данной глагольной формой. Продуктивным способом образования новых предлогов для современного немецкого языка можно считать синтаксический, но не путем словосложения, а путем образования составных предлогов. По морфологическому составу в немецком языке различаются предлоги простые (однокомпонентные) (an, auf, aus, in) и составные (двухкомпонентные и трёхкомпонентные). Составные предлоги образуются из сочетаний для указания альтернативного значения, для выражения инструментальных отношений: например: нем/шугн/тадж von...an,- с, от-на, von Anfang-an //az sar prō-yaθ //аз пеш – “с самого начало”; von Rechts nach Links //az rōst tar čār //аз тарафи рос ба тарафи чап – “с (право) на (лево)”; время”, (dem Verbot der Eltern) zum Trotz, im Laufe des Monats, innerhalb von zwei Jahren- внутри, в, в течение; auf Grund-на почве (der Aussagen zweier Zeugen), im Verlauf von (einem Jahr), anstelle/an Stelle-вместо. Anstelle des Meisters führte der Lehrling die Reparatur aus- “Вместо мастера ремонт делал ученик”; anhand/ an Hand- на основании; Anhang der Fingerabdrücke wurde der Täter überführt- “На основании отпечаток пальцев преступник был изобличен.” Mithilfe meiner Freunde konnte ich meine Firma retten- “С помощью своих друзей мне удалось спасти свою фирму.” Ё Ё Ё ч Қ ғ у ü δ ғ қ ғ õ з х ā қ ċ ī ũ З ж

Литература

1. Arseneva. M.G. Die Grammatik der deutschen sprache. М., 1968. С - 276-288
2. Артыкова Х.А. Пространственные значения русских первообразных предлогов и их соответствия им в таджикском языке. Известия А.Н. Тадж. ССР, отделение общественных наук. –Душанбе, 1961, №4.
3. Бахтибеков Т.К. Грамматикаи забони Шугнони. Душанбе: Ирфон, 1979.- С. 61- 66.
4. Зарубин И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. Л., 1937. 346 с.

5. Камалова А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их функциональные эквиваленты в английском языке. Камалова А.Р. Автореф. диссер. канд. филол. Наук. М., 1971.
6. Карамшоев Д. Баджувский диалект шугнанского языка. АН. Тадж. ССР. – Душанбе 1983.
7. Курбанов Х. Рошорвский язык, Душанбе: Дониш 1976. 290 с.
8. Мирзоабдинова С. шеваи хуф. Помиршиноси (масъалаҳои филология), Душанбе, 1975. С.12-19.
9. Неменова Р.А. Предлоги в таджикском языке. Сталинабад, 1954.
11. Съедин В.Н. Предлоги немецкого языка. Москва, 1963.
12. Туманович О.Б. Краткая грамматика шугнанского наречия. Ташкент, 1908.
13. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира, Душанбе, 1966.
14. Эдельман Д.И. Шугнано - рушанская языковая группа // Основы иранского языкознания. М., 1987.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ, ВЫРАЖАЕМЫЕ ПРИ ПОМОЩИ ПРЕДЛОГОВ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

В статье анализируется выражение пространственно-временных и других направлений предлогов в разносистемных языках по морфологическому составу. По морфологическому составу в шугнанском, немецком и таджикском языках различаются предлоги простые (однокомпонентные) и составные (двухкомпонентные).

С точки зрения морфологического состава основное ядро предлогов в пространственно-временном отношении, шугнанского, немецкого и таджикского языков составляют простые и составные, часто односложные, неразложимые слова.

Ключевые слова: *пространство, время, язык, разносистем, предлог, отношение, шугнанский язык, немецкий язык, таджикский язык, простые, составные.*

GRAMMATICAL RELATIONS EXPRESSED BY THE PRESENTATION OF PREPOSITIONS OF MULTI-SYSTEM LANGUAGES

The article analyzes the expression of space-time and other directions of prepositions in different-system languages according to

the morphological composition. According to the morphological composition in Shugnan, German and Tajik, prepositions are simple (one-component) and compound (two-component).

From the point of view of the morphological composition, the basic core of prepositions in the spatial-temporal relation of Shugnan, German and Tajik languages are simple and compound, often monosyllabic, indecomposable words.

Keywords: *space, time, language, different systems, preposition, attitude, Shugnan languages, German languages, Tajik languages simple, composite.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович–дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, номзоди илми филология. Тел.: (+992) 93 555 65 48; Е-майл: mamadaslanov @ mail. ru.

Сведения об авторе: Мамадасламов Мамадсаид Саидасламович –доцент кафедры иностранных языков Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, кандидат филологических наук. Тел.: (+992) 93 555 65 48 mamadaslamov @ mail. ru

About the author: Mamadaslam Mamadsaid Saidaslamovich is an associate professor at the Department of Foreign Languages of the Khorog State University named after M. Nazarsoev, candidate of philological sciences. Phone: (+992) 93 555 65 48 mamadaslamov @ mail.

УДК: 891.550.092+491.550

**СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОНЯТИЯ
«БЕДНОСТЬ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

*Давлатова Манижа Курбоновна
Таджикского государственного института
языков имени С. Улугзаде*

Культура, как язык и понятийное мышление, сугубо человеческая категория. Любые сферы и явления общественной жизни человека – это результаты различных видов деятельности человека, людей, а значит сущности, относящиеся к такой категории как культура. «Культура – это своеобразная историческая память народа. И язык благодаря его кумулятивно функции хранит ее, обеспечивая диалог поколений не только из прошлого в настоящее, но из настоящего в будущее»[10,с.206]. Каждый отдельно взятый индивид является носителем определенной культуры, хранителем исторического опыта нации. Одним из средств вербализации концепта «жизнь» является фразеологические единицы, в которых закодирован культурный опыт познания и культурно – исторические традиции народа. Языковая картина мира находит своеобразное отражение в такой специфической единице языка, как ФЕ, создавая как бы фразеологическую картину мира. Основу фразеологической картины мира составляют концепты культуры, истории, образа и формы жизни, система ценностей, оценок, отношение к миру, представленные тем или иным народом. В этом отношении исследование ФЕ имеет большой потенциал, так как благодаря ФЕ можно проанализировать пути становления того или иного представления человека и его культурные ценности. В ФЕ содержатся житейский опыт, народная мудрость. В них скрываются воззрения людей, мироощущение и миропонимание различных эпох и времен. Следовательно, посредством ФЕ познается не только язык, но и культура народа. Как подчеркивает известный таджикский фразеолог Х. Маджидов, каждая ФЕ в краткой и неразложимой форме содержит не только элементы мысли или же сознания, но также те или иные стороны многовековой жизненной практики, духовности, нравов, обычаев, темперамента и самое важное культуры народа [4,с.3]. В ФЕ

образность является главной составляющей семантической структуры. Фразеологическая образность имеет, как правило, в своей основе метафору, то есть соотнесение и связанность двух разных явлений мира на основе внешнего сходства или смежности. Поэтому фразеологическая образность – метафора репрезентируется всегда совмещением двух картин, одно из которых формируется внутренней формой ФЕ, в буквальном смысле, прямом значении словосочетания, а другая – также той же внутренней формой, но в переносном образном значении.

Вербалязуя концепт «жизнь», фразеологизмы таджикского языка участвуют в реализации различных его свойств и признаков. При исследовании категориальных свойств «качества жизни» как одной из категориальных групп концепта жизни, которая реализуется в дифференциальных признаках «материальное обеспеченность человека и его жизнедеятельность и условия жизни, в которой она протекает», в таджикском языке выделяется целая группа ФЕ. Как показывает анализ, отмеченная группа фразеологизмов обладает объёмной разноуровневой семантической структурой, по значимости своей равной различным семантическим подгруппам. Учитывая составляющие семантические признаки обозначения фразеологическими единицами качества жизни по оппозиции двухуровневой оценки – отрицательной или положительной («жить бедно, нуждаться» и «жить в достатке»), в работе выделяются два микроконцепта данного концепта.

В данном случае нами рассматриваются фразеологизмы, относящиеся к подгруппе «жить бедно» в таджикском языке.

Прежде чем приступить к раскрытию семантических особенностей данного микрополя, необходимо остановиться на определении значения слово «бедность». Для определения семантической структуры данного микроконцепта обратимся к толковым словарям таджикского языка.

Толковые словари таджикского языка дают следующие толкование слова «бедность»: Лексема «бечора» – «бедняга» – человек, у которого нет выхода для улучшения своего дела, беспомощный, попавший в безвыходное положение, нищий, бедняк, незащищенный.

Обобщая семантическое толкование данного слова по материалам словарей таджикского языка, можно прийти к выводу о том, что все синонимические слова, подобранные для

характеристики слова «бечорагӣ»– «бедность», объединяются вокруг ядерного семантического признака «бедность», реализуясь в дифференциальных семантических признаках «бедняк», «бедный», «бедняга», «неимуций». целом семантическое пространство микроконцепта «бедность» в таджикском языке реализуется в таких словах. как: *бечорагӣ, тангдастӣ, ночорӣ, фақирӣ, камбагалӣ, мискинӣ* и др., каждое из которых раскрывает один из основных способов осмысления ядерного признака микроконцепта «бедность» и поэтому выделяются как особые семантические признаки, репрезентирующие указанный микроконцепт в языковой картине мира таджикского народа. Далее в статье рассматриваются дифференциальные признаки семантического поля микроконцепта «бедность» в лексической системе таджикского языка:

1. Семантическое поле лексемы «бечорагӣ»– «бедность» в толковом словаре таджикского языка схематизируется такими семантическими признаками: *беспомощность; безвыходное положение; 1. безвыходность; неизбежность. 2. низкооплачиваемая и нищенская работа; простая работа и жизнь; жить низкооплачиваемой работой;*

2. Семантическое поле лексема «мискинӣ»– «бедность, нищета» в толковом словаре таджикского языка толкуется таким образом: *1. жить без пропитания, обнищания; 2. бессилие, слабость; бедность; не способность к чему либо.*

3. Лексема «ночорӣ» – «вынужденность», то есть *неизбежность, принудительность, необходимость от вынужденности, безысходности, неизбежности; 2. бедность, нуждающийся, нищета*

4. Семантическое поле лексем «камбагалӣ, тангдастӣ, фақирӣ,» схематизируются *при помощи эквивалентных единиц в русском языке слов «бедность, нуждающийся, неимуций»,* которые в целом объединяются вокруг ядерного семантического признака «бедность».

5. В толковом словаре таджикского языка лексема «безар»– «бедный, неимуций» имеет семантические признаки: *не имеющий денег, безденежный.*

Однако, необходимо подчеркнуть, что эти источники не вполне отражают многогранную сущность концепта «бедность» в экзистенциональных представлениях таджиков. Концепт «бедность» многоаспектный и словари таджикского языка не вполне отражают все ее смысловые оттенки.

1. Физическая, то есть человека, имеющего физические недостатки, называют «бедным», даже если он богат.

2. (умственная, культурная). Человека необразованного и глупого жалеют, ссылаясь не его ограниченные умственные способности.

3. Духовная бедность. Это категория людей, в которых живет постоянное чувство нужды. Они охвачены паникой, что не смогли собрать достаточно богатства для жизни. Имея достаточное количество богатства, им не пользуются, а стараются увеличить его.

Анализ данных словарных статей позволяет нам сделать вывод о том, что для таджиков бедность не только проявляется в недостатке, материальных благ, но также в характеристике определенных физических болезней.

Одним из наиболее ярко выраженных семантических признаков указанного микроконцепта является «бедная жизнь», который в языковой картине мира таджикского народа может вербализоваться различным способом, как отдельными словами, так и сочетаниями слов, в том числе и устойчивыми сочетаниями слов.

Учитывая словарных дефиниций лексемы «бедность» в таджикском языке, целесообразным будет, если мы рассмотрим, как «бедность» проявляет себя во фразеологизмах таджикского языка.

В языковой картине мира таджиков выражение нужды связывается с соматическими фразеологизмами, структурными и семантическими компонентами, которых являются названия таких частей тела, как *зубы*, *язык*, *рука*, эталонирующие выражение различных аспектов ядерного семантического признака. Каждый из перечисленных компонентов реализует специфические черты содержания семантического признака, которые в целом очерчивают общую содержательную картину его восприятия в таджикском языке.

Зубы связаны непосредственно с приемом полноценной пищи, поэтому вынудить их выполнять несвойственной им функции «*чирки дандон макидан*» – «*сосать, жевать зубную грязь*» свидетельствует о том, что из-за крайнего бедствования и нужды человек для удовлетворения голода вынужден прибегать к крайним мерам «*сосать зубную грязь*». Так крайнее бедственное положение человека представляется в языковой картине в

таджикском языке в фразеологической единице «*чирки дандон макидан*» букв. «*сосать зубную грязь*», в значении «не иметь чего-либо для питания, голодать». Например, «*Чирки дандон макида тобистонро ба охир расонди-ми? Ман чандон оилахоеро медонам, ки ба ёри хеле муҳтоҷанд*» – «*Вы провели лето в проголоде?. «Я знаю много семей, которые нуждаются в помощи».* [3, с.45]. В реализации ядерного семантического признака «нужда» в языковой картине мира используется метафорическое сравнение «отсутствие пищи, голод» – «сосать грязь на своих зубах».

Соматизм «дандон» – «зубы» как компонент, репрезентирующий низкий уровень жизни в таджикском языке, в составе других ФЕ используется в сочетании с названиями продуктов питания.

Во ФЕ «*дандони гуштхӯриро кандан*» – «*вынуть зуб, которым ешь мясо*» семантический признак «бедность» определяется через соотношения слов «зубы» и «мясо». Реализация понятия отсутствия необходимости в зубах, специально предназначенных для пережевывания мяса, во фразеологизме «*дандони гуштхӯриро кандан*», буквально обозначающем «*вырвать зуб, которым ешь мясо*», подчеркивает бедственное состояние, быть в стеснительных обстоятельствах, испытывать нужду.

Сравнение данного фразеологической конструкции с соответствующей русской фразеологической единицей «*класть зубы на полку*», которая также реализует микроконцепт «нужда, бедственность, голодать» в языковой картине мира русского народа, наталкивает нас на мысль о том, что в таджикской языковой картине мира «бедность» тоже определяется с такой структурой и семантикой.

В данном фразеологизме при реализации конкретного семантического признака «нужда»; «*жить в достатке*»; «*бедствовать*»; – явно проглядывается оппозиция понятийного содержания названия продукта питания «*гӯшт*» – «мясо» другим названиям тех же продуктов, прежде всего «*нон*» – «хлебу». «*Нон*» – «хлеб» и «*гушт*» – «мясо» в данном конкретном случае в языковой картине мира таджикского народа выступают как константы, определяющие семантические признаки возможность – невозможность, достаток – недостаток. В сознании таджикского народа «мясо» выступает как символ достатка, так как не все слои общества имеют возможность использовать его. Только люди с достатком позволяют себе есть мясо.

Поэтому возможность употреблять «мясо» в пище – это признак зажиточной жизни, а довольствоваться только хлебом, простой пищей (не иметь возможность есть мясо) указывает на нужду. Исходя из этого, необходимость вырывания зуба, специально предназначенного для употребления мяса, подчеркивает отсутствие нужды в нем, реализует значение перехода на простую пищу из-за нужды, вербализуя тем самым в таджикской языковой картине мира семантический признак «нахождение в стеснительном положении, в нужде».

Соотношения слов «*гуит*» – «мясо» как названия необходимого продукта питания, наличие или отсутствие, которого подчеркивает достаток/недостаток, и соматизма «*дандони гуитхури*» – «зуб, которым едят мясо», состояние здоровья, которого подчеркивает возможности субъекта, для реализации семантического признака «бедная жизнь» ассоциируются в сознании таджикского народа также во фразеологизмах «*дандони гуитхуриам шикастагӣ*» – «мой зуб, которым я ем мясо, разбился»; «*дандони гуитхуриам ҳоло набаромадааст*» – «зуб, которым я ем мясо, не прорезался». В отличие от вышеприведенной ФЕ в названных фразеологизмах, сохраняя общее содержание семантического признака «бедная жизнь», он находит другие оттенки реализации.

В ФЕ «*дандони гуитхуриам шикастагӣ*» – «мой зуб, которым я ем мясо, разбился» семантический признак «находиться в нужде, стеснительном положении» характеризуется как временной характер. Субъект – носитель данного состояния не всегда находился в таком стеснительном состоянии, что не позволять себе есть мясо. По каким-либо причинам он в настоящее время не может позволять себе это. Коннотация сожаления в семантической структуре данного фразеологизма является одним из основных.

Во фразеологизме «*дандони гуитхуриам ҳоло набаромадааст*» букв. «Зуб, которым я ем мясо, еще не прорезался» временной план характеризуется как достижение. Достаточно интересно, в данном случае сравнение наступления периода достатка с прорезыванием зубов, если исходить из того, что зубы могут прорезываться у малолетних детей или с таджикским «*дандони акл баромадан*» – «прорезывание зуб мудрости», которые прорезываются

обычно в зрелом возрасте. Данный ФЕ «*дандони акл баромадан*» – «*прорезывание зуб мудрости*» в языковой картине мира таджикского народа используется в двух значениях: Первая значения «стать зрелым» и второе значение «стать мудрым, умным, разумным». В обоих случаях под прорезыванием подразумевается достижение определенного возраста, развития. Поэтому в языковой картине мира таджикского народа человек, у которого зуб, которым едят мясо, не прорезался, то ему еще не в состоянии употреблять мясо, т.е. он не достиг поры мудрости, чтобы быть на волне удачи, достатка, успеха.

Выше мы отметили, что *нон* – *хлеб* и *гушт* – *мясо* в языковой картине мира таджикского народа выступают как константы, определяющие семантические признаки *возможность* – *невозможность*, *достаток* / *недостаток*. Следует отметить, что когнитивная понятийная структура «*нон*» – «*хлеб*» в таджикском языке намного шире, и функциональные аспекты ее реализации намного богаче и категоризируются как специальный концепт. Эти понятийные свойства концепта «*нон*» – «*хлеб*» в таджикском языке имеют реальные возможности вербализовать семантический признак «бедность».

Во фразеологизме «*ба хурдан нон ва ба пӯшидан танбон надоштан*» букв. «*не иметь хлеба для питания и штанов для облачения*» для реализации семантического признака «бедность» «*нон*» – «*хлеб*» используется в сочетании со словом «*танбон*» – «*штаны*». Однако в данном случае два слова вступают не в оппозицию, а взаимно дополняя друг друга в семантическом отношении, в качестве сравнения усиливают общее целостное содержание фразеологизма, в целом подчеркивающее степень бедности.

В менталитете таджикского народа «*нон*» – «*хлеб*» является основным пищевым продуктом и иметь хлеб дома столь же важно, как облачиться элементарно, чтобы не показывать свою наготу. В приведенном выше примере из «Смерть ростовщика» С.Айни фразеологизм реализует значение крайней бедности. И если не иметь даже хлеба для еды, то это значит, что быть бедным до такой степени, что не иметь даже штанов, чтобы прикрыть свою наготу.

Переносно–образное употребление слова *рука* восходит к жесту, выражающему просьбу, прошение милостыни. В языковой

картине мира таджикского народа соматические ФЕ с лексемой «даст» «рука» могут эталонировать «бедность». Например, «*тангдастӣ кашидан*» – «*испытывать нужду*». В буквальном смысле оно переводится как «иметь *недостающие руки*» в знач. находиться в тяжелом материальном положении, то есть не иметь возможность достичь всего. Переносно–образное сочетание слов говорить о том, что из–за материального недостатка не позволить себе достичь всего. Слово «*тангдаст*» «недостающие руки» маркируется как человек, который живет в нужде и испытывает бедности. Например, «*Падари ӯ хеле инсонӣ тангдаст аст...*» – «*Его отец очень бедный человек*».

В сознание таджикского народа со словом танг–узкий ассоциируется достаточно много ФЕ. Далее проанализируем, какие ассоциации связаны с этой лексемой в толковых словарях таджикского языка. Сема «*танг*» – «узкий» дифференцируется как «*не широкое место*», но кроме этой значения у этой лексемы наличествуют еще другие переносные значения– «*впасть в трудные времена*» и др. На основе переносного значения появились ФЕ «*зиндагӣ танг будан*» – «*жить в нищете*», «*ба танг омадан*» – «*жить бедно*». Эти ФЕ используются в значении попасть в трудное, стесненное положение, *впасть в нужду*.

Таким образом, проведенный анализ на уровне лексико–фразеологической системе таджикского языка предоставляет возможность прийти к заключению о том, что семантический признак «бедность» в лексической системе таджикского языка реализуется рядом слов, в семантической структуре которых признак «бедность» является основным ядерным значением. Микроконцепт «бедность» проявляет себя в лексемах: *мискинӣ, фақирӣ, ночорӣ, тангдастӣ, бечорагӣ* и др. Соматическая лексема «*тангдаст*», которая в переводе на русский язык переводится как «*недостающие руки*» выступает для реализации микроконцепта «бедность». Лексемы – репрезентанты микроконцепта «бедность» в языковой картине мира в малом случаи проявляется в отсутствии материальных благ. Материальный недостаток проявляет себя только в лексеме «*безар*», которая в буквальном смысле дается как «*не иметь золото*». Семантический признак «бедность» реализуется также фразеологизмами, ядерными компонентами, которых выступают многочисленные лексические единицы. Части тела человека выступают регулярной основой для пространственного их

осмысления и их использования. Семантический признак «бедность» в структуре ФЕ воспроизводится через метафорическое и метонимическое переосмысление соматизмов. Соматизм «дандон»– «зубы» и слова «тангдаст», «тангдастӣ» являются основными вербализаторами микроконцепта бедность и в лексической и во фразеологической системе. Во фразеологической системе таджикского языка «бедность» также может вербализоваться слова названия пищевых продуктов «нон» – «хлеб» и «гушт» – «мясо», которые указывают на достаток/недостаток. Ядерными компонентами ФЕ составляют лексемы, но лексемы репрезентирующие «бедность» в составе ФЕ имеют вполне дифференциальные структуры по сравнению лексемы – репрезентанты «бедность». Стоит упомянуть, что семантика некоторых лексем в составе ФЕ, репрезентирующие бедность, идентичны с лексемами вербализующие «бедность».

Литература

1. Гумбольдт, В. Ф. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Гумбольдт В.Ф.. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 398 с.
2. Давлатмирова, М. Б. Сопоставительный анализ концепта «терпение» в трех лингвокультурах: таджикской, памирской и арабской// М. Б. Давлатмирова//Вестник таджикского национального университета.– Душанбе: Сино, 2016.–№4/2 (с.134–139)
3. Икромӣ, Дж. «Начальник»/ Дж. Икромӣ.– изд. Сталинобод, 1947.-31с.
4. Маджидов, Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка/ Х. Маджидов.– изд. «Деваштич».– Душанбе, 2006.– 40бс
5. Мирзоева, З. Дж. Гиперо–гипономический блок концепта «хлеб/нон»// З.Дж. Мирзоева//Вестник Таджикского национального университета.–Душанбе.: Сино, 2016.– №4/1(с.128–131)
6. Садрӣдин, Айни Сочинений т. 4.– изд. гос. тадж/С.А.– Столенинград,1961.– 349с. (на тадж. яз.)
7. Словарь таджикского языка/под. ред. М. Ш. Шукурова, В. А. Капранова, Р. Хашима, М. А. Масуми, в 2 т. издательство «Советская энциклопедия».– М.:1969.–917с (на тадж. яз.)

8. Словарь таджикского языка/под. ред. Сайфидина Назарзаде, Ахмаджана Сангинова, Саида Каримова, Мирзо хасана Субхона , в 2 т. издательство «Советская энциклопедия».– Д.:2010.–996с (на тадж. яз.)
9. Сотим, У. «Ахмади дониш»/ У. Сотим.– изд.
10. Телия, В.Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты/ В.Н. Телия.– М.: Школа«Языки русской культуры», 1996.–284с.
11. Фозилов, М. Словарь ФЕ современного таджикского языка. (Словарь ФЕ): В 2т. изд. гос. Тадж.Ф. Мухаммадиев.– Душанбе, 1963.–949с (на тадж. яз.)
12. www.thefreedictionary.com/idioms
13. www.vocabulary.com/dictionaty/idioms

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПОНЯТИЯ «БЕДНОСТЬ» ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Объектом анализа статьи является семантические особенности вербализации микроконцепта «бедность» концепта «жизнь» в лексико–фразеологической системе таджикского языка. Анализируются лексические и фразеологические компоненты, вербализующие «бедность» в таджикской языковой картине мира.

Ключевые слова: *культура, языковая картина мира, фразеологические единицы, вербализация, микроконцепт, семантическая поле, метафора.*

ГУСТУРАИ МАЪНОИИ МАФҲУМИ “БЕЧОРАГӢ” ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои марбут ба хусусияти маъноии микроконцепти «бечорагӣ»–и мафҳуми «ҳаёт» дар воҳидҳои лексикӣ ва фразеологии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Чузҳои лексикӣ ва фразеологие, ки осои микроконцепти «бечораги»–ро дар тасвири забонии ҷаҳони забони тоҷикӣ ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: *мафҳум, воҳидҳои фразеологӣ, баён, тасвири ҷаҳонии забон, микроконцепт, маданият, густураи маъноӣ.*

THE SEMANTIC SPHERE OF CONCEPT “POVERTY” IN
THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE TAJIK
LANGUAGE

The article deals with the verbalization of semantic features microconcept “poverty”, concept of “life” in the lexical and phraseological system of tajiki language. As well as here will be the analysis of lexical and phraseological components which verbalize microconcept “poverty” in the linguistic picture of the World of tajik language.

Key words: *concept, idioms, linguistic picture of the World, verbalization, microconcept, culture, semantic field, metaphor.*

Давлатова Манижа Курбоновна, аспирант второго года обучения Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзаде эл. почта: Mehnush_1989@mail.ru тел: +992919608419

Давлатова Манижа Курбоновна, аспиранти соли дуоми ДДЗТ ба номи Сотим Улугзода почтаи электронӣ: Mehnush_1989@mail.ru тел: +992919608419

Davlatova Manizha Qurbonovna, the postgraduate of the second year named after Sotim Ulugzade E-mail: Mehnush_1989@mail.ru tel: +992919608419

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК:891.55.09+891.550.09
О-83

ТАСВИРИ ТАҶРИБАИ АДОЛАТҲОҶӢ
ВА ЗУЛМСИТЕЗӢ ДАР АШӢОРИ ФОРСИИ ТОЧИКӢ

Варқай Охонниёз

Ризо Бӯстонӣ

Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИ ҶТ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Вожаҳои «адл», «зулм», «одил», «золим» дар фарҳангҳои гуногун ва замонаҳои мақолаҳои мухталиф бо бори маъноии гуногун ба қор бурда шудаанд. Имрӯза шояд битавон амали хеле қам дар доираи қонунҳои маҷҳудро «адл» ва амал нақардан ба онҳоро «зулм» донист. Аммо Эронзамин танҳо қанд вақт аст, ки соҳиби «Қитобқай қонун» шуда ва бештар, балки тамоми умри худро дар зулмати бефонус сипарӣ намуда. Мисли беморе будааст, ки шарбати ҳаётбахши адлро нақашада, гадооро зулми салотин ба қон оварда ва дар паи сароби адл ба ҳар сӯ дақида, ҳатто аз хеш бурида ва ба бегона дил баста, аз қаври қамшедҳо доманқалидае қун Заҳҳокро маҳалли амн пиндошта, аммо ҳеҷ гоҳ аз золим нараста ва насибе аз адл бар нақирфтааст. Симурғи адл бо шамшерии зулм қардан қада шуда ва қехраи хушқайдаи ҳаёти иқтимоии кишварро ҳатто қатрае, қи расад ба қороне, аз адл намнок насохта ва бар барқи ҳеҷ гули ҳасратқашада шабнами адле нанишаста. Аз ин рӯ, фарёдқое ба ин маъно ба ҳаво печидаанд, қи:

Борони абр бор, қи ин хок солқост,

То бар умеди ваъдаи қорон нишастааст [13, 1006]

Ҷамеша таърихи ин мамлақат қунин қурсишқоро бепосух қузоштааст. Қарқи ситамқарон соате аз зулм даст нақашадаанд ва қандон ба оромиш нанишастаанд, бо андешаи он қи бо шамшер қар қор тавон қард, аммо бар он натавон нишаст¹, қунонқи:

Нест аз ақл, қар бияндеши,

Тақя бар теғу бар қалам қардан [20, 426]

---

¹Асли қавл аз Шворгазенбург – давлатқарди қарни нуздаҳум аст.

Таърихи ҳукумат дар Эрон, ба мафҳуми имрӯзии он, таърихи ҳукумати низомӣ аст. Ва садаҳои 4 то 9, ки захме саҳт аз турктозиҳои муғул ва темурро низ бар сина дорад, ба маротиб низомитар аз дигар садаҳо аст. Қариб бист силсилаподшоҳӣ ва хонадони ҳукуматгар тайи садаҳои (қарнҳои) зикршуда бар саросари Эрон ва минтақаҳои он ҳукмронӣ доштаанд, ки ҷуз ҷанд хонадон, ҳама ғайриэронӣ ва то андозае, ношно ба фарҳанг ва одоби суннатҳои эронӣ буданд [10, 118] (албатта, ҷандон нақшид, ки ошно шуданд ва ҳатто бисёре аз эшон ба забони форсӣ шеър суруданд) [23, 35-36].

Дар самти умур (идорақунӣ) ниёзе ҳам ба ошноӣ эҳсос намешуд, шамшер тарҷумони афкори онон буд ва посухгӯи ғаразҳои душманон, шамшере, ки даст ба даст гардид ва тайи қариб понсад сол дигаргуниҳои амике дар ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоии ин мамлакат падида овард, ки бахше аз он дар заминаи шеър адаб буд.

Ва асари боризи ин авзоъ дар шеър адаб ва ғр комилан ошкор аст, камтар шоирест, ки дар ин аҳд аз танқидҳои саҳти иҷтимоӣ бар канор монда ва аз аҳли замона шикоятҳои ҷонгудоз накарда ва ё аз онон ба зишти ном набурда бошад. Ин шикоятҳо ҳама инъикосе аз афкори умумӣ ва дар онҳо ҳама халқ аз умаро, вузаро ва риҷоли сиёсату дин гирифта, то мардуми оддӣ ба бори интиқод гирифта шудаанд [23, 124; 24, 78; 24, 87-90]. Танқидқунандагон, ки худ аз шоирони собиқ ё лоақал таҳти ҳимояти ҳамин дарборҳо будаанд, қамоли эҳтиёт ва эътидолро дар баёни мақсадҳо ва лозимиҳое, ки риояшон ҳатмӣ аст, доштаанд ва агар рӯзе часорате беш аз интизор аз онҳо сар зада, ин аз он сабаб будааст, ки онҳо ё дар ҳимояти султони қавидасте буда ва ё гӯшаи дур аз дастрасро маскан гирифта будаанд, ки камтар хатаре мутаваҷҷеҳашон будааст. Дар акси ҳол, ба таъбири муҳтарамона, «тавба» ва, асосан танҳо банду дор ҷораи қорашон будааст:

*Ҳадиси ман зи мафӯил ва фӯилот бувад,
Ман аз қучову суҳан аз сари малак зи қучо?
Ман аз қучо? Чӣ сағам? Қистам? Чӣ хонандам?
Ки пеши дил бувад аз чун мане губор туро?
Ва агар ба саҳву хатое, ки он мабод, бирафт,
Ту авф қун, ки зи ту авф бех, зи банда хато [6, 19].*

Наздикӣ ба кудрати ҳокима, ки аз ниёзе дучонибасоз - аз сӯи ниёзи таблиғоти султон «ба офоқи парандағони макорим» [30, 500] ва аз сӯи ниёз ба тахти ҳимоят қарор гирифтани шоир чиҳати нашри осор ва гузарони умр ва ғайра маншаъ мегирифт. Ин наздикӣ на ҳамеша хуб буда ва бисёреро, чунон ки машҳур аст, соҳиби дегдонҳои зар намудаанд, вале ба назар намерасад чандон маъкули табъи чома будааст.

Носири Хусрав, ки худ пас аз чиҳилу дузолагӣ аз хадамоти давлатӣ эъроз намуда буд [21, 508], шуарои хиттаи Хуросонро инчунин наҳиб мезанад:

*Ай шеърфурӯшони Хуросон бишиносед,
Ин жарф суханҳои маро, гар шуароед.
Бар ҳикмати тирӣ зи чи пойед, ки аз ҳирс
Фитнай газалу ошиқи мадҳи умароед [21, 508].*

Ибни Ямин, ки худ низ қариб бист вазиру амиро ситуда ва гургу мешро аз асари адлашон рафиқи шафиқ пиндошта, ба чунин натиҷае мерасад:

*Гар таъомулҳо кунӣ дар нафъи гову мадҳи шоҳ,
Хидмати як нои гов аз мидҳати султон беҳ [9, 511].*

Илова бар нақӯҳиши шоирони мадҳасаро ва суханфурӯш, дар осори манзуми ин давра нақӯҳиши омилони ҷавр низ, ки ситамгарӣ ва зарандӯзӣ пеша мекарданд ва ситамҳои гуногунро бар раъият раво медоштанд, фаровон ба чашм меҳӯрад. Носири Хусрав ин гуна афродро «гург» меномад, гурге, ки худ низ тӯъмаи каси дигарест ва намедонад:

*Гург омадаст гурсинаву дашт пурбара,
Афтада дар рама, рама рафта ба шабчара.
Гург аз рама хӯрону рама дар гиё чарон,
Ҳар як ба ҳирси хеш ҳаме пур кунад дара.
Гурги гиё барра-сту бара гургро гиёст,
Ин нукта ёд гир, ки нағз асту нодира [17, 268].*

Касонеро, ки ба хато гумон мекунанд, ки бо як гардан афкандани тавқи чоқари шоҳ чоҳ ва чалоле меёбанд, нақӯҳиш карда мегӯяд:

*Маҳалу чоҳ чӣ ҷӯӣ ба чоқарӣ зи амир,
Чӣ гуна бошад бо чоқарит чоҳу маҳал? [17, 194].*

Низомӣ салотинро бандатар аз онҳое, ки бандагии онро мепазиранд, дониста, ҳушдор медиҳад, ки бояд бандаи Худо буд, на бандаи султон:

*Чанд аз ин султону султон? Аз ту султон бандатар,
Бандаи он шав, ки ӯ шуд соҳиби султон нишон [5, 344].*

Бобо Афзал ба сабагорони чабру чафо тазаккур медиҳад, ки ба худ оянд ва ба баҳонаи ин ки амри султонро мучрӣ медоранд, ба раъият зулму ситам раво надоранд, ки дар пешгоҳи Бори Таъоло пазируфта нест:

*Дар зулм ба қавли ҳеч кас кор макун,
Бо халқ бахалқ зиву озор макун.*

Фардо гӯӣ, ман чи кунам, ӯ мегуфт?

Ин аз ту бишунаванд, зинҳор макун [12, 161].

Ва Ҳофиз низ ганчи гаронбаҳои саломатиро на бар дари арбоби даҳр, бал дар сарои хеш мечӯяд:

Марав ба хонаи арбоби бемуруввати даҳр,

Ки ганҷ оқибат андар сарои хештан аст [29, 118].

Албатта, агар зизилаи ҷаври салотин «сарое» ба ҷой гузорида бошад, то битавон «офиятӣ» дар он ҷустуҷӯ кард, ҷавре, ки ҳамин шоирро ногурез месозад, ки бигӯяд:

Бар ман фитод сояи хуршеди салтанат,

В-акнун фарог аст зи хуршеди ховарам [30, 1061].

Ҳарчанд хуршеде, ки соя бияфканад – ва на нур бипошад – ҷуз ба кори шаб намеояд ва ҷуз ҷавр намезояд, бо ин вучуд баёни адли салотин дар девони шуаро ба мазмунҳои гуногун сурат гирифтааст ва дар бештари онҳо «амният» ношӣ аз «теғ»-и султон ишора шудааст, теғе ки ба баёни Амъақи Бухорӣ аз «сахм»-и он музаккар дар раҳмҳо бадал ба муваннас мешавад (аз тарси он нарина дар батни модар ба модина табдил меёбад):

Аё подшоҳе, ки аз сахми тегаиш,

Муваннас шавад дар раҳмҳо музаккар [7, 154].

Ва ба қавли Қатрони Табрзӣ, ҷо дорад соҳиби он иддаои пайғомбарӣ кунад:

Агар ту даъвии пайгамбарӣ кунӣ ба масал,

Зи теғу дасти ту беҳтар далелу бурҳон нест [25, 48].

Воқеъият ҳамин аст. Қатрон ҳам рост гуфтааст. Чӣ бурҳоне беҳтар аз теғ! Дар ҷое, ки мадори умур бар фард аст, ба ҳаде, ки баёни Ибни Ямин ба сари дунё омадани атфол ҳам ба хотири заминбӯсии амир ва аз шавқи бандагии вай сурат мегирад:

Гар на аз баҳри заминбӯси ту ояд, зи чӣ рӯӣ,

Тифлро аз раҳм ойини ба сар омадан аст? [9, 42].

Ё худ:

Аз сӯи адам ба сӯи арсаи вучуд,

Аз шавқи бандагит ба сар меравад чунин [9, 137].

Ва миёни одамизоду шамшер тарҷеҳ бо забони дуввумӣ аст, дар акси ҳол чодае чуз лаби тег роҳ ба шаҳри амн намебарад, шаҳри амне, ки мутазамани ҳеч адолате нест, бал истгоҳи аввалияи бедод ва ситам аст.

Албатта, сурудани ин гуна адлномаҳо ва навҳои мадхномаҳо, ки дар девони қариб аксари шуаро вучуд дорад, дар зери барқи ҳамон шамшерҳое сурад гирифтааст, ки «музаккар дар раҳмо аз саҳмаш муваннас» мешавад. Аммо чехраи ҳақиқии ин шоирон дар баёни зулми манхусони ҳоким бар чомеа чилва мекунад, баёне ки тасвири ростини иҷтимоӣ ғӯтавар дар зулму табоеъ аст ва дар додгоҳи торих шухуди кофӣ барои исботи муддаҳояш вучуд дорад.

Даъват ба адл ва боздоштан аз зулм дар осори мансур ва манзуми бузургони фарҳанг ва адаби Эрон фаровон ба чашм меҳӯрад. Насиҳатномаҳо, мулукалмулукҳо, мутуни адабӣ ва девонҳои шеъри шоирон лаболаб аст аз ин маворид. Дар намунаҳое, ки ба унвони адли шохон гузашт, «адл» ба мафҳуми «амният» ва дар баробари он «зулм» дар мафҳуми «ноамнӣ» ба қор бурда шудааст, аммо дар бештари мавридҳо чунин нест ва «адл» дар мафҳуми васеътаре мавриди назар будааст, ки «амният» бахше аз он аст ва на кулли он.

Дар Қуръони мачид, ки амр бар адолат ва додгустарӣ [Сураи 16, ояи 90] медиҳад, хорич нашудан аз «ҳудуди Аллоҳ» [Сураи 3, ояи 329] адл ва ҳукм накардан ба он чи, ки тавассути Парвардигор нозил шудааст, зулм талаққӣ гардидааст [Сураи 5, ояи 45]. Ва Ҳазрати Алӣ (а), ки чиҳати барпо доштани адлро «мизони Аллоҳ» [4, 508] ва ҳақи дар миёни мардум ниҳодашуда медонад, ба ин маънӣ аст, ки дар ҳукм «риояти инсоф шавад ва иҷтиноб аз зулм» [4, 508]. Алӣ (а) ин маънӣ аз адлро дар қолаби дигаре низ фармуда аст, ки айнан дар шеъри иддае аз шуаро мунъакис мебошад: «العدل يفع الامور مواضعها» [16, 1390].

Мавлавӣ гӯяд:

Аدل чӣ бувад? Вазъ андар мавзеъаш.

Зулм чӣ бувад? Вазъ дар номавқеъаш.

Аدل чӣ бувад? Об деҳ ашқорро.

Зулм чӣ бувад? Об додан хорро [13, 613].

Ва Носири Хусрав мегӯяд:

Макун ба ҷои бадон нек аз он ки зулм бувад,

Чу некро ба галат ҷуз ба ҷои он биниҳӣ [17, 321].

Хоча Насириддини Тӯсӣ лафзи адолатро «мабнӣ аз маънии мусовот» (бар маънии баробари поядошта) дониста ва мегӯяд: «...васати ҳақиқӣ адолатрост ва ҳар чи ҷуз ӯст ба нисбат бо ӯ атрофанд ва марчаъ ҳама бо ӯ...» [26, 131] ва Сароҷиддин Маҳмуди Урмавӣ, ки «риъояти раъоё»-ро воҷиб медонад, дар маънии адл мегӯяд: «...адл он бошад, ки раъоёро дар ҳуқуқ бо якдигар баробар кунанд ва худро ҳам бо раъоё дар ҳуқуқ баробар кунанд».²

Таваҷҷуҳ ба ҳуқуқи раъоё (раъиятҳо), ки анҷоми он бар зиммаи султон дониста шуда, дар ағлаби манобеъ мавриди иноят қарор гирифта аст ва Ҳаким Саной шоҳро дар қиболи камтарин зулме, ки бар раъият равад, масъул медонад:

Гар шабе дар ҳама ҷаҳон ранҷур,

Ҳаст як тан, ту нестӣ маъзур.

Гар саге золиме, баде, шуме,

Бирасонад баде ба мазлуме.

Ту шавӣ рӯзи ашир з-он мохӯд,

В-он замон ҳасратат надорад суд [23, 543-544].

Муҳаммад ибни Ғозӣ Малғайӣ, ки аз вузаро ва котиби шоҳони салҷуқӣ буда ва дар солҳои 609-610 китоби “Баридалсаъода”-ро барои Азалдин Кайковуси аввал аз подшоҳони салҷуқӣ дуҷум сохтааст, дар ин маврид мегӯяд:

Агар одил набошад шоҳу мунсиф,

Ҳақиқат сояи Яздон набошад.

Ба назди аҳли дониш шоҳи золим,

Ба ҷуз дар зумраи шайтон набошад [14, 90].

Барои сояи Яздон будани шоҳ дар рӯи замин, ӯ бояд одил ва мунсиф, яъне боадолату баинсоф бошад. Дар ин байт адлу инсоф ду сифате гуфта шудаанд, ки подшоҳро ба сояии Худо баробар мекунанд. Аммо, агар шоҳ беадолату золим бошад, пас ӯро аз шайтон тафриқае набошад. Муҳаммад Ғозӣ бо истифода аз санъати хилоф ва сифатҳои неку бад, мусаввара, яъне образи шоҳро ба ду чиз шабоҳат додааст, ки яке сояи Худо ва дигаре ҳамрадифи шайтон.

---

²Таъбир аз Абулфоҳири Розӣ, шоири нимаи аввали қарни шашуми ҳиҷрӣ, хитоб ба Султон Масъуд ибни Маликшоҳ аст.

Чунин шабохаткунӣ дар заминаи сифат, яъне боадолату беадолат будан, ва бо истифода аз санъати ташбеҳ, Бобо Афзали Кошонӣ низ султони золиро шайтон мехонад ва на сояи Раҳмон:

Султон, ки на одил аст, шайтон бошад,

Гурги рамаву шағоли бӯстон бошад.

Гар адл кунад, сояи Яздон бошад,

Пушти хираду паноҳи имон бошад [12, 91].

Ин шоир, дар баробари ба шайтон мушобеҳ дониستاني шоҳи золим, ўро инчунин шабохат ба «гурги рама» ва «шағоли бӯстон» додааст. Калимаи «рама» дар мисраи дуҷуми байти аввал истора шуда, киноя аз мардум, раъият ба мафҳуми мусбат аст, яъне гуруҳи мардумон ва «бӯстон» истиораи кишвар аст, ки на бо фанду фиреби шағолона роҳбарӣ карда намешавад.

Аммо шоҳи одилро шоир, дар баробари ба сояи Яздон мушобеҳ донистанаш, «пушти хирад» ва «паноҳи имон» қаламдод намудааст. Пас, адл боиси равнақи хирад ва қавигии имон мешавад ва подшоҳ барои чунин сурат гирифтани қор восита аст.

Аз ҳамин рӯ аст, ки пазируфтани раҳбаре номувофиқ мӯҷиби гумроҳӣ ва табоҳӣ доништа шуда ва ситамгорон ба ҳайвоноти дарранда ташбеҳа шудаанд. Саноии Ғазнавӣ мегӯяд:

То ки деват бувад ба роҳ далел,

Накунад бо ту ҳамраҳӣ Чабрил [22, 149].

Абӯсаид Абулхайр золиро ба сағ монанд кардааст:

Гар адл кунӣ бари ҷаҳонат хонанд,

В-ар зулм кунӣ сағи авонат хонанд [4, 36].

Фирдавсӣ танаффури худро аз бедодгар баён дошта ва ўро ба паланг монанд кардааст:

Ба бедодгар мар маро меҳр нест,

Палангу ҷафонеша мардум якест.

Палангӣ беҳ аз шахриёре чунин,

Ки на шарм дорад на ойини дин [27, 87].

Ба паланг монанд дониستاني подшоҳи бедодгар ба он хотир аст, ки ин ҳайвони ваҳшӣ молу гӯсфандонро бедодгарона ва беҳадафона мавриди ҳамла қарор медиҳад. Чун шоир медонад, ки бедодгари паланг як бедодгари бидуни хост ва хоҳиш, дар заминаи ҳисси ваҳшиёна сар мезанад, дар ин ҳол он паланг ҳам беҳтар аз подшоҳе аст, ки дидаву доништа шар, ойин ва динашро ба бод додааст.

Носири Хусрав, ки ҳозир намешавад «қимати дурри лафзи дариро ба пой хӯкон» бирезад, ситамгоронро ба гург ва дев ва хук ташбеҳ мекунад ва ё ба кор гирифтани ин алфоз дарандаи хубе ва палиде ва начосати салотини замонашро ба зеҳни хонанда мунтақил менамояд:

*Гург аст, нест мардум, он кас, ки додгар нест,
Бартар зи доду дониш андар ҷаҳон асар нест [17, 154].*

Саноии Ғазнавӣ подшоҳи ҳарисро, ки бар мардуми гурусна ҳукумат мекунад сағу муру мор меномад:

*Гурусна мардумону касрӣ сер,
Сағ бувад инчунин амир, на шер [21, 582].
Мир, к-аз ҳирсу зулм дорад тир,
Хон ӯро ту муру мор, на мир [21, 514].*

Мир Хусайнии Ҳиравӣ подшоҳонро ба сағоне, ки бар сари мурдоре ба пайкор бархостаанд, монанд кардааст:

*Ҳаққо, ки агар ба нури тавфиқ,
Бино шавӣ аз тариқи таҳқиқ.
Шоҳон гадои рӯй банӣ,
Дӣ шах, ки сағони куй бинӣ.
Овехта рӯзу шаб ба пайкор,
Бо ҳамзиши ду луқма мурдор [28, 543].*

Авҳади Мароғай низ салотинро, ки танҳо ба чамъоварии хирочот мепардозанд ва андешаи дуздони мардумхорро надоранд, мору мур медонад:

*Ҳама моранду мур, мир кучост?
Музд гиранд! Дуздгир кучост? [15, 543].*

Ва тамаъи салотин ва ҷавру зулми онон ба мардум асаре ҷуз парешонӣ ва нобасомонӣ ба ҷой намегузорад. Анварӣ, ки худ аз шуарои мадеҳасаро аст, дар асари ҷаври шоеъ бӯе аз адл намешунавад ва лаб ба шиква боз карда, мегӯяд:

*Ҷавр яксар ҷаҳон чунон бигрифт,
Ки ҳаме бӯи адл натвон бурд [4, 549].*

Саноии Ғазнавӣ, ки орзуи бароварда ношудани фардои беҳтарро дар чашми фарди муосиронаш мебинад, аз зулми вайронгар суҳан меронад:

*Кард бунёди мулк зулм хароб,
Рафт хуршеди адл зери саҳоб [22, 166].*

Масъуди Саъди Салмон тасвири рушанеро аз замонаш ироа мекунад: Фурӯмондагон фармонравое ёфта ва родмардон ва озодагон манобеъи онон шудаанд ва кабутари адл паррехта ва тарозуи инсоф шикаста ва дар натиҷа фасод ва табоҳӣ фарогир шуда ва мамлакат рӯ ба нобудӣ меравад ва шигифто, ки касе лаб ба шиква боз намекунад:

*Ҳеҷ касро ғами вилоят нест,
Кори исломро риоят нест.
Корҳои фасодро имрӯз,
Ҳадду андозаеву гоят нест.
Нест инсофро маҷоли тавон,
Адло қуввати ҳимоят нест [20, 59-60].*

Мачидуддини Байлақонӣ аз хуношомони замонаш менад, ки чоми рӯзгорро пур аз хуни халқ кардаанд ва ба шиква аз бемеҳрии айём ва маҳви сосори мардумӣ ва инсоният сухан мегӯяд:

*Як зарра меҳр дар айём монда нест,
Як қатра об дар руҳи аҷром монда нест.
То чоми рӯзгор пур аз хуни халқ шуд,
Касро шароби хушмаза дар чом монда нест.
Симурғу мардумӣ ба ҳаманд аз барои он-к,
З-он ҷуз ҳадису з-ин ба ҷуз аз ном монда нест [6, 116].*

Ҷамолуддини Абдураззоқи Исфаконӣ чомаи пурҷавру беамну адли замони худро «ваҳшатобод» хонда ва оқилонро ба гурехтан аз он фаро меҳонад:

*Алҳазор, эй гофилон, з-ин ваҳшатобод алҳазор,
Алфирор, эй гофилон з-ин девмардум алфирор.
Марг дар вай ҳокиму офот дар вай подшо,
Зулм дар вай қаҳрамону фитна дар вай пешкор.
Амн дар вай мустаҳайлу адл дар вай нопадид,
Ком дар вай нораво, сиҳат дар ӯ нопойдор [11, 1161].*

Наҷмиддини Розӣ бо тасаллути мафъӯл бар Эрон, ки қариб ҳафтсад ҳазор тан аз аҳолии мувалид ва мунашшаъи ӯ сареро кушта ва ба асорат бурдаанд [17, 9], куфрро бар ислом чира мебинад ва мардуми замонашро дар хоби ғафлат:

*Ислом зи даст рафт, нас беҳабаред.
Бигрифт чаҳон куфру шумо дар хобед [19, 10].*

Мир Ҳусайни Марвӣ аз ғами замона фарёд бар меоварад ва асаре аз адлу дод намебинад:

*Моро зи гами замона фарёд,
То худ дили кист з-ин замон шод?
Чуз чавру чафо надидем аз чарх,
Ку адлу чӣ мардумӣ, кучо дод!? [28, 76].*

Убайди Зоконӣ – тасвиргари чирадасти ҳаёти иҷтимоии асри хеш – мавриде барои пурсиш аз ҳоли мардумон намебинад ва умеде чуз ба мадади Парвардигор дар сарнагунии золимон надорад, халоиқ дар дарёи зулм ва чавр дучори мавҷи фитнаанд ва ҳар ҳаракату хезише поймоли қаҳри ситамгарон мешавад:

*Дар вазъи рӯзгор назар кун ба чаши ақл,
Аҳволи кас мапурс, ки ҷои савол нест.
Чун зулфи тобдодаи хубон дар ин диёр,
Ҳар ҷо, ки саркашист, ба чуз поймол нест.
Дар мавҷи фитнае, ки халоиқ фитодаанд,
Фарёдрас ба чуз карами Зулчалол нест [8, 136].*

Фирдавсӣ, ки дар зикри рӯйдодҳои таърихӣ аз бедодгарии Чамшед, Нӯзар, Ковус, Яздигурд, Хусрави Парвез ва аз натоиҷи шуми он сухан ба миён овардааст, дар ҳар фурсате, ки ба даст меоварад, қудратмандонро ба адлу дод фаро меҳонад:

*Чаҳондор, агар додгар бошадо,
Зи фармони ӯ кай гузар бошадо [27, 273].*

Носири Хусрав шукри неъматӣ подшоҳиро тавҷеҳ ба ҳоли дарвешон медиҳад:

*Эй шоҳ насиби хеш берун кун,
З-ин ҷоҳи баланду неъматӣ подшоҳӣ.
Бингар ба заифҳои дарвешон,
Бигзор сипоси он, ки баргоҳӣ [17, 1068].*

Даъват ба адл, манъ аз зулм ва хунрезӣ, тавҷеҳ додани (ҷалби тавачҷуҳи) қудратмандон ба заволапазирии қудрат, муассир донишмандони охи мазлумон... ва билохира, фаро хондан ба хезиш алайҳи ситамгарон аз ҷумлаи равишҳое аст, ки шуаро дар мубориза бо чавр пешгон иттиҳоз намудаанд (пеш гирифтанд), равишҳое асосёфта бар қалам, на қадам.

Китобнома

1. Абулхайр, Абӯсаид. Суханони манзум, ба эҳтимоми Сайид Нафисӣ / Абӯсаиди Абулхай. - Техрон: Саной.
2. Анварӣ, Авҳадуддин. Девон. Ҷ. 2. / Авҳадуддин Анварӣ. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1376.

3. Армуй, Сирочиддин Маҳмуди. Ал-тоғлиф ал-хукама, бо тасхеҳи Гуломҳусайни Юсуфӣ / Сирочиддин Маҳмуди Армуй . Техрон: Бунёди фарҳанги Эрон, 1351.
4. Асадӣ, Абураҳим Шарҳи ғурурал-ҳукм ва дурурал-қалм, ҷ. 2, тасхеҳи Мир Ҷалолиддин Ҳусайнӣ /Абураҳим Асадӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1260.
5. Аҳвол ва осор ва қасоид ва ғазалиёти Низомӣ Ганҷавӣ, бо эҳтимоми Сайид Нафисӣ, Техрон: Фуруғӣ, 1328.
6. Байлақонӣ, Мачидуддин. Девон. Тасхеҳ ва таълиқи Муҳаммад Ободӣ / Мачидуддин Байлақонӣ. - Табрез: Донишкадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, 1358.
7. Бухорой, Амъақ. Девон. Бо кӯшиши Сайид Нафисӣ/ Амъақи Бухорой. - Техрон:
8. Зоконӣ, Убайди. Куллиёт. Бо эҳтимоми Парвиз Атобакӣ / Убайди Зоконӣ. - Техрон, 1343.
9. Ибни Ямин. Девон, бо эҳтимоми Ҳусайн Алӣ Босонизод, Техрон: Китобфурушии Саной, 1344.
10. Истонлӣ Пул. Табақоти салотини Ислон, тарҷумаи Аббос Иқбол, Техрон: Дунёи китоб, 1363.
11. Исфаҳонӣ Ҷамолиддин Абдураззоқ. Девон. Саҳ. 1161.
12. Кошонӣ, Афзалиддини. Девон. Бо эҳтимоми Файзӣ ва дигарон / Афзалиддини Кошонӣ. - Кошон: Идораи фарҳанг ва ҳунар, 1351.
13. Мавлавӣ. Маснавӣ / Мавлавӣ. - Техрон: чопи Алоуддавла.
14. Малтиюӣ, Муҳаммад бини Ҷозии. Яридалсаъода, ба кӯшиши Муҳаммад Шервонӣ/ Муҳаммад бини Ҷозии Муҳаммад бини Ҷозӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1351.
15. Мароғай, Авҳадии . Девон. Бо кӯшиши Сайид Нафисӣ Авҳадии Мароғай. - Техрон: Амири Кабир, 1340.
16. Наҳҷ ул-балоға. Тарҷумаи Абдулмаҷид Маодихоҳ. - Техрон, 1380.
17. Носири Ҳусрави Кубодиёнӣ. Девон, ҷ.1. ба эҳтимоми Мучтабо Минавӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ, Техрон: Муассисаи мутолиоти ислонӣ, 1357.
18. Озар, Лутфалӣ бини Озодхон. Оташкада. Бо тасхеҳи Сайид Ҳасани Содот Носирӣ/ Лутфалӣ бини Озодхон Озар. - Техрон: Амири Кабир, 1340.
19. Розӣ, Начмиддини. Мирсод алъиёд олии алсаъода.

20. Салмон, Масъуди Саъд . Девон. Бо тасхеҳи Рашид Ёсамӣ / Масъуди Саъди Салмон. - Техрон: Ибни Сино, 1339.
21. Саноии Ғазнавӣ. Маснавиҳои Ҳаким Саной. Бо тасхеҳи Мударрисии Разаӣ / Саноии Ғазнавӣ. – Техрон: Интишороти Бобак, 1360.
22. Саноии Ғазнавӣ. Ҳадиқат - ул-ҳақиқа ва шариат ул-тариқа. Тасхеҳи Мударрис Разаӣ / Саноии Ғазнавӣ. - Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1359.
23. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ. 2. Забехуллоҳ Сафо. Техрон: Амири Кабир, чопи панҷум, 2536.
24. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ. 3, Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон. Забехуллоҳ Сафо, 1358.
25. Табрзӣ, Қатронт. Девон. Бо эҳтимоми Муҳаммад Наҳҷувонӣ/ Қатронти Табрзӣ. - Табрз: Китобфурӯшии Техрон, 1343.
26. Тусӣ, Хоҷа Насириддин. Ахлоқи Носирӣ. Ҷ. 2. Бо тасхеҳи Муҷтабо Минаӣ ва Алиризо Ҳайдарӣ / Насириддини Тусӣ. - Техрон: Хоразмӣ, 1360.
27. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ. 6. Бо кӯшиши Ровел/ Абулқосими Фирдавсӣ. - Техрон: Интишороти Ҳабибӣ, 1353.
28. Ҳираӣ, Мир Ҳусайн . Тараб-ул-маҷолис. Бо эҳтимоми Маҷидзода / Мир Ҳусайн Ҳираӣ. - Машҳад: Интишороти Бостон, 1352.
29. Ҳофиз. Девон, ҷ.2, бо тасхеҳи Парвиз Хонларӣ / Ҳофиз. - Техрон: Хоразмӣ, 1362.
30. Ҳофизи Шерозӣ. Девон, ҷ.1, бо тасхеҳи Парвиз Хонларӣ/ Шерозӣ, Ҳофиз. - Техрон: Хоразмӣ, 1362.

**ТАСВИРИ ТАҶРИБАИ АДОЛАТҲОӢ
ВА ЗУЛМСИТЕЗӢ ДАР АШӢОРИ ФОРСИИ ТОҶИҚӢ**

Адолат ва ҳақиқат яке аз арзишҳои ҷовидонаи инсон ба шумор меравад, ки мавҷудияти он боиси инкишофи органикии ҷанбаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад. Бинобар ин, аз як ҷиҳат омӯзиши мавзӯи моҳият ва маъни “адолат” арзишманд ба назар мерасад, аз ҷониби дигар, таҳқиқ ва ошкор намудани решаҳои таърихӣ он барои адабиёти муосири тоҷику форс аҳамияти бештаре дорад. Дар ин росто, мақолаи мазкур дар омӯзиши инъикоси таҷрибаи адолатҳои ва

зулмстезӣ дар осори назми адабиёти асримиёнагӣ гоми нахустин ба шумор меравад.

Вожаҳои калидӣ: *адолат зулм, баробархуқуқӣ, осори назми адабиёти тоҷику форс, наҷӯҳиш, таҳлил.*

ПРАКТИКА ОПИСАНИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ЖЕСТОКОСТИ В ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Справедливость и правосудие являются одним из вечно-живущих средств и ценностей, своевременный призыв к которым становится предпосылкой развития гармоничных социальных, экономических и политических отношений мирового уровня. В этой связи само научное изучение места и значимости понятия “справедливость” и “правосудие” с одной стороны и «несправедливость» с другой стороны с учетом их исторических корней в персидско-таджикской поэзии имеет большое значение для современной персидско-таджикской литературы. Данная статья является первой попыткой изучения практики описания справедливости и жестокости в поэзии средних веков персидско-таджикской литературы.

Ключевые слова: *справедливость, жестокость, равноправие, персидско-таджикская поэзия, изучение, анализ.*

EXPERIENCES OF THE JUSTICE AND CRUELTY'S DISCUSSION IN THE PERSIAN-TAJIK POETRY

Justice and Equality are the everlasting means and values that in time turning to them will serve as a premise for the social, economic and political harmonious development in the world level. Therefore analyzing of the “Justice” and “Equality” from one side and “Cruelty” from other side with taking into consideration their roots in the Persian-Tajik poetry is significant for the Modern Persian-Tajik literature. The above article is a first attempt on researching the Justice and Cruelty experiences' description in the Persian-Tajik poetry.

Key words: *Justice, cruelty, equality, Persian-Tajik poetry, research, analyze.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Варқа Охониёзов – сарҳодими илмии Пажӯҳишгоҳи илмҳои инсонии АИҶТ, доктори илмҳои филологӣ, почтаи электронӣ: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534, 38 46).

Ризо Бустонӣ – аспиранти Институти забон ва ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, тел.: (+989) 122 047 096.

Сведения об авторах: Варқа Охониёзов – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук АИ РТ, доктор филологических наук. Электронная почта: shuwoz@mail.ru, тел.: (+992) 93 534, 38 46).

Ризо Бустони – аспирант Института языка и литературы я имени Рӯдаки АН РТ. тел.: (+989) 122 047 096.

About the authors: Varka Okhoniyo-zov is a Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. E-mail: shuwoz@mail.ru, Phone: (+992) 93 534 38 46).

Rizo Bustoni is a Post - Graduate Course Student of the Institute of Language and Literature named after Rudaki, Tajik Academy of Sciences. Phone: (+989) 122 047 096.

ҲАҚИҚАТ ВА РИВОЁТ ДАР БОРАИ АФҒОНҲО

Ғиёсиддин Қодиров

Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ

Хондаем ва медонем, ки пажӯҳиш дар таърихи қавму қабилаҳои бостонӣ ва ҷустуҷӯи далелу аснод дар бораи макону замони пайдоиш, забон, шарҳи ному насаб ва ё шинохти сирату ахлоқи онҳо кори бисёр душвор аст. Зеро таърихи умри башар бешак хеле қадимтар аз таърихи мактуби он аст. Аз ин таърихи чандинҳазорсолаи зиндагии одамизодагон шояд як садуми он навишта ва маҳфуз боқӣ монда бошад ва дар бораи бахши азими гузаштаи он, ки бешак, тавҳам ба муҳочиратҳо, ҷангҳо, омезиши наҷодҳо, забонҳо, фарҳангҳо ва ҳатто тағйири симои инсонҳо мебошад, иттилооти муҳиме дар даст нест. Агар ин ҳақиқатро қабул кунем, пас дар хоҳем ёфт, ки хулоса баровардан ва ё назария сохтан дар бораи саргузашти ин миллату қавмҳо бар пояи ривоёту ҳикоётҳои таърихӣ ва маводу асноди ноустувори давраҳои баъдӣ то чи ҳад ба ҳақиқат наздик ва то ба кадом андоза метавонад шартиву эҳтимолиӣ бошад. Ба ин далел, бо ҳама кӯшишу талошҳои арзишманди муҳаққиқон ҳанӯз ҳам бисёр масъалаҳо оғози таърихи мардумони аҳди қадим, аз ҷумла, афғонҳо маҷхул монда ва боиси эҷоди қиссаву ҳикояҳои гуногун гардидааст.

Ҳоло агар аз ин ҳалои умумии таърихи бостон ба давраи мактуби он по пеш гузашта, ба садоҳо ва гулгулаҳои барҳоста аз таърихи кӯҳансоли афғонҳо гӯш диҳем, чунин гапро мешунавем: Баъзеҳо мегӯянд, ки афғонҳо авлоди сарбозони Искандари Мақдунӣ мебошанд, ки пас аз ишғоли ин минтақа дар ин сарзаминҳо мондаанд. Гурӯҳе бар ин боваранд, ки онҳо юнониҳое мебошанд, ки дар давраҳои ҳокимони баъди исқандар ба ин минтақа омада ва ё оварда шудаанд. Геродот (а. V пеш аз милод) бошад паштунҳоро, ки имрӯз бо номи умумии афғон машҳуранд «пактин» номида, маҳали суқунати онҳоро кӯҳистони шарқи Форс (Эрон) дар сарҳади Ҳинд навиштааст. Иддае ақидадоранд, ки қибтиҳои мисрӣ, калдонӣ ва ҳатто арманиҳо ниёкони онҳоянд. Чанде аз шарқшиносони аврупоӣ менависанд, ки маншаъи афғонҳо аз албаниҳои Осиёист, ки дар асари шӯру ошӯбҳои гуногун онҳоро аз як минтақаи Форс (Эрон) ба минтақаи дигари он – Хуросон интиқол додаанд. Ба андешаи

дигар, шоҳони Форс (Эрон) як қатор мардумеро, ки нооромӣ эҷод мекарданд, аз соҳили Мадитрона ё Баҳри Сиёҳ кӯчонда буданд. Юнониҳо хабар медиханд, ки Форсҳояк гурӯҳ мардумеро, ки дар лашкари онҳо хуб хидмат карда буданд, иҷозат медоданд, ки дар қаламрави онҳо зиндагӣ кунанд. Таърихнигори англис П.Сайкс менависад, ки афғонҳо «махлуте аз нажоди эронӣ ва турк ҳастанд, ки дар навоҳии сарҳадии Ҳиндустон бо ҳиндуҳо махлут шудаанд». Ба назари муаллифи китоби «Афғонистони нав» профессор Вилсон «то қабл аз ҳамлаи юнониҳо сокинони Афғонистон фақат ҳиндуҳои ориёӣ, ё ориёиҳои муҳоҷири Ҳиндустон буданд» [1, 31-32], яъне дар бораи афғонҳо ҳанӯз хабаре нест. Аҳолии маҳалии Ҳинд дар тӯли асрҳо афғонҳоро бо номи «патон» ва «руҳила» (кӯҳӣ) мешиносанд ва аз рӯи забон онҳоро «паштун» меноманд.

Ақидае низ ҳаст, ки гӯё Темурланг аз ғорат ва торочи мардуми Мозандарон ба дасти афғонон хашмгин шуда, онҳоро аз ҷануби Баҳри Каспий ба кӯҳҳои байни Ҳинду Форс (Эрон) кӯчондааст. Аз рӯи гуфтаҳои дигар афғонон бошандагони кӯҳҳои баланд ва водии ҳаммарзи Баҳри Каспий – сарзаминҳои Доғистон ва Шервони имрӯз мебошанд, ки қабл аз мусулмон шудан дар асрҳои миёна, исавӣ буданд ва озодии худро то аҳди Маликшоҳи Салҷуқӣ ҳифз карданд. Муаллифони аҳди муғул афғонҳоро бошандагони кӯҳҳои Сулаймон номбар кардаанд, ки машғули торочу яғмогарӣ буданд. Як шачараномии ривоятгунаи дигареро дар бораи афғонон таърихнигори маъруфи асрҳои миёна Мирхонд дар китоби худ оварда ва соҳиби «Таърихи Фаришта» низ онро таъйид ва нақл кардааст. Бино бар ин ривоят афғонҳо дар рӯзгори дарози пешин дар кӯҳҳои Ғур ва Сулаймон мезистанд ва баъзе қабилаҳои онон шоҳоне доштаанд, ки насабашон ба Заҳҳок – яке аз шоҳони Эрони бостон, мерасидааст. Дар давраи Ғазнавиён баҳши муҳими лашкари онҳоро афғонон ташкил медодаанд. Вале қабилаҳои кӯҳнишини онҳо озодии худро ҳифз карда ва зоҳиран Ғур, Фирӯзкӯҳ ва Бомиён шаҳрҳои калони онҳо будаанд. Дар ин миён ақидаи афсонаомезе низ дар осори таърихнигорон машҳур аст, ки ба фикри бисёр муҳаққиқон, афғонҳо зоҳиран худ дар мавриди хеш сохта ва ё бофтаанд. Мувофиқи ин ривоят афғонҳо маншаъи яҳудӣ дошта, авлоди яке аз даҳ қабилаи исроилианд, ки ниёкони онҳо ба Осиёи Марказӣ омадаанд ва Афғона, ки номи худро ба ин қавм дода аст, ба таври мустақим аз авлоди Иброҳим ва Ҳочар, аз

тариқи Исмоил мебошад. Баъзе муаллифони дигар Афғонаро писари Холид ибни Валид мешуморанд, вале иддае ақида доранд, ки ӯ муосири Сулаймон ва яке аз саркардагони кушӯни вай будааст. Як санади дигаре низ нависандагон дар мавриди маншаъи яҳудияти ин қавм овардаанд, ки он чунин аст: Замоне, ки Нодиршоҳи Афшор (асри XVIII) ба қасди фатҳи Ҳинд ба Пешовар мерасад, сарони қабилаи Юсуфзай як китоби Инчили ба забони ибрӣ навишташуда ва баъзе ашъи лозима барои баргузории маросимҳои динӣ ба ӯ тӯхфа медиҳанд, ки онҳо ҳангоми ибодат ба расми қадимии ҳеш онҳоро ба қор бурда ва то омадани Нодир ҳифз карда будаанд. Вале мукамалтарин ривоят дар бораи чигуна ба сарзамини Афғонистони кунунӣ омадан ва ё оварда шудани афғонҳоро генерали фаронсавӣ Жозеф Феррье (а. XIX) дар Ҳирот аз забони яке аз шахсони бонуфузи афғон шунидааст, ки мухтасари он чунин аст: Совул – шоҳи яҳудон ду писар ба номҳои Афғон ва Ҷолут дошт. Пас аз салтанати Довуд ва Сулаймон, ки ҷонишини Совул буд, ҳарчу марҷ сабаби тақсими қабоили яҳуд гардид, то он ки Бахтуннаسر пас аз тасхири Ерусалим, қатли 70 ҳазор яҳудӣ ва таҳриби шаҳр, бошандагони боқимондаи онро ба сифати асир ба Бобул мебурд. Баъди ин фочеа қабилаи афғон аз тарс аз Ҷидда ба Арабистон фирор мекунад. Пас аз чанд муддат аз камбуди чарогоҳ ва об баъзе қабилаҳои он ба Ҳиндустон муҳоҷират мекунанд. Шоҳаи абдолии он дар Арабистон мемонад ва дар замони хилофати Абубакр раисони онҳо ба як шайхи қудратманд ба номи Халид ибни Валид (аз қабилаи Қурайш) муттаҳид мешаванд. Бо дастгирии ин шайх мавқеияти абдолиҳо беҳтар мегардад. Вақте ки арабҳо Форсро (Эронро) фатҳ мекунанд, ба вилояти Форс ва Кирмон кӯчида, то ҳамлаи Чингиз дар он ҷо мемонанд. Аммо аз бими қатли ому куштори ваҳшиёнаи Чингизиён ба Ҳинд мегурезанд. Вале дар он ҷо ба зудӣ мавриди ҳамлаи ҳамсоягони нави худ қарор гирифта, маҷбур мешаванд ба кӯҳҳои душворгузари Сулаймон паноҳ баранд. Баъди ба кӯҳҳои Сулаймон омадани абдолиҳо қабилаҳои дигари афғон бо ҳам ҳамгардида, 24 қабиларо ташкил медиҳанд. Афғон – писари Совул, ки гӯё падари қавми афғон аст, се писар доштааст бо номҳои Сарбанд, Аргуш ва Кирилин, ки ҳар кадоми онҳо соҳиби 8 писар буданд. Баъдтар ин 24 қабила номи яке аз ин писаронро гирифта, ба он ном машҳур мешаванд[2,19-21].

Масъалаҳои дигаре, ки шинохти афғонро печидатар месозад, ин масъалаи ягонагии наҷодии онҳост. Бино бар ин ақида, қавму қабилаҳои афғон, ки теъдодашон дар ибтидои садаи XIX дар ҳудуди сесада шаха тахмин шудааст, бо вучуди забони умумӣ – пашту шояд аз модари ягона набуда, аз ниёкони мухталиф бархостаанд, ба далели он ки аввалан афғонҳои Кобул дар оғози қарни XIX худро афғонҳои ҳиндӣ мешумориданд, дар ҳоле ки афғонҳои Ҳирот худро афғонҳои Хуросонӣ медонистанд. Дигар ин ки илова бар нифоқу тафриқаҳои ҳамешагии байнихудӣ, баъзе қабилаҳои афғон барои тасдиқи бартарӣ, ё наҷибзодагии хеш қабилаҳои дигарро бо лақабҳои зишт ном мебаранд, монанди абдолиҳо, ки ғилзойихоро аз рӯи ном («ғил» – дар пашту ба маънои дуздӣ ва «зойи» – писар, ё ҳаромзода) тақдир мекунанд ва назири он. Аммо бо вучуди фаровонии суолоти бепосух донишмандон дар ин нукта мувофиқанд, ки афғонон дорои таърихи қадимӣ мебошанд. Муҳаққиқони соҳибназар назарияи исроилиӣ ва сомӣ будани онҳоро низ рад карда, далелҳои дигари қарӣ дар ин мавридро, аз қабили маҷмӯаи урфу одоти маъруф ба «Паштунволай»-и афғонҳо ва ё «бинии уқобӣ» доштани онҳоро бепоя мешуморанд. Зеро ба назари онҳо маҷмӯаи «Паштунволай» махлутест аз қавонин ва одоти қабилагии ибрий ва исломӣ ва ё аксҳои рӯи сиккаҳои аз давраи Кӯшонӣён боқимонда низ ҳама бинии уқобӣ доранд. Дар маҷмӯъ афғоншиносони муосир онҳоро «эронӣни бумӣ»-и ин кишвар ва аз қабилаҳои ориёӣ мешуморанд. Донишманди шаҳир В.В.Бартолд дар бораи мансубияти наҷодии ин қавм чунин менависад: «Дар ноҳияи кӯҳистони ҷиболи Сулаймон дар замони қабл аз таърих миллати афғон, ки аз наҷоди ориёӣ ҳастанд, сукунат гузид...»[1,30].

Дертар муаллифи «Афғонистон дар масири таърих» Ғубор низ тақрибан ҳамин ақидаро тақрор карда, чунин менависанд: «Инон (афғонҳо) аз вақте ки таърих ба ёд медиҳад дар шарқи Афғонистон ва ҷиболи Сулаймон иқомат доштанд ва ба тадриҷ дар ҷаҳор қониб мунташир гардида ва билохира, сарзамини «Паштунхвой» кунуниро ташкил кардаанд» [2, 307]. Зимнан бояд гуфт, ки луғати «Паштунхвой»-ро М.Елфистон аз доктор Лийданн аврупоӣ шунида, вале чунон ки менависад, худӣ ӯ «қорбурди онро дар ҷое надидааст» [5,158]. Бинобар ин манзури устод Ғубор аз сарзамини «Паштунхвой» зоҳиран Паштунистони

имрӯзӣ аст. Дар охир бояд гуфт, ки паштузабонон (афгонон) мисли дусад соли пеш, дар замони М.Елфинстон ва пеш аз он ҳам сарфи назар аз садҳо номи қабилавӣ худро ба номи умумии «паштун» ва «паштона» ё «пухтӯн» ва «пахтона» мехонанд.

Аз мутолиаи ин ривоятҳои саҳт ихтисоршуда ва эҳтимолоти ҳақиқатгуна ва ё ҳақиқатҳои афсонагашта, ки бунёди кавии исбот надоранд, мебинем, ки иншоӣ шаҳодатномаи таваллуди беайб ва навиштани шарҳи ҳоли воқеии ин мардум ханӯз ба поён нарасидааст.

Илова бар маълумоти боло дар бораи ном, маншаъ ва хостгоҳи афгонҳо муаллифони асрҳои миёнаи Шарқ ва муҳаққиқони аврупоии асрҳои баъдӣ, махсусан қарни XIX дар бораи ин мардум иттилооти муфассали мардумшиносӣ додаанд. Аз ҷумла, Мининӣ(а. XII), таърихнигор ва муфассири асари Абдучаббори Утбӣ (а. XI) «Таърихи Яминӣ» дар шарҳи сурат ва сирати афгонҳо чунин навиштааст: «Афгонҳо аз ӯ (амир Ғ.Қ.) итоат карданд ва сарзамини эшон кӯхистонист. Аз назари сурат ба туркҳо наздиканд ва аглаб гандумгун. Кӯхҳои эшон ба Бомӣён аст ва маъруф ба ғорат ва шаторатанд ва қаблан аз амире итоат накардаанд ба чихати кӯхҳои ҳасин (устувор) ва қалъаҳову қуллаҳои манъ (муҳкам)»[6,23].

Ручӯи муҳаққиқони аврупоӣ ба ин мавзӯъ ҳадафҳои мушаххаси амалӣ дошт. Тавре медонем, аз асрҳои XVIII ба баъд шидати рақобати давлатҳои пурзӯри Аврупо-Англия, Фаронса ва Россия барои густариши нуфуз дар Шарқ, аз ҷумла, Афғонистон ба нуқтаи инфичор расида буд ва рафту омади ҳайатҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва низомии онҳо ба кишварҳои ин минтақа афзоиш ёфт. Барои амалӣ кардани сиёсати истеъморӣ худ ин давлатҳо ниёз ба шинохти амиқтар ва иттилооти бештар дар мавриди ин кишварҳо доштанд. Ба ин манзур, ба сафи ин гуна ҳайатҳо донандагони хуби забон ва таъриху фарҳанги мардумони ин сарзаминҳо сафарбар мешуд ва онҳо дар рутбаҳои баланди сиёсӣ ва низомӣ дар ин кишварҳо фаъолият мекарданд.

Табиист, ки онҳо бино бар тақозои вазифа, гузашта аз таъриху ҷуғрофӣ дар бораи иқтисодӣ иқтисодиву низомии Афғонистони замони ҳеш, захираҳои инсонӣ ва ҷанбаҳои зӯру заъифи ҳислату характери мардумони онро низ таҳлилу таҳқиқ намуда, ҳулосаҳо ва тавсияҳои барои ҳукуматҳои ҳеш лозимро

пешниҳод мекарданд. Дертар баъзе аз ин сиёсатмадорон ва муҳаққиқони пурҳавсала гузоришот ва хотираҳои худро дар бораи афғонон ва Афғонистон ба шакли китоб таҳия ва нашр намуданд, ки имрӯз на танҳо аз нигоҳи таърихӣ, балки аз ҷиҳати мардумшиносӣ низ аз манобеи муҳими дар ин мавзӯ ба шумор мераванд.

Баъди тақрибан 700 сол аз замони таълиф ва тафсири «Таърихи Яминӣ», ки болотар иқтибос шуд, М.Елфинстон – муовини намояндагии сиёсии Англия, генерал губернатори калонтарин шаҳри Ҳиндустон -Бомбай ва сарпарастии нахустин ҳайати сафорати Англия ба дарбори Шоҳ Шучоъи Дурронӣ (1809) афғонхоро чунин дидааст. «Аврупоие, ки бори нахуст воридаи Афғонистон мешавад, ӯ нахуст аз қоматҳои баланд, қиёфаҳои хашин, суратҳои офтобсӯхта, ришҳои дароз, пероҳанҳои гушод ва пӯстинҳои онон (афғонҳо) тааҷҷуб мекунад» [5, 156].

Бо мурури пешрафт дар қаламрави Дурронӣҳо ва ошноии бештар бо афғонҳо муаллиф акси кашидаи худро чунин такмил мекунад: «Занони афғон дар муқоиса бо занони Ҳинд бисёр зебо ва сапеданд. Мардони афғон тануманд, умуман, дорои андоми кашида ва бориқанд, вале устухонбандӣ ва азалоти қавӣ доранд. Биниҳои баланд, устухони гунаҳо барҷаста ва суратҳои кашида ва дароз, мӯи сар ва ришашон умуман сиёҳ, гоҳе қаҳвай ва ба нудрат хурмоӣ (сурх) аст. Мӯҳояшон умуман зебру дурушт аст. Миёни сарро метарошанд ва бақияи мӯҳоро мегузоранд. Қабоилии наздики шаҳрҳо мӯҳҳои кӯтоҳ, вале дигарон зулфҳои баланд ва ҳалқаҳои бузург дар ду сӯи сар овехта доранд. Ришҳояшон пурпушт ва баланд аст. Симояшон омехта аз мардонагӣ ва андешамандӣ, беолоиш, вале нотавон»...[5, 13].

Он чи ки дар вучуди ин мардум «таҳсинангез» ва мавриди писанди муҳаққиқи аврупоӣ қарор мегирад ин «озодагӣ, неру, таҳаррук, симои хуш ва қиёфаи шабех ба аврупоиён, кор ва санъат, меҳмоннавозӣ, матонат ва безътиной ба лаззот, ки дар ҳамаи онон машҳуд аст» [5, 156]. «Бисёри аз онон бегумон мардумони озод, саховатманд ва бурдбору боғузаштанд» [5, 204], – меафзояд дар ҷои дигар М.Елфинстон.

Каме дертар, дар ибтидои ҳамон садаи XIX дипломати баландпояи дигари аврупоӣ намояндаи сиёсии Фаронса ва сипас генерал-адъютанти артиши Порсиён (Эрони Қочорӣ) Ж.Феррье, ки борҳо ба Афғонистон сафар карда, бо мардуми оддӣ ва баъзе хону

раисони онҳо ҳамнишину ҳамсӯҳбат будааст, симои афғонро чунин тасвир мекунад: «Афғонҳо баланд, тануманд, ғаъол ва хушқавораанд. Чехраи зайтунӣ, баъзан хокистарӣ ба симои онҳо як қиёфаи ваҳшиёна медиҳад. Даричаи чашмони сиёҳи онҳо пур аз оташ буда ва бо сурма ранг мешавад, чун ба назари онҳо ин амр ба онҳо қувват дода ва зебоиву дурахшиши хиракунанда ба онҳо мебахшад. Риши сиёҳи онҳо кӯтоҳ буда ва мӯйҳояшон, ки дорои айни ранг аст, аз пеши рӯ то болои сар тарошида мешавад. Ба мӯйҳои ҷониби сар иҷозат медиҳанд, то дар ҳалқаҳои бузург болои шонаҳояшон биафтанд. Гомҳояшон мусаммам ва рафторашон ғуруромез ва хашин аст». Аз чихати рӯҳия ва табиат афғонҳо ба ақидаи ӯ мардуми «диловари бебок буда, бо кӯчақтарин масъала таҳрик гардида, мутаҳаввири беэҳтиёт ва пуртакопӯ буда ва барои ҷанг зода шудаанд...» [2, 14 - 20].

Ба назари мо, касони ошно бо сурату симои афғонон камтар эроде ба суратгару сураткашони боло дар камхунарӣ ва симошиносӣ хоҳанд тавонист. Ҳамзамон бояд гуфт, ки нигориши ҳислатномаи ин қавм нисбат ба бозофаринии сурати онон мушқилтар аст. Аввалан ба он сабаб, ки қабилаҳои сершумори афғон аз чихати рафтору кирдор, хулқу хӯ, расму ривож ва амсоли он аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Аз сӯи дигар, ин қабилаҳо бино ба урфи маъмули ҳамсоғарӣ баъзе расму одот ва одобро аз қавму миллатҳои ҳамсоя, ки бо онҳо тамос ва робитаи бештар доштанд, гирифтаанд. Масалан бисёр русумотро қабилаҳои шарқӣ аз ҳиндуҳо, қабилаҳои ғарбӣ аз эронӣҳо ва афғонҳои ҳамсоя бо тоҷикон аз тоҷикон гирифтаанд. Бинобар ин, таҳияи модели ягонаи сохтори шахсият ва ҳислати умумии барҷаста, ки ин қавмро аз миллатҳои дигари ҳамсоя мушаххас намояд, кори муҳаққиқонро душвор гардондааст. Вале бо вучуди ин, пажӯҳишгарон баъзе сифатҳои хосеро мушоҳида ва номбар кардаанд, ки ба назари онҳо ҷузъи ҳислатҳои ин қавм мебошанд. Аз ҷумлаи сифатҳои писандидаи ин мардум, ба таври хулоса ин ҳислатҳоро номбар кардаанд: шучоат ва диловарӣ, ишқ ба озодӣ ва рӯҳияи истиқлолхоҳӣ, вафодорӣ ба дӯстон, меҳрубонӣ ба хешовандон, меҳмоннавозӣ, эҳтиром ба калонсолон, соддагӣ, саҳткӯшӣ, эҳтиёт ва монанди ин. Барои исботи ин сифот дар таърихи афғонон гувоҳу шоҳиди фаровон дида мешавад.

Ҳислатҳои нописанди ононро мухтасар ба ин калимаҳо хулоса кардаанд: ёғигарӣ, ҳирсу тамаъ, судҷӯӣ, интиқом, торочгарӣ, бартаричӯӣ, беқонунӣ, ҷаҳолату хурофот ва ғайра.

Ба андешаи М.Елфинстон афғонон мисли ҳама Хуросониён мардуми содда мебошанд. Онҳо дар ростгӯӣ мисли аврупоиён нестанд ва гоҳе барои ҳифзи манофеи худ «одамро ба суҳан ва ваъда мефиребанд. Тухфа ва бахшишро дӯст медоранд. Агар ҳаҷе ба онон дода шавад, ҳар талабу тақозоро ҷавоби мусбат медиҳанд, вале агар дар ҳаҷ таъхир шуд умед бастан ба он, ки ҳаҷро пас аз анҷоми коре хоҳед дод, натиҷа манфӣ хоҳад буд. Ҳама афғонон бо насаби худ фахр мекунанд. Афғоне, ки агар 7-8 пушт номи ниёконашро надонад, ўро афғон намешуморанд. Агар нисбати онҳо таҳқир ва ё амали баде раво дида нашавад, дар дӯстӣ мардуми устуворанд ва некиро фаромӯш намекунанд. Сарватандӯзиро пулдоронашон бисёр дӯст медоранд, вале он сарват бештар пинҳон монда, аз он баҳра ва суд кам мебаранд» [2, 354].

Аз падидаҳои манфии, ки муҳаққиқон дар муҳити зиндагӣ ва тарбияи афғонон дидаанд, ин ҳирс ва ишқи беандоза ба сарват аст. «Онҳо, ки афғонро хуб мешиносанд, ҳама бар ин боваранд, ки нуфузи пул бар ин миллат ҳақде надорад. Онҳо худ низ ин ҳақиқатро инкор намекунанд» – менависад М.Елфинстон. Муҳаққиқи фаронсавӣ Ж.Феррӣ, низ бо М.Елфинстон дар ин мавзӯ ҳамаҷиғ аст. Ба андешаи ў, тилло дар Афғонистон «худои наҷоди инсон аст» ва барои афғонҳо ба хоҳири расидан ба сарват «ҳеҷ аҳде вучуд надорад, ки онро нашкоянд ва ҳеҷ вазифе, ки тарк накунанд» [2, 357]. Албатта, набояд пиндошт, ки ин суҳанон ба умуми мардуми афғон дахл дорад ва чуноне ки худӣ муаллиф менависад «Ин мулоҳизаҳо асосан ба сарону райони қавму қабилҳои онҳо ва ашхоси пулдор қобили татбиқ аст, то умуми мардум». Бекорагӣ ва гурез аз корро донишмандони аврупоӣ айби дигари ин мардум медонанд.

Имрӯз дар шарҳи назариёти боло, бешак, баҳс бисёр метавон кард ва дар иқрори ҳақиқатҳо ва инқори қиссаҳои бофтаву сохта далелу бурҳон зиёд метавон овард. Вале аз он ҷо, ки ҷаҳорҷӯбаи мақола тангу ғунҷоиши матолиб дар он маҳдуд аст, бинобар ин бо зикри муҳтасари чанд нуқта иқтифо мекунем. Пеш аз ҳама ҳангоми доварӣ дар мавриди ғуфтаҳои боло бояд дар назар дошт, ки ин осор тавассути ҷӣ қасоне, барои ҷӣ мақсад ва дар ҷӣ замоне навишта шудаанд. Дувум бояд қабул кард, ки дар бунёди кирдорҳои ношоистаи гурӯҳе ё тоифае, ки шаклҳои «мудернтар» ва «мутамаддинтар»-и ин гуна разолатҳо дар байни миллатҳои муосир ҳам кам нест, сохтани назарияи «хислати миллӣ» барои

як халқ дар ҳеч фалсафа ба ҳайси омили асосии сифатсоз шинохта ва эътироф нашудааст.

Сеюм. Ниёзе ба шарҳу тафсир нест, ки бисёр сифату хислатҳои номбурда чанбаи зотӣ ва табиӣ надошта ва бешак таҳти таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ ва шароити ногувори зиндагӣ дар табиати ин мардум тарбия ва пайдо шудааст. Масалан, донишмандони муосир яке аз сабабҳои беалоқагӣ афгонҳоро ба кор натиҷаи расидан ба пулу мол аз роҳи ҷанг мешуморанд ва дуввум ба назари мо, дар имтиёзоти иҷтимоӣ ва иқтисодист, ки аз тарафи шоҳону амирони афгон ба хону раисони баъзе қабилаҳои «баргузида» дода мешуд. Дар ин маврид Мирмуҳаммад Сиддиқи Фарҳанг чунин менависад: «Лашкаркашиҳои Аҳмадшоҳ ба Ҳинд ва ғаноиме, ки ӯ ва сарону лашкариёнаш ба даст оварданд, дар поёни кор ба зиёни афгонон анҷомид, зеро ба ҷои завқи қору заҳмат рӯҳияи ниҳеб (ҳамла), тороҷу танбалиро дар эшон тақвият кард, ки наметавонад пешрафт ва таъолии (бартарӣ) миллату давлатро таъмин намояд» [7, 171].

Агар аз ин нуқтаи назар ба таърихи як-ду қарни ахири ин мардуми наҷиби афгон – миллате, ки имрӯз як кишвари муҳими минтақа ба номи онҳо ёд мешавад, нигарем, бисёр мисолҳои барҷаста аз шуҷоату қаҳрамонӣ, ҳимояи ватану шарафи миллӣ ва агар дар байни ҷангҳои дохилӣ ва тачовузоти хориҷӣ танаффусе муяссар гардида, пешрафтҳои дар арсаи иҷтимоӣу иқтисодӣ, фарҳанг ва илму донишҳои муосир пайдо карда метавонем, ки зикри ҳамаи онҳо, албатта, мавзӯи дигар ва баҳси дигар аст.

Китобнома

1. Таваккулӣ Аҳмад. Равобити сиёсии Эрон ва Афғонистон /Аҳмад, Таваккулӣ. - Техрон, 1327. - 137 с.
2. Феррье Ж.П. Таърихи афғонҳо (аз англисӣ баргарадони д-р Лаълзод) / Ж.П. Феррье. - Кобул, 1391. - 602 с.
3. Мирғуломмуҳаммади Ғубор. Афғонистон дар масири таърих / Ғубор Мирғуломмуҳаммад. - Кобул, 1346. - 851 с.
4. Елфинстон М. Афғонон: ҷой, фарҳанг, наҷод (тарҷумаи Муҳаммад Осафи Фикрат) / М. Елфинстон. - Машҳад, 1376.- 35 с.
5. Ҷовид Абдулаҳмад. Афғон ва Афғонистон / Ҷовид Абдулаҳмад. Лемар. - № 12. - Кобул, 1349. - С. 23.
6. Фарҳанг Мир Муҳаммади Сиддиқ. Афғонистон дар панҷ қарни ахир / Мир Муҳаммади Сиддиқ, Фарҳанг. - Техрон, 1385.- 1303 с.

ҲАҚИҚАТ ВА РИВОЁТ ДАР БОРАИ АФҒОНҲО

Маъмулан, донишмандони таърихи ҳар халқу ҳар кишвар дар шароити кунунӣ бо раи беҳтар омӯхтани анъанаҳои миллӣ ва дигар сарчашмаҳои ҳаётбахши иҷтимоии он дар ҳамаи арсаҳои зиндагӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ беҳтар замина фароҳам меоварад.

Дар мақола баъзе аз масоили таърихи гузаштаи мардуми афғон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси ба сарчашмаҳои мавҷуд ба чунин натиҷа мерасад, ки агарчи дар ростии шинохти таърихи афғонҳо қорҳои зиёде ба сомон расидааст, аммо ҳанӯз мушкилоти зиёде дар ин замина мушоҳида мегардад ва пурсишҳои зиёде бепосух мондаву омӯзиш идома дорад.

Вожаҳои калидӣ: *таърих, афғонҳо, этногенезес, ҳислат, расму оин, суннат, сарчашмаҳо, гарбӣ, шарқӣ.*

ПРАВДА И ВЫМИСЕЛ ОБ АФГАНЦАХ

Общеизвестно, что знание исторического прошлого страны и её народа даёт возможность лучше понять настоящее, помогает уяснить значение в его сегодняшней жизни традиционных представлений институтов, силу их влияния на протекающие в его жизни социальные, экономические, политические и культурные процессы.

В статье рассматриваются некоторые вопросы связанные с историческим прошлым афганского народа. Анализируя доступные ему материалы автор приходит к выводу, что несмотря на большое количество работ по истории афганцев многие вопросы связанные с их происхождением, самобытность, нравственные качества и т.д. остаются без ответа и исследования в этой области продолжаются.

Ключевые слова: *история, афганцы, этногенезес, характер, нравы, обычаи, источники, западные, восточные.*

TRUTH AND VYMISEL OF AFGHANS

Obscheizvezno that knowledge of the historical past of the country and its people makes it possible to understand the present luchsche, it helps to clarify the meaning in his life segodnyaschney

traditional representation of the institutions, by virtue of their influence on the place in his life, social, economic, political and cultural processes.

The article discusses some of the issues related to the historical past of the Afghan people. Analyzing the materials available to him the author comes to the conclusion that despite the large number of works on the history of Afghans, many questions related to their origin, identity, moral qualities, etc. remain unanswered and research in this area continues.

Keywords: *history, Afghans ethnogenezes, character, manners, customs, sources, western, eastern.*

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ: Гиёсиддин Қодиров - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: Гиёсиддин Кодиров - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER: Ghiosiddin Qodirov - senior researcher of the Department of literature, oriental studies and written heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК:891.550.092

АБУЛҲАСАНИ ШАҲИД ШОИРИ МАӢНИҲОИ РАНГИН

Анзурати Маликзод

Институти забон ва ба номи Рӯдакӣ АИ ҶТ

Ин ки номи Абулҳасани Шаҳидро шоирони ҳамзамонаш ва баъдинагон ҳамрадиф бо исми Устод Рӯдакӣ зикр кардаанд ва ўро низ, ба унвони Устод шинохтаанд, ба андешаи мо вобаста ба хидматҳои намоёни ў дар густариши шеър ва забони порсии дарӣ будааст. Устод Рӯдакӣ ва ҳамаҳдони хушқарихаи ў бо ҳисси баланди худшиносӣ ва меҳанпарастӣ дар асри X қудрат ва тавоноии забони порсии дариро дар баробари забони арабӣ нишон дода, дар андак муддат тавонистанд бо ашъори оламгири хеш забони шеър ва ҳунару фарҳанг будани онро собит намоянд. Дар ин ҷода Шаҳиди Балхӣ бешубҳа, яке аз ҳаммаслакони содиқи Устод Рӯдакӣ будааст.

Тавре ки аз таркиби луғавии шеърҳои ҳамасрони Устод Рӯдакӣ ва хосса Шаҳид аён мегардад, онон тавассути истифодаи васеъ аз забони гуфтори мардум, имконоти ин забонро боз ҳам васеътар ва доираи қорбурди калимоти онро бо таъҷиб кардан ба забони ноби мардуми бумӣ на танҳо бештар намуданд, балки инчунин ба ҳайси забони дувуми ҷаҳони ислом шинохта шудани он мусоидат кардаанд. Ҳар яке аз аҳли қаламу андеша дар аҳди Сомонӣ кӯшидаанд, ки қудрату тавони ин забонро тавассути навиштаҳои хеш нишон дода, онро бар маснади рушду такомул бинишонанд. Дар адои ин амри таърихӣ хидмати Шаҳиди Балхӣ камтар аз дигар ҳамзамонони баномаш махсусан Устод Рӯдакӣ, Мӯсои Фароловӣ, Шокири Бухорӣ, Абулҳасани Муродӣ ва дигарон набудааст.

Ҳақим Абулҳасани Шаҳид пас аз Устод Рӯдакӣ шояд дувумин шоирест, ки баҳри содагии забон ва ба мардум наздик овардани шеърӣ суҳан кӯшишҳои бедареғ карда, аз истифодаи калимаву таъбир ва луғату истилоҳоти муғлақи арабӣ иҷтиноб варзида, бо калимоти ноби порсии дарӣ шеърӣ содаву зебои дорои мазмун ва маъниҳои рангини барои мардум мафҳум эҷод кардааст. Ва ҳампахлӯ бо Устод Рӯдакӣ ба равияи соданависӣ ва оммафаҳм гардонидани суҳан асос гузоштааст, ки минбаъд он ба сабки маъмули шоирони ин замон табдил ёфта буд. Шаҳид ин

ҷодаи ифтихорофарини миллиро барои шоирони пасин хусусан Ҳаким Майсарӣ, Дақиқии Балхӣ ва Абулқосими Фирдавсӣ ҳамвору поктар сохта буд.

Бинобар он шоирони баъдӣ ҳақ доштанд бо ихлоси тамом Шаҳидро дар баробари Рӯдакӣ бо унвони «Устод» ёд карда, шеъри ӯро васф намоянд.

Аз ҳамасрони Шаҳид Устод Рӯдакӣ ва Дақиқии Балхӣ шеъри ин шоирро мавриди нақду баррасӣ қарор додаанд. Дақиқии хушқареҳа Устод Рӯдакӣ ва Шаҳидро дар қитъаи зерини худ ба ҳайси шоирони соҳиббикор, яъне «Устод» эътироф карда, шеършонро дорои «алфози хушу маонии рангин» доништааст:

Устод Шаҳид зинда боистӣ

В-он шоири тирачаими равшанбин.

То шоҳи маро мадеҳ гуфтандӣ

Б-алфози хушу маонии рангин [4,329].

Дақиқӣ тамоми хунари шоирӣ ва вежагиҳои ашъори ин ду устоди забардасти пешгузаштаи худро, (ки шеършон асосан бо рангинҳои маънии хеш мумтозанд), дар таъбири «алфози хушу маонии рангин» баён карда, сухани онҳоро гуворо ва ифодакунандаи маъниҳои рангин номидааст. Ба ифодаи дигар Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид шоирони маънипарвар номида шудаанд. Ва ин гуна шинохт баландтарин баҳои як нафар ҳамзамони суханваре ба монанди Дақиқист, ки дар бораи ду Устоди бузурги пешгузаштаи худ баён кардааст. «Лафзи хуш»-и чунин шеър бегумон ба забони баён ва ё ин ки фасоҳати калом тааллуқ дорад ва маҳз лафз «василаи маонии рангин» шуда метавонад.

Қабл аз ин гуфтаи Дақиқии Балхӣ Устод Рӯдакӣ низ дар як байти қасидааш дар ситоиши шеъри мадҳиявии худ чунин тавсифро ба кор бурдааст, ки моҳиятан байти мазбури Дақиқӣ ба он шабоҳати комили маъноӣ дорад. Ва он байт ин аст:

Инак мадҳе чунон ки тоқати ман буд,

Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон [5,147].

Дақиқӣ дар қитъаи худ чунон ки ба мушоҳида гирифтём, чамъи вожаи «алфоз»-ро ба ҷойи «лафз» ва «хуш»-ро ба ҷойи «хуб», ки Устод Рӯдакӣ дар сифати шеъри худ истифода карда буд, бармегузинад, аммо матлаб дар байтҳои мазкури ҳар ду шоир ҳамонро як аст. Танҳо Устод Рӯдакӣ бо ҳисси ифтихор таҷассумгари маъниҳои осон будани мадҳияҳои худро таъкид кардааст. Яъне шеъри Устод Рӯдакӣ дорои маъниҳои рангини осон мебошад.

«Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон» - и Рӯдакиро шоир Дақиқӣ дар шакли «алфози хушу маонии рангин» ифода кадааст, ки мазмунан ифодагари маромномаи эҷодии Устод Рӯдакист. «Алфоз»-е, ки Дақиқӣ дар сифати шеъри ду устоди бузурги шеър интихоб кардааст, чамъи ҳамон «лафз» аст, ки дар байти Устод Рӯдакӣ ба кор рафта, маънии он **сухан, калом** мебошад. Вожаҳои ин ду мисраи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке тафовут доранд, аммо ба назари мо маънан як матлабро ифода мекунанд. Бо сухани содаи бепироя, ки бо «алфози хуш» таъбир шудааст, маънии рангинро ифода карда тавонистани шоир дар шеър яке аз муҳассаноти асосии шеъри аҳди Сомонӣ ба шумор меомадааст. Сухани дар зоти худ сода, аммо аз назари маънӣ рангину чандпаҳлуро аз Устод Рӯдакӣ шурӯъ карда, то ҳамзамонони бузургаш воситаи кори ҳунарии худ қарор додаанд ва гӯяндагони чунин шеърро аҳли сухан дар шумори устодони бузург зикр кардаанд. Суханеро, ки бо сифати содаю осон, аммо аз назари маънӣ рангину дилнишин таъбир шудааст ва асосгузори он барҳақ Устод Рӯдакӣ будааст, қабл аз Дақиқӣ ҳаким Шаҳиди Балхӣ низ ситуда буд, ки он қитъаро Муҳаммади Авфӣ дар Лубоб-ул-албоб дар ин шакл зикр кардааст:

Ба сухан монад шеъри шуаро

Рӯдакиро суханаи талвиноост.

Шоиронро ҳаҳу аҳсант мадеҳ,

Рӯдакиро ҳаҳу аҳсант ҳиҷост [1,493].

Ин қитъа як навъ нақде бар шеъри Рӯдакӣ буда, аз тарафи як нафар шоири устод ва ҳакими беназир гуфта шудааст ва бинобар ин дар шинохти шеъри Одамушшуаро нақши меҳвариро адо менамояд. Тавре мебинем, Шаҳид шеъри шоирони дигари замонашро, ки ба сухан – гуфтори маъмулӣ монанд кардааст, сухани Устод Рӯдакиро **талвино** хондааст. Решаи калимаи талвин аз **лавн, талаввун** муштақ буда, дар шеъри Шаҳид ба маънии ранг задан, рангин кардан, ба ранги дигар даровардан, ҳар гуна чилва додан, бисёрпаҳлу ва серчанба намудан, маъниҳои таҳтонӣ бахшидан ба сухани одӣ ва ғ. корбаст шудааст. Ва ин баҳоест, ки ба ҳунари баланди шоирии Устод Рӯдакӣ чиҳати обу ранги бадеӣ бахшидан ба калимоти содаи забон ва нисбат ба рангиниҳои ҳаёлангез ва пуррозу рамзи мадҳияҳои ин шоири бузург дода шудааст. Ин гуна шинохти сухан баландтарин баҳои як нафар

устоди тавонои илми ҳикмат ва сухан дар нисбати шеъри Устод Рӯдакӣ мебошад. Ва ин баҳои Шаҳид ҳам ба лафз ва ҳам ба маънии шеъри Устод Рӯдакӣ оид аст. Шаҳид шеъри Рӯдакиро нисбат ба шеъри шоирони дигари ҳамзамонаш аз назари мазмун ва маъниҳои шоирона рангин ва пурбор дарёфтааст.

Яъне, агар шоирони дигар калимаву ибороти шиоргунаи берӯхе аз қабилӣ «хаҳу аҳсант-хуб, хуш! офарин ба ту! таҳсин ба ту»-ро шеъри мадҳия донанд, барои Устод Рӯдакӣ чунин тарзи шеърғӯйӣ ба вежа дар жанри мадҳа, ки орӣ аз маъниҳои рангин аст, ҳазлу шӯҳии сабуке доништа мешавад, на мадҳиясароӣ. Аз ин ҷиҳат ин баҳои Шаҳид ҳам ба лафз ва ҳам ба маънии шеъри Рӯдакӣ иртибот дошта, баёнкунандаи хусусиятҳои адабӣ-бадеӣ ва зебошинохтии шеъри Рӯдакист. Зеро рангин карда тавонистани сухан бастагӣ ба ҳунари шоирӣ ва маҳорати баланди ӯ дар интиҳоби вожагони забон дошта, маҳз суханварони тавоное чун Устод Рӯдакӣ бо қариҳаи зотӣ ва қудрати таъби ҳаллоқ ба рангин (талвин) кардани лафзу маънӣ дар шеър шарафёб гардидаанд, ки Шаҳид низ дар силки онҳост.

Бинобар ин яқинан ин калима дар қитъаи Шаҳид **талвино** аст, ки Авфӣ ин адабиётшиноси нуктасанҷи мовароуннаҳрӣ онро дар шакли дуруст навишта буд ва баъдан устод Айнии адофаҳм низ дар пайравӣ аз ӯ шакли дуруст ва маъмули онро овардааст.

Устод Садриддин Айнӣ маҳсусан ба вожаи **талвино** диққат дода, як шарҳи дигари ин вожаро аз Суроҳ-ул-луғот зикр кардааст, ки он хурмои пухтаи ранговарда мебошад [2,216]. Ва аз ин дидгоҳ ҳам метавон ширинӣ ва лаззатбахшоии сухани Устод Рӯдакиро ба таъми хурмои пухтаи хушрангу зебо монанд кард. Ва муаллифи «Равзат-ус-сафо» мегӯяд: «Ва талвин он аст, ки ӯро ранг мекунад ба ҳар ранге, ки хоҳанд-сиёҳ ва ё сафед». Аз ин далелҳо аён мегардад, ки ин вожа дар Мовароуннаҳр маъмул ва мавриди истифода будааст.

Ва бинобар ин чунин вожаи сергунҷоишро, ки ба хусусиятҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ мутобиқ шудаву шакли рехтаи шоирона ба худ гирифтаву дар мавриди рангинҳои шаклӣ ва маъноии шеъри Устод Рӯдакӣ ба қор рафтааст, дар шакли «тилви Нубо ва ё Нубӣ» «гасҳеҳ» қардан на танҳо саҳеҳ намебошад, балки шеъри ноби Шаҳидро аз воқеияти худ дур мебарад.

Ахиран, Рӯдакишиноси тозаандеши тоҷик Субҳон Амирзода дар шарҳу тафсири калимаи мазкур мақолаи қалонҳаҷме

навишта, бо далелҳои наву қолиб **талвино** будани онро дар шеъри Шаҳид исбот кардааст, ки ба ҳақиқати шеъри ин шоир рост меояд. Андешаи ниҳоии ин донишманд ин аст, ки: «...тасҳеҳи маъмулаи байти мазқури Шаҳиди Балхӣ дар шакли «тилви Нубо» (пайрави Қуръон) воқеан тасҳеҳ набуда, балки тасҳиф аст. Ва ин «тасҳеҳ» миёни адабиётшиносони ҷаҳон чун кашфиёти тоза маъмул гардида, аз калимаи нобу рехтаи шоиронаи тоҷикишудаи талвино...ибораи «тилви Нубо»-ро бадеҳатан дарёфтаанд ва бо ин гӯё гавҳари ноёбро дар шеъри волои шоири машҳури замони Сомониён Устод ва Ҳаким Шаҳиди Балхӣ кашф кардаанд, беҳабар аз он, ки ин «гавҳари ноёб» аз як тараф боиси осеб дидани худи шеъри поку ноби Шаҳиди Балхӣ ва хунари волои шоирии ӯ шудааст ва аз тарафи дигар, аҳли илму таҳқиқро дар шинохти шахсият ва эҷодиёти Устод Рӯдакӣ ва адабиёти мумтози аҳди Сомониён ба иштибоҳи шигифт меоварад» [5,12].

Дар ҳақиқат талвино будани ин вожаи шеъри Шаҳидро қитъаи шоири дигари ин замон Абӯмансури Дақиқӣ тасдиқ менамояд. Шоирони маъниҳои рангини зиндагӣ будани Устод Рӯдакӣ ва Шаҳидро Дақиқии Балхӣ, дар қитъаи зеринаш, ки низ дар сифати рангинҳои мадҳияҳои ин ду шоири забардаст гуфта шудааст, таъкид кардааст:

*Устод Шаҳид зинда боистӣ
В-он шоири тираҷашми равшанбин,
То шоҳи маро мадеҳ гуфтандӣ
Б-алфози хушу маонии рангин [4,329].*

Бинобар ин дар шакли дурусту сахт, яъне «**Рӯдакиро суҳанаш талвино**» хондану навиштани ин мисраи Шаҳид ҳам ба талаботу табиати сарфу наҳви забони порсии тоҷикӣ ба вежа гунаи мовароуннаҳрии он ҷавобгӯӣ асту ҳам ба ҷанбаҳои хунари шеъри Устод Рӯдакӣ ва ҳамчунин ба маънии ноби шеъри Шаҳиди гавҳаршинос халале ворид нахоҳад шуд.

Ҳамин тавр, рангин кардани суҳан ё ба ифодаи Шаҳид **талвин** кардани суҳан ва баёни маонии дилангез танҳо тавассути калимоти забон сурат гирифта метавонаду бас. Яъне вожагони забон дар дасти шоирони бузург василаи ранг задани лафзу маънӣ мегардад, ҳамон тавр ки ранг дар дасти наққоши ҷирадаст воситаи тасвири зебоиҳои дилангез шуда метавонад.

Аён аст, ки шинохти Устод Рӯдакӣ ва ҳам Шаҳиду Дақиқи Балхӣ аз шеър ва ҳунари шоирӣ айнан як гуна буда, онҳо тарафдори шеъри ба истилоҳ «лафзаш ҳама хубу маънияш осону рангин» будаанд. Ба маънии дигар ин шоирон услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ»-ро, ки асосан тавассути корбурди мавридшиносона ва устодонаи имконоти забон ва вожагони он сурат мегирад ва яке аз воситаҳои аслии рангин сохтани сухан ба ҳисоб меравад, дар кори ҳунари писандидаанд.

Пас сухани «хуш»-и Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид чӣ суханест, ки Дақиқи шоир чунин суханро сазовори мадҳи шоҳон дониставу шеъри худро бо вучуди ҳунари волои шоириаш назди ин гуна сухан нотавон эҳсос кардааст?

Ба «сухани хуш» ва «маъонии рангин» тавсиф шудани шеъри Рӯдакиву Шаҳид аз ҷониби Дақиқи Балхӣ ҳамон шеъри «лафз ҳама хуб»-и Устод Рӯдакиро ба хотир меорад, ки ҳар ду ба як маънӣ сухани нағз, нек, гуворо, форам ва ширин тафсир мешавад. Аммо вожаи «хуш» сергунҷоиштар аз «хуб» буда, мазмунҳои шод, хуррам ва хурсандро низ дар бар дорад. Вожаҳои ба кор рафта дар ин ду мисраъи ду шоир гарчи шаклан аз ҳамдигар андаке тафовут доранд, аммо маънан як матлаб ва мароми эҷодӣ ва ҳунари доштани онҳоро ифода менамояд.

Агар тафсири вожаҳои мазкурро ба эътибор гирем, каломии бадеии Устод Рӯдакӣ ва Шаҳид сухани хушиовару гуворо ва дорои мазмунҳои рангин арзёбӣ гардидааст, ки баҳои хеле баланд дар тавсифи шеъри онҳо мебошад. Рангинии мазмуну маъниро, ки ҳам Шаҳид (Рӯдакиро суханаш талвиност) ва ҳам Дақиқӣ (Б-алфози хушу маонии рангин) дар шеъри Устод Рӯдакӣ ба мушоҳида гирифтаанд, ишораи рӯшан ба хаёлангезӣ, чандпахлуӣ ва зебою сода будани шеъри онҳост, ки чунин вежагӣ бегумон пеш аз ҳама тавассути муносибати огоҳонаи онҳо ба забон ва сарвати маънавии халқ ба вучуд омадааст. Ба ифодаи дигар истифодаи мавридшиносонаи вожагони забон рангинии мазмуну маъно ва содагии шеъри онҳоро таъмин кардааст, ки чунин тарзи муносибат ба сухани бадеӣ дар аҳди Сомониён ба услуби роиҷи адабиёти давр табдил ёфт, ки баъдҳо бо номи услуби эҷодии «саҳли мумтанеъ» мусаммо гардид. Бинобар он «сухани хуб» ё «алфози хуш» ишора ба ширинӣ ва содагии табииву дилангезии забони порсии дарӣ низ дорад. Устодони бузурге ҳамчун Рӯдакиву Шаҳид чун саррофони гавҳаршинос аз баҳри бекарони забон ва фарҳанги мардум дурру

гуҳар берун кашада, тавассути суханҳои «хубу нек» ва «хуш»-у гуворо «маъниҳои осон»-ро ба монанди панду андарз, ишқу муҳаббат, мадҳу ситоиш ва ғайра ва ҳ.к. дар либоси шеър чилвагар сохтаанд. Ва ба ҳайси шоирони дараҷаи аввал (ҳатто Устод Рӯдакӣ ба унвони аввалин шоире, ки рисолати пайғамбарӣ ва шоири ҷаҳонӣ дар адабиёти порсии дарӣ касб кардааст), маъруфият пайдо карда, дар рушду такомули ин забон ҳисса гузоштаанд.

Содагӣ, табиати осон ва мусиқии форами ин забонро тавассути корбурди унсурҳои шоистаи он ба шеъри худ ворид карда тавонистани Устод Рӯдакӣ ва як зумра ҳамасрони ӯро агар аз як тараф аз ҳисси меҳанпарастонаи онҳо донем, аз сӯйи дигар аз огоҳии комили эшон аз табиату хусусияти ин забони қадимии пуриқтидор бояд ба шумор оварем. Ва бинобар ин «сухани хуб» ва «маънии осон» дар баёни шоирони ин аср қаблан ба сифати асосии забони порсии дарӣ корбаст шудааст, ки ин сифати хеле барҷаста ҳамзамон ба яке аз вежагиҳои асосии шеъри шоирони асри X табиқ ёфта буд. Ва ба гумони ғолиб ин сифат дар нисбати табиати мушқил ва суханҳои печидаву муғлақ ва душворписанди дур аз фаҳми забон ва шеъри арабӣ низ ба кор гирифта шудааст, ки як навъ ишораи ифтихоромез аз зебою сода ва форами гӯшнавоз будани забони порсии дарии тоҷикӣ, ки шукӯҳу иқтидор ва рангинии он дар ашъори «сездаҳ раҳ сад хазор»-и Одамушшуаро Рӯдакӣ бузург ва пайравони ӯ бозтоби мучаллое пайдо карда буд.

Ҳарчанд забони арабӣ ба ҳайси забони асосии илм шуҳрат ва қудрати бештаре дошт, аммо аҳли илму фазл дар аҳди Сомониён бо як ифтихормандӣ бо забони порсии дарӣ навиштани осори худро сидқан хостаанд. Яке аз чунин шахсиятҳои намоёни ин замон, ки ҳисси ифтихори бо забони порсӣ иншо намудани осори худро парваридаанд, донишманди соҳаи тиб Ҳаким Майсарӣ будааст. Ин донишманди маъруфи асри Сомониён аз ҳунари шоирӣ низ бурхурдор буда, манзумаи тиббии худ «Донишнома»-ро бо забони модариаш – порсии дарӣ тадвин карда, хостааст, ки он ба ин васила умри ҷовидонӣ ёбад ва доираи хонандагони он низ бешумор бошад. Ин орзуи ӯ дар муқаддимаи асараш чунин ифода шудааст:

*... Ки чун гӯям-и ман, то дер монад
Ва ҳар кас дониши ӯро бидонад.*

*Бигӯям тозӣ, арна порсӣ нағз,
Зи ҳар дар ман бигӯям мояву мағз [4,221].*

Ҳақим Майсарӣ забони порсиро забони «нағз» ва ягона васила ва манбаи баёни ҳар «мояву мағз» доништа, бо забони тозӣ навиштани «Донишнома»-и тиббияшро қатъан нахостааст. Ва ҳам забони паҳнаи Эрон будани порсии дариро таъкид ва ба порсидонии аксари сокинони бумии он ишора кардааст. Ин андешаи Майсарӣ барои доништани вазъи забони порсӣ ва муносибати аҳли қалам ба он дар асри X хеле муҳим аст. Бо вучуди забони расмии коргузорӣ будани забони арабӣ таваҷҷуҳи мардум ба порсии дарӣ беш аз андоза будааст. Бинобар он Майсарӣ маҳз бо ин забон иншо намудани асари манзуми худро кори нек доништааст:

*Ва пас гуфтам замини мост Эрон,
Ки беш аз мардумонаш порсидон
В-агар тозӣ кунам некӯ набошад,
Ки ҳар касро аз ӯ нерӯ набошад.
Дарӣ гӯям-и, то ҳар кас бидонад.
Ва ҳар кас бар забонаш барбиронад [4,221].*

Тавре ки аз гуфтаҳои Ҳақим Майсарӣ аён аст, ин забон дар замони Сомониён бо порсии дарӣ мусаммо будааст ва ин донишманди соҳаи тиб низ забони «нағз» ва сарчашмаи «мояву мағз» будани порсиро тасдиқ кардааст. Бо таъбири манбаи ҳар «мояву мағз» тавсиф шудани забони порсӣ низ бесабаб набуда, ба пешинаи пурбори он ишорат дорад. Зеро бо ин забон осори арзишманди ҳикамӣ, ҳунари ва илмии зиёде офарида шуда буд, ки барои донишманди табибе чун Майсарию Ҳақим манбаи омӯзишу илҳом шуда метавонист.

Пас ба сифати суҳанҳои «хуб»-у «нағз» ва дорои «маънии осон» тавсиф шудани шеъри Рӯдакиву Шаҳид аз табиати сода ва нағзию хушоҳангии худ забони порсии дарӣ маншаъ гирифта, дилнишинӣ ва ори аз ҳар гуна душворфаҳмӣ ва печидагӯӣ будани шеъри онҳоро нишон медиҳад. Муҳим он аст, ки шинохти шеъру суҳан аз ҷониби ин ду устои бузурги суҳан бо Майсарию Ҳақим монанд аст. Забони шеъру шоирӣ ва ҳунар будани порсии дариро на танҳо аҳли шеъру адаб, балки табибе ба монанди Майсарӣ дуруст дарк карда, манзумаашро бо ин

забон навиштааст, ки барои аҳли чомиаи имрӯзи мо намунаи ибрат буда метавонад.

Чунин забони ганоманди қадима дар замони Эҳёи эронитаборон ягона манбаи омӯзиш ва василаи ифтихорангези мардум гардида, онҳоро ба як растохези азими маданӣ хидоят кард. Аҳли завқ илму дониши худро тавассути ин забон ба қор андохта, дар бедории фикрӣ ва маънавии мардум саҳме гузоштаанд.

Шеърӯ адаб, ки яке аз васоили омӯхтани маърифат ва ҷаҳоншинохтии замони ба шумор меравад, раванди содабаёниро баргузида буд. Барои ба чунин содагии табиӣ расидани адабиёт шоирони даврони Сомониён бештар аз забон ва фарҳанги мардум ёрӣ чустаанд. Аз ин сабаб шеъри онҳо аз забони гуфтории мардуми рӯзгорашон тафовут ва фосилаи чандоне надошта, балки баръакс, ғӯйишҳо, унсурҳои забон ва фарҳанги мардумӣ яке аз васоили асосии ганомандии шеъри шоирони мавриди таҳқиқ ба шумор мерафт. Ва ё ба ифодаи дигар чунин зарурати таърихию ҳуди замон ва рисолати бузурги суҳанофарӣ пешорӯи аҳли адаб гузошта буд, ки ба ин нукта адабиётшиноси нозукбин Садрӣ Саъдиев низ дуруст ишорат кардаанд: «Дар он давр (аҳди Сомониён – А.М.) забони адабии форсӣ-дарӣ ба забони гуфтугӯии халқ тамоман наздик буда, сарчашма ва маъҳази асосии он забони зиндаи мардуми Хуросон ва Мовароуннаҳр, хусусан мардуми Бухоро ва Самарқанд буд» [6,34].

Чунин таъсирпазирии эҷодкорона дар эҷодиёти Устод Рӯдакӣ, Шаҳид ва дигарон равшан намоён аст. Хусусан шеъри Рӯдакӣ ва Шаҳид аз сарчашмаи зулолу мусаффои забони зиндаи мардум шодоб аст, ки ин баҳрагирии огоҳона шеъри онҳоро умри ҷовидонӣ бахшида, мазмуни ашъорашро тару тоза, ҳаминзамонӣ ҷилва медиҳад.

Бо он ки ин ду суҳанвари Устод дар маъҳазҳои адабӣ ба унвони ҳақим ёд мешаванд ва ин унвон аз илмҳои мутадовили замони хеш баҳрае тамом доштани онҳоро собит менамояд, аммо забони шеърашон чунон сода аст, ки хонанда гумон мебарад, ки муаллифи ин ашъор як шоири мардумии муосир бошад. Зеро имрӯз ҳам забони ашъорашон мафҳум ва мазмуни он имрӯзӣ менамояд. Ба як маънӣ содагиҳои забон ва тарзи баёни онҳо ба содагӣ ва зебоиҳои дастнаҳӯрдаи ҳуди табиат монанд аст. Аммо ин содагӣ аз содагии берангу якнавохти

омиёна куллан тафовут дошта, дар ҳар як вожаи шеъри онҳо (махсусан шеъри Устодон Рӯдакӣ ва Шаҳид) як ҷаҳон маънию мазмунҳои таҳтони паҳлудоре нуҳуфтааст, ки барои кушодани гиреҳи асрори маъниҳои он гоҳе ноҳуни андешаи амиқрав лозим меояд. Як вожаи содаро ба чандин маъно зикр карда, ба василаи он мазмуни олиеро таҷассум намудан аз маҳорати баланди шоирии онҳо дарак медиҳад. Бинобар он содагиҳои шеъри аҳди Сомониёнро аз содагии маъмуливу авомонаи ора аз ҳикмати рӯзгорон тафовут бояд дод.

Шеъри намоёндоғони бузурги ин даврон хоса, шеъри Шаҳид гарчи бо содагии худ шинохта шудааст, аммо дорои фалсафаи амиқи аз рӯзгорон ҳосилшуда мебошад. Шеъри ӯ сухани содаи дорои маъниҳои рангину дилангез аст. Ба ифодаи дигар содагии сухани онҳо содагии муъҷизавӣ ва сеҳрангезу рангин буда, хусусияти эҳёи дорад. Дар тинати ҷунин одӣ ва бетакаллуфу бетасаннӯъ будани сухани онҳо растохези эҳёи маънавӣ нуҳуфтааст, ки шеъри онҳоро аз шеъри давраҳои дигари инкишофи адаби порсии дарӣ тамйиз медиҳад. Зеро шеъри шоири даврони Сомонӣ реша дар масоили муҳимми замон ва воқеияти зиндагӣ дошта, аз ҳикмати раднопазир ва собитшудае ба хонанда ҳикоят мекунад, ки онро пас аз хондан кас бечуну чаро қабул менамояд. Масалан, вақте Устод Рӯдакӣ мегӯяд:

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ [5,222].*

Ва ё ин, ки вақте Устод Шаҳид дар ин панднома мегӯяд:

*Айб бошад ба кори нек диранг,
Гар шитоб омад, эй рафиқ, мулом.
Оқибатро ҳам аз нахустин бин,
То ба гафлат гулӯ нагирад дом [4,53].*

Дар батни калимоти содаи ин ду шеър паёми бечоранавозӣ ва мардумпарварӣ, некроҳию некандешии ин ду шоири озода садо медиҳад, ки бо сухани одӣ ва бе истифодаи санъати бадеӣ хонандаро ба инсонпарварӣ ва некманишию некӯкорӣ ҳидоят менамояд.

Бинобар ин рангинии шеъри Устод Рӯдакӣ, Шаҳид ва умуман шоирони ҳамзамони эшон бештар аз хираду дониш ва ҳикмату фалсафаи амиқи ахлоқӣ баҳравар аст. Шеъри онҳоро ҳикмат рангин сохтааст, на ин ки тасаннӯоти шоирона. Яке аз

эҷодгарони шеъри ҳикматписанд Шаҳиди Балхист, ки сухани ҳақимонаро дар шеър ҷонибдорӣ кардааст. Ин мазмун дар байти зерини ӯ ифода ёфтааст:

Даъво кунӣ, ки шоири даҳрам, валеқ нест

Дар шеъри ту на лаззату на ҳикмату на чам [4,54].

Тавре аз ин байти Шаҳид бармеояд дар сухани бадеӣ мавҷуд будани ҳаловату хушӣ (лаззат), донишу хирад (ҳикмат) ва маънӣ (чам) шартӣ шеъри рангину дилнишин будааст. Ва шоирони аҳди Сомонӣ дар асоси чунин шинохти комил аз шеър даст ба кори ҳунари задаанд. Ин се нуктае, ки Шаҳид дар шинохти эҷоди бадеӣ баён доштааст, дар шеъри худи ӯ ва ҳамзамононаш ба эътибор гирифта шудааст. Ва маҳз ин важегиҳо хоси услуби эҷодии саҳли мумтанеъ аст, ки офаридани чунин шеър дар назар осон намояд ҳам, ба вучуд овардани он номумкин аст. Зеро асоси чунин шеър бар пояи ақлу дониш ва таҷрибаи рӯзгор ва сайди маъниҳои рангини ҳастӣ тавассути истифодаи мавридшиносонаи вожагони забон эҷод шудааст.

Шояд чунин рангинҳои ҳақимонаи шеъри Шаҳид писанди Устод Рӯдакӣ будааст ва ӯро водор кардааст, ки аз чамӣ шоирони замонаш танҳо Шаҳидро шоир бишносад ва дар васфи ӯ бигӯяд:

Шоир Шаҳиду шуҳра Фароловӣ

В-ин дигарон ба ҷумла ҳама ровӣ [5,321].

Китобнома:

1. Авфӣ, Муҳаммад Садуллоҳи Бухорӣ. Лубоб-ул-албоб. Аз рӯйи ҷопи профессор Браун, бо муқаддима ва таълиқоти аллома Қазвинӣ./ Муҳаммад Авфӣ Бухорӣ, Садуллоҳ. – Теҳрон: Мумтоз, 1361. –872 саҳ.
2. Айнӣ, Садриддин. Мунтахаби асарҳои илмӣ. Ҷилди дувум (Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ). Таҳия ва танзими Абдуҳолиқи Набавӣ ва Фирӯз Набиев./ Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Дониш,2008. –311 саҳ.
3. Амиркулов, Субҳон. Тасҳифи шеъри Шаҳиди Балхӣ ва иштибоҳ дар шинохти Устод Рӯдакӣ. // Амиркулов Субҳон. Адаб, №3, 2011, саҳ.2-14.
4. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Худой Шарифов ва Абдушукур Абдусатторов. / Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ.–Душанбе: Адиб, 2007. –480 саҳ.

5. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор. таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. –Душанбе: Адиб, 2007. –415 саҳ.
6. Садрӣ Саъдиев. Маркази адабии Самарқанд дар шоҳроҳи таърих./ Саъдиев Садрӣ. –Тошканд, 2012. –398саҳ.

АБУЛҲАСАНИ ШАҲИД ШОИРИ МАЪНИҲОИ РАНГИН

Шаҳиди Балхӣ тарафдори маъниҳои рангину дилнишин дар шеър будааст. Аз ҳамзамонони тавоноӣ Устод Рӯдакӣ буда, шеъри ӯро нақд кардааст ва ба сифати рангину хаёлангез онро васф кардааст. Шеъри ками аз Шаҳид боқӣ монда рангину дилнишин буда, яке аз шоирони номдори замони Сомониён будани ӯро собит менамояд.

Калидвожаҳо: *талвину, забони порсӣ, содабаёнӣ, маонии рангин, тавсиф, мадҳ, лафз, маънӣ*

АБУЛҲАСАН ШАҲИД ПОЭТ НАСЫШЕННОГО СТИХА

Шаҳиди Балхи был сторонником насыщенности и содержательности стиха. Являясь современником искусного мастера речи Рудаки, он рассуждал (критиковал) и воспевал его качественно яркое воображение стиха. Малая часть стихов, которые остались от Шахида имеют яркость, привлекательность, доказывая таким образом, что он является одним из знаменитых поэтов времён Саманидов.

Ключевые слова: *персидский язык, простота изложение, яркое содержание, характеристика, воспевание, речь, значение*

ABULHASAN SHAHID POET OF COLOFUL POEM

Shahidi Balkhi was follower of colorful and profound (pregnancy) poem. Being contemporary of skilful master of word Rudaki criticized and praised his best colorful and **attractive poem**. **Less poems, remained from Shahid has** brilliance and attraction, thus proving that he is one of the prominent poet of Somonis period.

Keywords: *Persian language, simple of statement, colorful meaning, character, praise, word (speech), meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Анзурати Маликзод - ходими илмии шуъбаи адабиёти классикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ, номзади илми филология; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

Сведения об авторе: Анзурати Маликзод - научный сотрудник отдела классической литературы Института языка и литературы им. Рудаки АН РТ, кандидат филологических наук; тел.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

About the author: Anzurati Malikzod is a senior researcher at the Department of classical literature of the Rudaki Institute of Language and Literature, of the Academy of Sciences of Tajikistan ph.: +992 95 163 37 47; e-mail: anzuratm-2005@mail.ru

ТАЪЛИМИ ОСОРИ МАВЛОНО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Чамолiddин Саидзода

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ

*Таҷриба-в таълим бешу кам кунад,
То якеро аз яке аълам кунад.*

Мавлавӣ

Мавлоно ба барномаи таълим аз соли 1987 ворид гардид. Банда ифтихори онро дорам, ки дар воридшавии ӯ ба барномаи таълим сахм доштам ва бо итминон метавонам бигӯям, ки тибқи дархости мо-омӯзгорони мактаби миёнаи рақами 63-и ш. Душанбе («Ақлхоро ақлҳо ёрӣ диҳад. Газетаи муаллимон, 15 ноябри соли 1986) Мавлоно нахустин бор ба барнома дохил гардид. Ибтидо, 2 соат барои омӯзиши ҳаёту эҷодиёти ӯ вақт ҷудо карданд (дар қисми хониши адабӣ), баъдан, соатҳо андак-андак зиёд шудан гирифт.

Зимнан бояд арз кард, ки аз он вақт (1987) то имрӯз 28 сол гузашт. Дар ин муддат ҷомиа пеш рафт, тағйир ёфт ва билохира, мо ба истиқлол расидем. Аз ин рӯ, таълими ҳаёту эҷодиёти Мавлоно низ тағйир меҷаҳад ва таҷдид металабад. Он бояд аз дидгоҳи нав ва тибқи талаботи замони истиқлол пешниҳод ва омӯхта шавад, то ки мо ҳар чӣ беҳтар ва бештар ба осори ин шоири гаронмоя ва орифи бебадал ошно бишавем ва аз андешаву орои дурахшон ва серпахлуву пур аз рамзу роз ва милливу исломию инсонии ӯ воқиф гардем ва дар таълими дуруст ва судманди рӯҳонию миллию исломию инсонӣ ва худшиносиву ифтихори миллии шогирдон ҳиссагузор бошем. Аммо барои он ки мо дар ин боб муваффақ бошем, бояд пеш аз ҳама, таълими ҳаёту осори Мавлоноро дар мактабҳои олии, ки маншаъ ва маркази тайёр кардани муаллимони забон ва адабиёт ва мутахассисони воқеии мактаб маҳсуб мешаванд, беҳтар ва дигаргун намоем ва шеваҳои судманди онро ба роҳ монем ва омӯзгорони воқеӣ ва донандаи касби худ, яъне мутахассисони варзидаи забону адабиёт, аз ҷумла, Мавлоноро таълиму тарбия кунем, ба камол расонем ва ба мактабҳо барои қору фаъолияти пурсамар равона бинамоем. Дар ин сурат, мо метавонем адабиёт, аз ҷумла, ҳаёту осори Мавлоноро, ки яке аз мавзӯҳои

муҳим ва мушкили таълими адабиёт мебошад, сахех ба роҳ монем ва дар таълими он муваффақиятҳои чашмгир ба даст биёрем. Ман намедонам, ки дар факултетҳои суҳаншиносӣ (филологӣ) Мавлоно чӣ тавр омӯхта мешавад, аммо замоне ки мо донишомӯз будем, ҳаёту осори Мавлоно ба таври обзорӣ (умумӣ), на монографи омӯхта мешуд. Шояд имрӯз аҳвол дигар бошад, аммо ба ҳар ҳол Мавлавиро амиқ ва ҳамаҷониба ва аз дидгоҳҳои мухталиф, назаргоҳҳои тоза ва аз нигоҳи замони истиқлол бояд омӯхт ва омӯзонд. Вақте ки донишҷӯ ба дунёи Мавлоно ба гунаи боиставу шоиста ворид мешавад ва моҳияти аслии афкори ороъ, шеваю баёни ўро фаро мегирад, ў ба хубӣ ва ба осонӣ метавонад онро ҳангоми кор дар мактаби миёна ва таълими мавзӯи Мавлоно ба шогирдон ба беҳтарин наҳв бифаҳмонад ва тадрис кунад. Ба қавли Саной:

*Ҳар чӣ устод барнабишту биронд,
Тифл дар мактаб он тавонад хонд [14, 7].*

Ва Низомӣ гӯяд:

*Даромӯз аввал ба ман расму роҳ,
Пас он гоҳ зи ман роҳ рафтаи бихоҳ [5, 132].*

Дигаре фармояд:

*Сабакро нағз хонданҳои шогирд
Бувад вобаста бар таълими устод [16, 113].*

Бо вучуди он ки қуллиёти осори ин адиби беназир чоп шудааст. Бархе аз китобу рисола ва тадқиқот дар кишвар дар заминаи мавлавишиносӣ ба майдон омадааст, чанде аз китобу рисолаҳои донишмандони ҷаҳонӣ, ба вижа ҳамзабонон низ фарочанги мо қарор доранд, аммо дидгоҳи мо, тасаввури мо нисбат ба Мавлоно ағлаб хурофӣ, ғайриилмӣ ва ҳамроҳ бо таассуб ва ҳадафоти исломию тасаввуфию ирфонӣ ва мӯҷизаву каромат мебошад. Бадтар аз ҳама аксари шарҳу тадқиқот, ки то имрӯз дар бораи Мавлоно ва осори ў ба анҷом расонида шудаанд, асосан ҷанбаи ирфонию тасаввуфӣ доранд ва дур аз воқеият ва яқсӯ мебошанд. Аз ин рӯ, наметавонанд моҳияти аслии осори Мавлоноро бозтоб бидиҳанд. Маълум мешавад, ки назари аҳли ҷомиа, табақоти мухталифи он, хусусан намояндагони расмии дин, ки дар ҷомиа аз нуфузи зиёд бархурдоранд, дар шинохти Мавлоно муассир будааст. Лихозо, ханӯз дар замони зинда будани Мавлоно ба осори ў аз дидгоҳҳои гуногун ва ғаразқорона наздик мешуданд

ва моҳияти осори ӯро ба ин ё он навъ таҳриф менамуданд. Бехуда нест, ки худи Мавлоно ин маъниро босароҳат дар оғози «Маснавӣ» иброз доштааст:

*Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
Аз даруни ман начуст асрори ман [3, 16].*

Албатта, гурӯҳе осори ӯро дуруст дарку тафҳим накарданд, гурӯҳи дигар озодандешӣ ва чуръату азамати ӯро дар баррасии ҳаёту мамоти инсонӣ зери шубҳа гузоштанд ва ҳам касоне буданд, ки барои манфиатҳои гурӯҳиву табақоти худ бар алайҳи ӯ мебароманд ва ба ҳар восита ба ӯ ва осораш метохтанд ва вайро ба бадмазҳабӣ муттаҳам кардан мехостанд.

Аммо Мавлоно роҳу равиши худро дунбол мекард ва аз бозгуфтани паёме, ки рӯхонӣ, ирфонӣ, имонӣ ва инсонӣ буд, даст намекашид ва бо нерӯи бузург ва чуръати шигифтангезе андешаву орои худро пиромуни зиндагии инсон, ҷаҳони моддиву маънавӣ, ҳастию нестӣ, шариату тариқат ва адолат ироъа менамуд ва маҳбубияту маъруфият меёфт. Бо бадгӯию тангназарии тангдилон, мутаассибон, бераҳаравон, муҳолифон парвое надошт. Аҷиб ин аст, ки осораш, бо он ҳама душманию муҳолифатҳо, таҳрифкориҳо густариш меёфт. Албатта, бархеҳо онро як маҷмӯаи дostonӣ, афсонаву ҳикоя, масалу тамсилоти муқаррарӣ мепиндоштанд ва аълон ҳам мепиндоранд ва ба зоҳири осори ӯ, ба вижа «Маснавӣ» саргарм мешуданд, ба ботини он фуру намерафтанд. Ҳол он ки худи Мавлавӣ муқаррар ба онҳо гӯшрас мекард, ки ба зоҳири он не, балки ба ботини он, ки саршор аз рамзу рози мухталиф аст, бингаранд:

*Эй дарего, арсаи афҳоми халқ
Сахт танг омад, надорад халқ халқ [3, 216].*

Гузашта аз ин, гурӯҳе аз намояндагони расмии ислом ва оштинопазир ба озодандешӣ ин китоб ва умуман, осори Мавлавиро зарарнок меҳисобиданд. Хусусан, ба «Маснавӣ» ва муаллифи он ба чашми душманӣ менигаристанд ва метохтанд. Ин андеша хеле машҳур аст:

*Ин каломӣ сӯфиёни шум нест,
«Маснави маънавӣ»-и Рум нест [10, 55].*

Зимнан бояд гуфт, ки тақдири Маснавӣ-и Мавлавӣ бо тақдири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ як навъ шабоҳат дорад, зеро Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯро, ки хилофи сиёсати Маҳмуд буд

ва рӯҳи миллӣ дошт, Султон Маҳмуд намеписандид ва муҳолифи панҳшавии он буд. «Маснавӣ»-ро низ муҳолифон, ба вижа, намояндагони расмӣ ва мутаассиби исломӣ, хуш надоштанд ва намеписандиданд ва барои паҳншавии он мамониат мекарданд, лекин бо ин ҳама, «Маснавӣ» дар байни мардум роҳ меёфт, паҳн мешуд ва мавриди қабулу эҳтироми онон қарор мегирифт ва рӯз аз рӯз шӯҳрат пайдо мекард.

Аз ин рӯ, намояндагони расмӣ исломӣ аз ин шӯҳрати рӯзафзуни «Маснавӣ» дар таҳлука афтода, барои пӯшонидани рӯҳияи озодандешонаи он ба таҳрифи моҳияту мавзӯи ин асари озодандешонаву инсондӯстона пардохтанд ва ба таъбиру тафсири диниву ирфониву тасаввуфи он камари ҳиммат бастанд ва барои пинҳон кардани афкори рӯҳияи озодандешонаи он «Маснавӣ»-ро як навъ тафсири «Қуръон» донистанд ва ин байти муаммоомезро, ки муаллифаш маълум нест, аммо як чиз маълум аст, ки бо маънии духӯра ва ибҳому ихом ва тазод ҳамроҳ аст, сармашқи кори худ қарор доданд. Агарчи зоҳири он ба як навъ китоби муқаддаси дини мубини ислом - Қуръон будани он далолат мекунад ва рӯҳи динии онро бозтоб медиҳад, аммо ботини он, ки шояд ботиниёну озодандешону озодагон гуфта бошанд, яъне рӯҳи миллии онро менамоёнад. Хусусан, ибораи «забони паҳлавӣ», агарчи асрорангез аст, аммо сароҳат ҳам дорад, ки онро як китоби миллӣ, дорои орову андешаи ориёӣ муаррифӣ мекунад, ки ба забони модарии муаллифи он - забони паҳлавӣ - форсии тоҷикӣ навишта шудааст ва он, яъне Қуръони дигарест. Ба ҳар ҳол, ин байт дар аксари нашрҳои «Маснавӣ» ба масобаи катиба оварда мешавад:

«Маснавиш маънавӣ» -и Мавлавӣ

Ҳаст Қуръон дар забони паҳлавӣ [11, 5].

Мутаассифона, то имрӯз осори Мавлоно аз ҳамин дидгоҳ, яъне танҳо аз дидгоҳи исломӣ, қуръонӣ ва ирфонӣ тасаввуфӣ баррасӣ, тафсир ва тарғиб мешавад. Агарчи аз асри XIX сар карда, андак-андак дар шинохти осори Мавлоно тағйироте ба вучуд омад ва донишмандони ростин кӯшиданд, ки ба асли матлаби Мавлоно наздик шаванд, аммо ба сабабҳои айнию зехнӣ натавонистанд, ки ин корро сомон бибахшанд ва Мавлавию осори ӯро аз асорати афкори асримиёнагӣ раҳо намоянд. Ҳатто урупоиён, ки бисёр озодфикру воқеъгароянд, низ

натавонистанд, ки моҳияти ҳаётгароёнаву инсондӯстонаю озодандешонаи осори Мавлавиро пурра кашф намоянд. Аз ин рӯ, ба осори Мавлоно баҳои яктарафа дода, ӯро ҳамчун сӯфии расмӣ муаррифӣ намуданд ва ба додани унвони бузургтарин сӯфии олам» (Николсон, Орберри) иктифо карданд. Аз сӯи дигар, онон «Маснавӣ»-ро ифодагари рӯҳи динӣ, исломӣ ва мушаввиқи ғояҳои исломӣ ва ақоиди ҳазрати Муҳаммад ҳисобидаанд ва асосан Мавлавиро муфассири Қуръон ва «Маснавӣ»-ро шарҳи он донистаанд. Рӯҳи иҷтимоӣ сиёсӣ, маънавӣ, миллий ва инсонии онро ноҳида гирифтаанд, эътироф накардаанд ва ё рӯякӣ ба он баҳо додаанд. Ба қавли худи Мавлавӣ, ба зоҳири он фирефта шуданд ва ботини онро надиданд, ба пӯст дода шуданд ва мағзро канор гузоштанд ва танҳо рӯҳониятро диданд, аммо зиндагиро надиданд. Ҳол он ки рӯҳоният ва зиндагӣ дар осори Мавлавӣ, ба вижа, дар «Маснавӣ», тавҷам аст. Агарчи Мавлавӣ ба зоҳир аз марғ ва фано сухан мегӯяд, аммо зиндагиро ҳеҷ гоҳ фаромӯш намекунад, ҳаёт ҳамеша дар афкори ӯ мечӯшад, меҷасад, рубоб мезанад ва танинандоз аст ва рӯҳи инсоният заминии ин асар ба он рӯҳи рӯҳонӣ бахшидааст ва ҷовидонагии Мавлоною афкори ӯро таъмин намудаанд. Бад-ин далел аст, ки имрӯз ҷаҳонӣ ба Мавлавӣ рӯи ниёз оварда, аз он барои ниёзу хостаҳои худ, ки мухталифанд ва ҷанбаи ахлоқӣ, маишӣ, рӯҳонӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, инсонӣ, рӯҳонӣ ва ҳатто манфӣ доранд, суд мечӯянд. Ин аз ҳамон рӯҳи ҳаёти ва рӯҳонӣ доштани ин китоб, ки имрӯз ба башарият чун обу ҳаво лозим аст, дарак медиҳад, яъне имрӯз замоне даррасида, ки дар шинохти Мавлавӣ таассубу ғаразҳои динию сиёсӣ иқтисодию гурӯҳии худро канор бигузorem ва аз рӯи ғаразҳои инсонӣ ба ин асар наздик шавем ва барои тараққиёти ҷомеаи инсонӣ ва такомули маънавии башарият саҳмгузор бошем. Ин кор маҳз аз мактаби миёна шурӯъ мешавад.

Мо, омӯзгорон, дар баробари нишон додани рӯҳи ирфонӣ сӯфиёнаи осори Мавлавӣ рӯҳи инсонӣ ва ҳаётии ашъорӣ ӯро низ бояд ба хонандагон ёдрас намоем. Ба ҳарфи дигар, Мавлавӣ бояд ҳамчун инсондӯст муаррифӣ ва таълиму тадрис шавад ва дар баробари ҷанбаи рӯҳонияти осори ӯ ҷанбаи ҳаётдӯстонашро низ ба шогирдон таъкид бинамоем. Хусусан, ҷанбаи миллию байналмилалӣ осори шоирро, ки замони истиқлол талаб менамояд ва бо тарбияи ифтихор ва худшиносии

миллӣ иртибот (мегардад) пайдо мекунад, дар мадди аввал гузорем. Дар ин росто, мо, пеш аз ҳама, бояд бидонем ва таълим бидиҳем, ки Мавлоно фарзанди миллати тоҷик, аз Хуросон ва аз яке (аз) шаҳрҳои он - Балх мебошад, аммо бо сабабҳои айнию зехнӣ ватани худро тарк карда ва дар Рум (Туркияи имрӯза) маскан гузидааст. Аз ин рӯ, дар Урупо ӯро ба номи Ҷалололдини Румӣ мешиносанд, аммо ҳақиқат ин аст, ки ӯ на Румӣ, балки Балхӣ аст. Ба ин маънӣ ӯ худ дар дафтари аввал сареҳан чунин навишта: «Ин бандаи нотавон ниёзманд ба раҳмати Худои баландпоя. Муҳаммад ибни Ҳусайни Балхӣ, ки Худо бандагии ӯро қабул кунад ... Ман дар татвили ин китоби манзуми «Маснавӣ» кӯшидаам, китобе, ки шомили дostonҳои шигифту нодир, суханони дурахшон ва раҳнамоӣҳои равшан аст» [7,15]. Лиҳозо, Ҷалололдини Румӣ гуфтаи матлуб нест, Балхӣ бояд гуфт. Албатта, ӯ дар Рум зиндагӣ эҷод кард. Бинобар ин, ӯ на танҳо барои мардуми он диёр, балки ҷаҳон низ хидмат кард. Барҳақ имрӯз румиён аз ӯ ифтихор мекунанд ва ӯро ҳамчун шоир ва андешаманди кишвари худ талаққӣ ва муаррифӣ менамоянд ва менозанду ифтихор менамоянд, аммо Мавлоно пеш аз ҳама фарзанди халқи тоҷик аст, ки аз он на танҳо мо ва кишвари Рум (Туркияи имрӯза), балки ҷаҳониён менозанд ва ифтихор мекунанд. Аз ин рӯ, шоиста аст, ки мо ӯро Мавлонои Балх ва ё ақаллан Мавлонои Балхӣи Румӣ бигӯем. Албатта, бархе аз ҳамдиёрони мо аз фарти ноогоҳӣ танҳо Ҷалололдини Румӣ мегӯянд ва гуфтори носоҳеҳи дигаронро такрор менамоянд, ки зебандаи миллати бедору хушёру куҳанбунёди мо нест. Ин ҷониб солҳо пеш мақолае ба унвони «Ҷалололдини Румӣ ё Балхӣ?» (Адабиёт ва санъат, 5 феввали соли 1999) навишта будам ва дар он ҷо бо далелҳои зиёд ва мӯътамад Ҷалололдини Балхӣ будани ӯро исбот намуда, аз ин ба баъд бо ин ному насаб зикр кардани ӯро пешниҳод карда будам, аммо ин пешниҳод шояд ба гӯши ҳамаи ҳамдиёрҳои мо нарасида, ки имрӯз низ бисёриҳо Ҷалололдини Румӣ мегӯянд. Аммо банда ба пешниҳоди пешинаи худ меафзоям, ки ҳамдиёрони мо ақаллан дар ин марҳала Ҷалололдини Балхӣи Румӣ гӯянд, нуран алонур мешавад, ба истилоҳ на сих месӯзад ва на каоб. Дигар, аз гуфтани фарзанди бузурги Шарк, ки мо маъмулан мегуфтем, низ бояд худдорӣ кард, зеро имрӯз мо дар даврони дигар зиндагӣ мекунем, миллати тоҷик баъд аз 1000 сол истиқлолият ёфт ва инро

Президенти мӯхтарами мо Эмомалӣ Раҳмон ҳамарӯза таъкид менамояд. Аз ин рӯ, мо бояд ҳама чизро ба номи худ ва асли худ зикр намоем. Мо миллати озодем. Пас мо ҳуқуқ дорем, ки Синоро, Мавлавиро фарзанди халқи тоҷик бигӯем, бинависем ва бад-ин тариқ тадрис намоем ва ҳақиқати таърихию инсониро риоя ва барқарор кунем ва барои намоёнани чехраи ҳақиқии худ саъю кӯшиш бинамоем. Ба ҳарфи дигар, фарзанди халқи тоҷик муарифи кардани Ҷалолоддини Балхӣ-Мавлоно натанҳо аҳамияти сиёсӣ иҷтимоӣ, балки аҳамияти инсонӣ имонию вичдонӣ низ дорад, ки мо бояд онро риоя намоем, зеро ин амал низ яке аз роҳҳои тарбияи ифтихор ва худшиносии миллӣ аст, ки имрӯз давлати мо пеш гирифтааст ва ин амал ва сиёсат маҳз дар мактаб ва дарсҳои адабиёт ва ҳангоми мутолиаи ҳаёту осори Мавлавӣ метавонад татбиқ шавад ва ҷомаи амал бипӯшад.

Зимнан пешниҳод мешавад, ки осори Мавлоно, ки яке аз қуллаҳои адабиёти мост, аз синфи V то XI омӯхта шавад. Гузашта аз ин, осори ӯ мувофиқи синну сол ва ифодаи гоҷҳои мутараққӣ дар китобҳои синфҳои ибтидоӣ бештар гунҷонида шаванд. Умуман, мо пешниҳод мекунем, ки омӯзиши Мавлавӣ аз кӯдакистон шурӯъ гардад ва то поёни мактаби миёна ва мактаби олии идома ёбад. Мо бояд танҳо ба омӯзиши расмӣ Мавлавӣ иктифо нанамоем, балки осори Мавлавӣ бояд чун «Шоҳнома», девони Ҳофиз, «Гулистон», «Бӯстон» китоби рӯимизии миллати мо бошад ва мо натанҳо аз он рӯҳоният, балки зиндагию худшиносӣ низ биёмӯзем:

*Рӯзҳо фикри ман ин асту ҳама шаб суханам,
Ки чаро гофил аз аҳволи дили хештанам?
Аз қучо омадаам, омаданам баҳри чӣ буд?
Ба қучо меравам охир, нанамой ватанам.
Мондаам сахт аҷаб, қ-аз чӣ сабаб сохт маро,
Ё чӣ будаст муроди вай аз ин сохтанам? [4, 503].*

Аммо мушаххасан дар кӯдакистону синфҳои ибтидоӣ мо метавонем ин осорро интиҳоб намоем ва ба кӯдакон биёмӯзем:

*Ҳоҳӣ, ки ҳамеша шоду хуррам бошӣ,
Ҳар ҷо ки равӣ, азизу маҳрам бошӣ.
Покиза шаву рост бизӣ, илм омӯз,
То тоҷи наберагони Одам бошӣ [7, 85].*

***

*Биё, то қадри якдигар бидонем,
Ки то ногаҳ зи якдигар намонем.
Гаразҳо тира дорад дӯстиро,
Гаразҳоро чаро аз дил наронем? [14, 269].*

Аммо дар мактабҳои миёна, ба вижа, дар синфҳои V - XI, мо бояд ба панҷ ҷанбаи осори Мавлоно диққат бидиҳем: 1. Ҷанбаи рӯҳонӣ; 2. Ҷанбаи миллӣ; 3. Ҷанбаи иҷтимоӣ-ахлоқӣ; 4. Ҷанбаи зебописандӣ; 5. Ҷанбаи башардӯстӣ.

*Намунаҳо барои ҷанбаи рӯҳонӣ:
Миллати ишқ аз ҳама динҳо ҷудост,
Ошиқонро миллату мазҳаб Худост [3, 162].*

***

*Чу пар ёбӣ, ба сӯи доми Ҳақ пар,
Ки аз доми раҳой маслиҳат нест. [12, 55]*

***

*Бишнав аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз ҷудоӣҳо ишқоят мекунад,
К-аз найистон то маро бубридаанд,
Дар нафирам марду зан нолидаанд [3, 16]...*

*Ҷанбаи миллӣ:
Форсӣ гӯ, гарчи тозӣ хуштар аст,
Ишқро худ сад забони дигар аст,
Бӯйи он дилбар чу паррон мешавад,
Он забонҳо ҷумла ҳайрон мешавад [3, 313].*

***

*3-ин ҳамраҳони сустаносир дилам гирифт,
Шери Худову Рустами Дастинам орзуст [7, 71].*

***

*Дар сафар гар Рум бинӣ ё Хутан,
Аз дили ту кай равад ҳуббулватан? [3, 183].
Ҷанбаи иҷтимоӣ-ахлоқӣ:
Гар таваккул мекуни, дар қор қун,
Қор қун, пас тақя бар ҷаббор қун [3, 39].*

***

*Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рӯбаҳони мурдари шерон кунад [3, 45].*

***

*Аз ин оташ, ки дар олам фиристодаст,
Зи дуди лашқари тотор чунӣ? [13, 297].*

*Чанбаи зеботисандӣ:
Кӯзаи чашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қонез нашуд, пурдур нашуд [3, 16].*
***

*Ииқи ту шаробест, ки сӯзад дилу чонро,
Чуз оиқи шӯрида нанӯшад кас онро [12, 31].*
***

*Миёни бог гули сурх ҳою ҳӯ дорад,
Ки бӯ кунед даҳони маро, чӣ бӯ дорад? [2, 76]
Чанбаи башардӯстона:
Пас забони маҳрамӣ худ дигар аст,
Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ беҳтар аст [3, 46].*
***

*Ҳар набиву ҳар валиро маслакест,
Лек то Ҳақ мебурад, ҷумла якест [3, 94].*
***

*Ҷумла ҳафтоду ду миллат дар ту аст,
Ваҳ, ки рӯзе он барорад аз ту даст [3, 99].*
***

*Паркандагӣ аз нифоқ хезад,
Пирӯзӣ аз иттифоқ хезад [14, 153].*

Зимнан бояд гуфт, ки мо бояд бештар ба тадқиқотҳо така намоем, на шарҳҳо, зеро шарҳ як чиз аст, тадқиқот чизи дигар. Аслан мисраъ ба мисраъ, байт ба байт маънидод кардани шеър, яъне шеърро ба наср гардонидан маънӣ надорад, зеро тароват ва зебоии шеърро мебарад ва шеър дигар ҳамчун шеър намононад. Бинобарин, шеъри Мавлоно бояд таҳлил ва баррасӣ кард, то аз укёнуси орову афкори ӯ бархурдор гашт. Бо сухани дигар, ба афкору орои Мавлоно аз назаргоҳҳои мухталиф бояд наздик шуд ва дар укёнуси андешаҳои ӯ ғаввосӣ кард, то дурдонаҳое рӯхонӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳаётӣ, ахлоқӣ, фалсафӣ, инсонӣ, зебоофарин, башардӯстона ва амсоли инро берун кашид ва тақдими шогирдон намуд. Танҳо бо шарҳҳо, ки аксар яктарафа иншо шудаанд ва чеҳраи асилии Мавлоно ва моҳияти осори ӯро ба пуррагӣ бозгӯӣ наменамоянд, иктифо кардан имрӯз судманд нест, чунки моро дур аз матлаб қарор медиҳад. Дигар, тавре ки гуфтем, аксари шарҳҳо сӯфиёнаву ирфониянд ва «Маснавӣ»-ро ҳамчун китоби дарсии мақомоти маънавӣ, ки дар хонақоҳҳо ва

бошигоҳҳои сӯфиён хонда мешуд, муаррифӣ менамоянд. Ҳол он ки «Маснавӣ» на танҳо ҷанбаи рӯҳонӣ, балки ҷанбаи ҳаётӣ, низ дорад, ки шорехон ва мавлавишоносони расмии исломӣ нодида гирифтаанд ва ё дар идроки он очиз мондаанд. Ба ҳар ҳол, «Маснавӣ» танҳо як китоби дарсии мақомоти маънавӣ нест ва муфассирону шорехони он дар ин ҷода ифрот кардаанд ва аз тавзеҳу ташреҳи маъонии аслии он дур мондаанд, яъне ба таассубу манфиатҷӯӣ роҳ додаанд. Лиҳозо, ин ҳақиқатро аллома Иқбол, ки дар шинохти Мавлавӣ яди байзо дорад, хуб дарк карда ва дар ҷое гуфтааст:

*Шарҳи ӯ карданду ӯро кас надид,
Маънии ӯ чун гизол аз мо рамид [9, 349].*

Аз ин хотир, мо бояд ба яқсӯгароӣ хотима бидихем, Мавлоноро аз хонақоҳу масҷид ва доираи мутаассибону хурофотгароён берун биёрем, озод бинамоем ва осораширо ба хидмати зиндагӣ, миллат ва кулли башарият бигузorem:

*Ҳар кучо тобам зи мишкоти даме,
Ҳал шуд он ҷо мушкilotи оламе [3, 65].*

Дигар, «Маснавӣ» баъд аз Қуръон ягона китобест, ки дар он барои таҷаддуи ҳаёти мусалмонон мулоҳизаронӣ шудааст, зеро дар сар то сари ин китоб на танҳо алоқаи Мавлоно ба маънавиёт, балки ба ҳаёти моддӣ низ эҳсос мешавад. Мавлоно талабгори мардонагию ҳиммату ҷасорат, қору пайкор аст ва хонақоҳгароӣ, савмаъанишинӣ, узлату гӯшагирӣ, бекорию тавакқуло намепишандад. Лиҳозо, чунин дастуроти нофеъ ба инсонҳо медахад:

*Чу но дорӣ, бирав дасте бичунбон,
Тур бедаступой маслиҳат нест [12, 55].*

***

*Андар ин роҳ метарошу мехарош,
То дами охир, даме фориг мабош [3, 62].*

Воқеан, Мавлоно инсони кӯшо, фаълро дар иҷтимоъ мепажӯҳад, он инсонеро, ки дорои азамату шукӯҳ ва нерӯи талошу мубориза мебошад:

*Бинмой рух, ки богу гулистонам орзуст,
Бикшой лаб, ки қанди фаровонам орзуст.
Эй офтоби ҳусн, бурун о, даме зи абр,
К-он чехраи мушаъшаъи тобонам орзуст.*

*Ин нону оби чарх чу сел аст бевафо,
Ман моҳиям, наҳангам, Уммонам орзуст.
3-ин ҳамраҳони сустаносир дилам гирифт,
Шери Худову Рустам Дастином орзуст.
Дӣ шайх ба чарог ҳамегаишт гирди шаҳр,
К-аз деғу дад малӯламу инсонам орзуст.
Гуфтанд: «Ёфт менашавад, ҷустаем мо»,
Гуфт: «Он, ки ёфт менашавад, онам орзуст» [6, 71-72]...*

Аз ин рӯ, омӯзгорони мо бояд Мавлоноро тибқи мавозини ҳунарию зебошиносӣ ва дар асоси таҳлилу баррасиҳои амиқу воқеӣ ва ошноии жарф ба осори ӯ, ки мушқилтарин қор аст, ба шогирдон таълим бидиҳанд. Албатта, имкониятҳои мо маҳдуданд, мо ҳанӯз тадқиқотҳои бунёди дар заминаи мавлавишносии низ надорем. Бинобар ин, рисолати нигоришотери, ки то имрӯз дар ҳориҷ аз кишвари мо - Ҳинд, Покистон, Эрон, Уропою Амрико ва ғайра мавҷуданд, ба кириллӣ бозгардонӣ намоем ва дар дастрасии омӯзгорон қарор бидиҳем ва бад-ин тартиб таълими Мавлоноро на танҳо дар мактабҳои миёна, балки олии низ мувофиқи мақсад, яъне талаботи замони Истиқлол ба роҳ монем ва аз шарҳу тавзеҳи яктарафаи осори ин абармарди ҷаҳони адабу андеша ба шарҳи ҳаматарафаи он қомеъ шавем. Ба қавли ҳуди Мавлоно:

Ҳамӯш бош, ки гуфти ба севу қас на шунид,

Ки ин дуҳул зи ҷӣ бом асту ин баён зи қучост? [12, 23].

Дар воқеъ, мо медонем, ки Мавлавӣ дар як замони бисёр ошуфта, пурмоҷаро, пур аз ҳаводис, барбарият ва ваҳшонияти муғул мезист ва ҷомиаи исломӣ ва инсонӣ рӯ ба таназзул оварда буд. Мардум сарсонун саргардонун овора ва дар нобасомонӣ ба сар мебурданд, ҳонақоҳу савмаъаҳоро қароргоҳи худ қарор дода буданд ва дар зери сояи тасаввуф паноҳ оварда буданд. Он ҳам ҷанбаҳои манфии он, аз қабилӣ фано, ҷабр, қаноат, ризо, таслим, таваққул, узлат, гушагирӣ, аҷз, нотавонӣ, ҳоксорӣ, ваҳдати вучуд ва амсоли ин. Як навмедӣ ва гурез аз зиндагӣ дар рӯҳияи саросари мардуму ҷомиа ҳокимият мекард, зеро онҳо аз ин тохтутозу кушторҳо зарару зиёни зиёд дида буданд ва маҷоли муқовиматро надоштанд. Аз ин рӯ, Мавлавӣ ягона қасе буд, ки мардумро аз беорзуӣ ва навмедӣ ба сӯи орзу ва умед мекашид ва

бо шевае пайдову пинҳон паёми зиндагӣ ва одамиятро ба гӯши инсонҳо мерехт:

*Биё, уммед бин, ки нек набвад,
Дар ин уммеди беҳад ноумедӣ [14, 304].*

*Баъди навмедӣ басте умедҳост,
Аз паси зулмат басте хуршедҳост [3, 290].*

Аммо рӯхониёни расмӣ, ки бо аҳли зулм забон як карда буданд ва ҷангу хунрезии муғулро балои осмонӣ талаққӣ мекарданд ва мардумро аз муборизачӯӣ, озодандешӣ бозмедоштанд, ба каломи Мавлавӣ рӯҳи сиёсӣ ва динию созишкорона медоданд ва онро дар доираи хонақоҳҳо, масҷидҳо ва манфиати худ ва истилогарони муғул ва умуман ҳокимону аҳли давлату сарват шарҳу баст менамуданд. Асли матлаби Мавлоноро ба ҳеч вачҳ ошкор намекарданд ва Мавлоно барои ҷомиа симои ошно набуд, балки хеле ғарибу ношно менамуд ва ҳам муаррифи мешуд. Бинобар ин, Мавлоно як чехраи бисёр ношинохта ва ё камшинохта буд ва ҳаст. Зеро ба қавли Ироқӣ, ки дар замони зиндагии Мавлоно зиставу дар маҷлисоҳояш иштирок мекард, «ӯро камоянбағӣ касе идрок накард. Ӯ дар олам ғариб омад ва ғариб рафт» [1].

Воқиян, афкори Мавлавӣ мунҳасир ба мактабҳои фикрии сӯфия ва фарогири рӯҳияи маънавии инсон нест, балки дар батн ва матн он афкору оро нухуфтааст, ки барои башар муфиду созандаву инқилобӣ аст ва метавонад дар роҳи камолоти моддию маънавий ва рушди ҷомиа нақши бориз бибозад. Ба ҳарфи дигар, таълимоти Мавлавӣ танҳо фарогири рӯхоният нест балки саршор аз ҳаёт, талош, тараққӣ, навсозӣ аст, ки ба зиндагии инсон ва шаъну шарафу кайфияти моддию маънавии он таъсири мусбат мерасонад. Ин гуна афкори Мавлавиро бояд шикофт, ёфт ва бо шогирдон датрис кард.

Ин вазифаи ҷонии муаллимони адабиёт дар садаи XXI аст, садае, ки инсон ҳамагуна хурофоту таассубу ҷаҳро пушти сар гузошта ва ҳамвора барои камолоти моддию маънавии худ мекушад, пеш меравад, то дар зиндагӣ комёб бошад ва аз нозу неъматҳои зиндагӣ, ки Худованд ба инсон арзонӣ доштааст, оқилонаю одилона ва босамар истифода намояд ва як ҳаёти пуршукӯху бочалол ва шоистаи инсониро дарнавардад, зеро рӯҳи Мавлоно як рӯҳи мутаҳаррик, ғаёлу зиндагисоз ва инқилобӣ аст.

Ў худ бо сароҳат мегӯяд: «Муҳаммадиёнро хилвату чилла нест ва дар дини мо бидъат аст. Аммо дар шароити Мӯсо ва Исо алайҳиссалом будааст ва ин ҳама мучоҳидоти мо барои осоиши фарзандону ёрон аст, ҳеч хилвате мӯхтоҷ нест» [1].

Дар ҳақиқат ислом табъан дини ғору кӯҳгаро нест, аммо коргардонҳою намояндагони мутаассиб ва расмии он ба инҳироф роҳ додаанд. Хусусан, бархе аз фирқаҳои сӯфия, ки мӯчиби канорагирии мардум аз қору кӯшишу фаъолият шудаанд ва ононро ба узлату гӯшанишинӣ кашидаанд, дар ин амали манфӣ саҳм гирифтаанд, аммо Мавлоно бо нерӯи ақли даррок ва масъулияти инсонию исломию миллии худ ба онҳо хушдор меод, ки ин амали носавоб ба рӯҳи мо бегона аст ва ба ислом ҳеч гуна иртибот надорад, бояд аз он худдорӣ кард, лекин ҳайҳот мардум сухани ҳақро намефаҳмиданд ва хоҳиши фаҳмидан ҳам надоштанд, гӯё ҳама карру гунг буданд, вагарна ин маслиҳатро кор мебастанд ва имрӯз ба ин ҳоле, ки доранд, намерасиданд ва аз моҳияти дини ислом ба дур қарор намегирифтаанд:

Маслиҳат дар дини мо чангу шукӯҳ,

Маслиҳат дар дини Исо гору кӯҳ [1].

Мавлавӣ як марди ба зиндагӣ бетафовут набуд, балки ӯ гӯяндае масъул буд, ҳар чӣ ки пирумунӣ ӯ мегузафт, ӯ онро ба доираи баёну таҳқиқ мақашид ва неку бади онро дармеёфт. Аз некӣ ситоиш мекард, аз бадӣ мазаммат. Масалан, ӯ ҳамлаи муғулро, ки ваҳшату даҳшату куштор ба бор оварда буд, ноҳида намегирифт, балки шадидан ба сарзаниши муғулон бархоста буд ва аз онон интиқод мекард. Ў ба масобаи як раҳнамо, чанговар ва шоири муваззафу мутааххид ба мардум дарси мардонагӣ, муборизаро бар зидди лашкари муғул меод ва роҳҳои раҳӣ аз асоратро талқин мекард ва симои аслии ин лашкари ҳаётсӯзу инсонкӯшро ошкор месохт:

Тотор агарчи ҷаҳонро хароб кард ба чанг,

Хароб ганҷи ту дорад, ҷаро шавад дилтанг? [1].

Дар воқеъ, Мавлоно гӯяндае буд, ки зидди ҷараёни об мерафт ва замонасозӣ намекард, балки мардум ва ҳаммаслақонашро ба мубориза даъват мекард ва онҳоро бар алайҳи лашкари муғул бармеангехт. Ў бо ҷуръати том аз ваҳшонияти муғул ҳарф мезад:

Аз ин отаи, ки дар олам фитодааст,

Зи дуди лашкари тотор чунӣ? [13, 297].

Бо назардошти ин гуфтаҳо мо бояд дар омӯзиши ҳаёту осори Мавлоно хеле мудаққиқона ва эҳтиёткорона рафтор намоем. Албатта, аввал намунаҳое аз афкори ирфонию сӯфиёнаи Мавлоноро, ки ӯ дар ҳамин шева мумтоз ва машҳур аст, пешкаши шогирдон намоем ва биёмӯзонем ва бад ин тартиб онҳоро ба таълимоти ирфонӣ ва тасаввуфи форсии тоҷикӣ (эронӣ), ки бахши муҳимми фикру андешаи мардуми моро ташкил медиҳад, ошно бинамоем ва бо ин роҳ дар тарбияи рӯҳонии шогирдон саҳм бигирем. Аммо бояд зина ба зина ба боло равем ва дар баробари омӯзондани ҷанбаҳои ирфониву сӯфиёнаи осори Мавлоно ба ҷанбаҳои дигари осори ӯ низ даҳлат бинамоем ва нишон бидиҳем, ки Мавлоно танҳо шоири ирфонию исломӣ нест, балки шоири миллию ҷаҳонӣ ҳам ҳаст ва имрӯз башар маҳз барои ҳамин андешаҳои башардӯстонааш Мавлавиро меҳонад, меписандад ва дӯст медорад, зеро инсоният имрӯз ба ҳамин гуна афкору орои муттаҳидсозу мутараққӣ, ки бар хираду донишу рӯҳоният меафзояд, ниёз дорад:

Рӯзи шодист, биё, то ҳамагон ёр шавем,

Даст бо ҳам бидиҳему бари дилдор шавем.

Чун дар ӯ данг шавему ҳама якранг шавем,

Ҳамчунин рақсунон ҷониби бозор шавем [12, 328].

Аз ин рӯ, агар, масалан, дар барномаи соли 2006 дар синфи VII (5 соат), ки хониши адабӣ маҳсуб мешавад, аз ёд гуфтани ҳикояву андарзҳо ва нақли мазмуни онҳо пешниҳод шуда бошад, дар синфи IX, ки таърихи адабиёт омӯхта мешавад, дар баробари омӯзондани ҷанбаи ирфонию сӯфиёна ва аҳамияти рӯҳонии он, дигар ҷанбаҳои мутараққии осори ӯ низ бояд омӯзондаву мавриди таъкиду таъйид қарор бигирад. Ба вижа, ҷанбаи миллию иҷтимоию инсонии осори вай, ки имрӯз барои миллати мо ва башарият зарур мебошад. Бад-ин тартиб мо бояд афкори Мавлоноро ҳам аз дидгоҳи ирфону тасаввуф, ҳам ислом ва ҳам миллату ҳам кулли башарият таҳлилу тавзеҳу баррасӣ бинамоем ва ба шогирдон биомӯзонем.

Дар ин сурат мо кори савоб менамоем. Агар мо танҳо аз дидгоҳи ирфониву тасаввуфию исломӣ ва ҳатто мазҳабӣ, ки то ҳол мекунамд, ба андешаву афкори Мавлоно наздик шавем, яъне онро таъбиру тавзеҳ намоем ва ба шогирдон биёмӯзем, амали номатлуб менамоем ва орову афкори ин бузургмарди дунёи шеър

ва андешаи ҷаҳониро яктарафа маънидод менамоем, ки ин амал дар ҷаҳони муосир, ки дар баробари рӯхоният зиндагию ҳаётро ҳам пурарзиш мешуморад, қобили қабул нест. Дигар, ҳуди тасаввуф як ҷараён ва таълимоти мавҳуму маҷҳул, ношикофта аст, агарчи мо онро ҳамчун манбаи афкори инсонӣ, як шакли бузурги зебоӣ ва таълимоти бонуфуз дар ҳаёту зиндагии инсон инкор наменамоем, меомӯзем, аммо мо имрӯз муваззаф ҳастем, ки бештар ба ҷанбаҳои мусбати ин ҷараёни фикрӣ ва орову андешаи намояндагони он, ба вижа, яке аз бузургтарини онҳо Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, мутаваҷҷеҳ бошем ва он чизеро интиҳоб ва дар маъразаи омӯзиш қарор бидиҳем, ки ҳам ба рӯхоният, ҳам ба миллият ва ҳам банӣ одам будани мо мусоидат намояд, моро ба сӯи тараққиву тақомул ва тамаддун, ки ҳадафи тамоми инсонхост, бибарад. Ин муҳимтарин нукта дар омӯзиши ҳаёту осори Мавлавӣ мебошад, ки мо масъулони мактабу маорифу омӯзишу парвариш онро бояд ба инобат бигирем. Ҳароина, аз хурوفот афсонаву ривоёти боварнокарданӣ, каромат, ки бо сабабҳои айнию зехнӣ ба рӯҳи мо созгор афтадаст ва садсолаҳост, ки моро аз тамаддуну воқеият ва ақлгароию донишситой ба қафо бурдааст, худдорӣ биварзем, зеро зиндагии мардуми мо, бадбахтона, дар тӯли таърих бо ин аносир, яъне аносири ғайривоқеъӣ оғӯшта будааст ва бар ақламон ҳоким, вагарна имрӯз ҳочат ба шинохтану аҳамияти ин аносир дар миён наменонд ва мо чун соири милали мутамаддин ақро пешвои қаромон қарор медедем, на нақлу хурофоту қаромотро. Аз ин рӯ, ҳангоме, ки ҳаёту фаъолияти Мавлонро меомӯзем ва меомӯзонем, оқилонаву одилона бояд ба он наздик шавем, то аз ин омӯзиш маърифате, суде барои худ, миллати худ ва тараққии кишвари худ ба даст орем. Мо бояд ғарқи ривоёт, ҳикоят ва нақлҳои сохтаву бофтае, ки дар ҳаққи Мавлоно мавҷуданд, нагардем. Мо бояд онҳоро биомӯзем, бидонем, аммо таҳтушшуои онҳо наравем, балки аз онҳо ба сифати ривояту нақл, зимнан, истифода намоем ва бештар ба асл, ба воқеияти осори Мавлавӣ рӯҷӯ ва тақя бинамоем, на ривоёти сохтаву бофта, ки дар ҳаққи бузурге чун Мавлоно ба майдон омадаанд ва манфиатҳои гуногуни иҷтимоӣ, динӣ, сиёсӣ, гурӯҳӣ, мазҳабӣ ва амсоли инро ифода менамоянд ва ба асли матлаб, ҳаёту осори ростини Мавлоно ҷандон иртибот надоранд. Бигирем ин ҳикоятро, ки Афлокӣ аз Шамсиддини Милтӣ ривоят мекунад: «Рӯзе дар хидмати Мавлоно ба боғи Ҳисомуддин Чалабӣ рафта

будем. Мавлоно ҳар ду пойро дар ҷӯи об карда, маъориф мефармуд. Дар аснои калом ба сифати Шамси Табрзӣ машғул гашта, мадхҳое бениҳоят фармуд. Яке аз асҳоб (Бадруддин Валади мударрис) охе кашиду дарег аз ин, ки мазҳари Шамсро дарк накардааст, изҳор дошт. Мавлоно соате хомӯш монда сипас фармуд: «Агар ба хидмати Шамсуддин нарасидӣ, ба равони муқаддаси падарам, ба касе расидӣ, ки дар ҳар тори мӯи ӯ сад ҳазор Шамсӣ Табрзӣ овангон аст (овезон аст) ва дар идроки сирр ҳайрон» (1). Ӯ дар ҷои дигар аз Султон Валад нақл мекунад, ки «рӯзе дар мулозимати падарам ба боғи Ҳисомуддин рафтем, ёрон маро савор карда буданд ва дар ақибашон оҳиста-оҳиста мерафтам, дидам, ки ҳазрати падарам аз азамати раҳмати илоҳӣ дарёе шуда ва дар миёни хокдон ба сони хокиён равон гашта. Ҳамон дар замирам гузашт, ки мункири инчунин султоне ба шамшери бурро пора-пора мекардам ва ба сагон меодам, ки чаро аз ин эътироз менамоянд ва аз чунин дарёи раҳмат аъроз (дурӣ) мекунад. Фармуд: Баҳоуддин! Ин эҷоби (таачҷуби) нафси ту ҳам аз балои болоӣ аст, ки савор гаштай ва ёрон пиёда мераванд, лочарам аз шумии он қадар баландӣ ҳамла бар мастон мекунӣ, туро бо мункирон ва мутақаббирон ва мӯътақидон чӣ кор?...» Ҳамон дам аз асп фуруд омадам ва бар қадами Мавлоно сар ниҳодам ва истиғфор кардам, фармуд: «Маро хуш наояд мардуми мункиро бо бадӣ ёд кардан, ҳамагон муссаҳари (вобастаи) маишатанд (хоҳишанд), ба фазли иллоҳӣ умед аст, ки он хислат биравад ва чунон шавад, ки шумо хоҳед» (1). Аммо вай ин ҳикоятро аз забони Ҳисомуддин нақл мекунад: «Пас аз марги Мавлоно Ихтиёруддин ӯро ғусл меод ва ӯ нақл мекунад, ки як қатра аз оби ғусли Мавлоно бар замин нарехт, зеро муридон, ҳамон тавре ки мӯъминон оби ғусли ҷасади пайғамбарро нӯшиданд, онро ба тайамун ва табаррук ошомиданд. Ҳангоме ки даст бар оинаи муборакаш ниҳодам, ҳаракати азиме қард ва аз ман беихтиёр наъраи азиме баромад ва рӯи худро ба синаи бекинаи муборакаш ниҳодам ва мегиристам, ки ба дасти рост чунон гӯшамро бигирифт, ки ҳушам бирафт, яъне, ки «дам мазан» ҳамчунон, мутахайир будам, ки овози хотиферо (ғайберо) шунидам «алло инна авлиё-ул-лоҳи ло ҳавфа алайҳим ва ло ҳум юҳзинун», яъне авлиёи Худоро аз марг тарсе набошад» [1].

Аз ҳамин қабил ривоёт дар бораи дигар чеҳраҳои бузурги адабу фарҳанги мо зиёданд, ки дилгиркунанда, хастакунанда ва дур аз ақлу хираданд. Аммо чунин ривоёт дар мавриди

Чалолиддини Балхӣ, ки як шахсият ва истеъдоди беназир аст, зиёдтар аз дигарон аст. Масалан, дар бораи мулоқоти нахустини ӯ бо Шамси Табрeзӣ гӯянд: «Хангоме, ки бар Мавлоно ворид шуд, дар баробари вай китобҳои зиёде дид ва пурсид: «Дар ин китобҳо чӣ ҳаст?». Мавлоно аз зоҳири жӯлида Шамсро марде оммӣ (бесавод) тасаввур карда буд, гуфт: «Чизҳое, ки ту надонӣ» ва бифосила китобҳо оташ гирифт ва Чалолиддин наърае зада аз хуш рафт» [8].

Дар ин боб ривояти дигаре ҳам ҳаст: «Шамси Табрeзӣ китобхоро дар баробари Мавлоно бардошт ва дар об андохт. Мавлоно исоб кард ва ранҷид, аз ин ки баъзе кутуби падараш дар миёни онҳо буд. Он вақт Шамс як-як аз об дар овард, бидуни он ки тару хутути он пок шуда бошад» [8].

Албатта, мо метавонем дар ин маврид ривоёту ҳикоёти зиёди мӯҷизаомезро, ки бар рӯҳу димоғи афсонагаро ва хирадгурези мардуми мо ҳоким аст, нақл намоем, аммо гумон мекунам, ки ин мисолҳо барои баёни матлаб кофӣ аст ва аз ҳамин чанд намуна низ метавон дид, ки чӣ гуна ҳаёту осори Мавлоно печида ба афсонаву хурофоту ривоёт аст ва хонандаи ноогоҳу нохушманд, алалхусус, насли ҷавонро метавонад ба роҳи ғалат андозад. Дигар, худи зиндагии Мавлавӣ ва осори ӯ саҳт печида аст ва агар мо бо ин афсонабофиҳо, ки дар тӯли 800-сол кардаанд, боз афсонаҳои худро зам намоем, чӣ мешавад? Ин фикра аз шоири шаҳири олмонӣ Гёте аст: «Чалолиддини Румӣ аз аввал бо ҳақиқати одӣ ва рӯзмарра аз дари носозгорӣ даромад, саъю кӯшиш ба харҷ дод, ки омилҳои зоҳирӣ ва ботинии мушкилоти ҷаҳони маънавии инсонро на аз тариқи мантиқ, балки аз рӯҳу маънӣ ҳал кунад. Аз ин чихат осори ӯ сарчашмаи муаммоҳо ва мушкилоти тоза шуд ва ин дар навбати худ боиси тафсирҳо ва таъбирҳои ҷадид гардид. Ниҳоят, ӯ рӯ ба таълимоти ваҳдати вучуд овард, ки бо ёрии он бисёре аз мушкилотро кушод ва бисе муаммоҳои тоза низ эҷод кард» [6].

Ниҳоят, барои расидан ба кунҳои осори Мавлоно ва ҳадафи аслии ӯ ман гумон мекунам, ки донишҳои инсонии мо кифоят намекунанд, зеро дар осори ӯ ба ҷуз орову афкори зардуштию авастой, буддоиву ҳиндӣ, масеҳию исломӣ ва ғайра, боз ҳазорон ҳазор нуктаву ибороту ишороти рамзиву киноиву маҷозиву талмеҳиву ташбеҳӣ аст, ки барои таъбиру тафсири ҳамаи онҳо қувваю нерӯи инсонӣ камӣ мекунад. Аммо мо бояд ба

муҳимтарин чамбаҳои афкору осори Мавлоно ошно бошем ва то ҷое, ки имкон дорем, онро барои худ ва дигарон, ба вижа, ба шогирдон тадрис бинамоем, то бар маърифати миллию исломию инсонии худ бияфзоем ва дар шукуфои ва ояндаи дурахшони халқу ҷомиаи хештан, ки ба маърифату дониши баланди шаҳрвандон, ба вижа, насли наврас вобастааст, сахм бигирем. Ба қавли Мавлоно:

*Гарчи очиз омад ин ақл аз баён,
Оқизона бояд дар он [13,951].*

Китобнома:

1. Акрам, Саид Муҳаммади. Иқбол дар роҳи Мавлавӣ / Саид Муҳаммади Акрам // Ҷавонони Тоҷикистон, 19 январи соли 1991.
2. Балхӣ, Ҷалолуддин. Куллиёти девони Шамс. Ҷ.1 / Ҷалолуддин, Балхӣ. – Техрон: Фирдавс. 1374.
3. Балхӣ, Ҷалолуддин. Маснавии маънавӣ / Ҷалолуддин, Балхӣ. – Техрон: Замон, 2006.
4. Балхӣ, Ҷалолуддин. Гузидаи ғазалиёти Шамс/Ҷалолуддин Балхӣ,. - Техрон, 1372.
5. Ганҷавӣ, Низомии. Куллиёт. Ҷ.5 / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984.
6. Гёте, Йохан Волфганг Сафар ба диёри шеър суруд / Йохан Волфганг Гёте // Адабиёт ва санъат, 13 сентябри соли 1990.
7. Гулшани адаб: маҷмуаи осори адибони классик. Ҷ.2. - Душанбе:
8. Даштӣ, Али. Сайре дар девони Шамси Табрзӣ / Али Даштӣ // Паёми Душанбе, 1 март соли 1991.
9. Лохурӣ, Муҳаммад Иқбол. Куллиёт / Муҳаммад Иқбол Лохурӣ. – Исломобод: Граффити, 1997.
10. Нӯмонӣ, Шиблӣ. Савонеҳи Мавлавии Румӣ / Шиблӣ Нӯмонӣ. - Техрон, 1332.
11. Одилов, Н. Ҷаҳонбинии Румӣ / Н.Одилов. - Душанбе: Ирфон, 1974.
12. . Румӣ, Ҷалолуддин. Девони Кабир. Ҷ.1 / Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1992.
13. Румӣ, Ҷалолуддин. Девони Кабир. Ҷ.2. / Ҷалолуддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 1993.

14. Саной. Ҳикоёти дилнишин / Саной. – Душанбе: Адиб, 1991.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ.1. - Москва, 1969.
16. Ҷавҳаризода, Сухайли. Гулшани афрӯхта/ Сухайли Ҷавҳаризода. - Сталинобод, 1959.

ТАЪЛИМИ ОСОРИ МАВЛОНО ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛ

Мавлоно Ҷалолоддин Балхӣ Румӣ аз чехраҳои бузурги адабу фарҳанги мо ба ҳисоб меравад. Мутаассифона, бо сабабҳои айнию зехнӣ осори ин абармарди бузург дар мактабу мадориси гузашта мавриди омӯзиш қарор нагирифта буд. Танҳо дар поёни асри гузашта мардуми мо маҷоли ошноӣ ва омӯзиши осори ӯро пайдо намуданд ва Мавлоно ба барномаҳои таълим ворид гардид. Хусусан дар замони истиқлол ин раванд густариши ҳамаҷониба пайдо кард.

Дар мақола роҷеъ ба ҳамин масъала, яъне ошноӣ бо осори Мавлоно ва роҳҳои тозаву судманди омӯзиши он дар мактабҳои олию миёна сухан меравад. Воқеан, то имрӯз осори Мавлоноро асосан аз дидгоҳи мазҳабӣ ва ирфонӣ тафсиру тадбир менамоянд ва таълим медиҳанд. Аз ин рӯ, дар мақола на танҳо таълими ҷанбаи рӯҳонӣ, балки ҷанбаи миллӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ, зебошиносӣ ва инсонии ӯ низ пешниҳод ва нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *барномаи таълим, тасаввуф, ирфон, паёми рӯҳонӣ ва инсонӣ, шариату тариқат, ҳудишиносӣ, худошиносӣ, инсондӯстӣ, кӯдакистон, мактабҳои миёнаву оли, шарҳҳо, пажӯҳишҳо, тотор, ноумедӣ, умед, ривоёт, ҳикоёт, шогирдон, омӯзгорон, таълим, истиқлолият, шахрвандон, насли наврас.*

ИЗУЧЕНИЕ СОЧИНЕНИЙ МЕВЛЯНА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматривается сочинение выдающегося персидско-таджикского поэта, суфия Мевляна Джалалад-Дин Мухаммад Балхи Руми. К сожалению, в силу различных объективных и субъективных факторов, его сочинение ранее не было включено в учебную программу. Только в конце прошлого столетия наш народ ознакомился с его творчеством, и познал его.

Таким образом, изучение жизнедеятельности и творчества Мевляна было внесено в учебную программу. Особенно в период независимости всесторонне изучается творческий путь Мевляна Джалал ад-Дин Мухаммад Балхи Руми .

В статье рассматриваются именно вопросы, связанные с ознакомлением с творчеством и новых путей изучения Мевляна в общеобразовательных учреждениях и высших учебных заведениях. Действительно, до сегодняшнего дня творчество Мевляна трактовали только с религиозной и мифологической точки зрения. Поэтому в статье рассматривается не только обучение религиозных особенностей, но также представлены и проанализированы национальные, социальные, эстетические, нравственные и гуманистические аспекты его творчества.

Ключевые слова: учебная программа, суфизм, мистицизм, самопознание, рассказы, тарикат, шариат.

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ: Чамолиддин Саидзода - ходими калони илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, номзади илми педагогика

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: Джамолиддин Саидзода - старший научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, кандидат педагогических наук,.

INFORMATION ABOUT THE AUTHER: Jamoliddin Saidzoda - senior researcher of the Rudaki Institute of Language and Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan, Ph. D. in pedagogy.

ҲОЛАТҲОИ СЕГОНАИ ТАШБЕҲ ДАР АШӢОРИ АБДУЛЛОҲ
ОРИФИ ЧОҲОБӢ

Мирзомуҳаммади Рустой

ДДОТ ба номи С.Айнӣ

Адабиёт яке аз рукнҳои бузурги улуми инсонӣ ба шумор меравад, ки умдатарин ва шохистарин қисмати онро фунуни адабӣ ё фунуни зебоишиносӣ ташкил медиҳад.

Дониши зебоишиносӣ (фунуни адабӣ), ки дар фарҳанги исломӣ онро балоғат низ мегӯянд, масоиле чун маъонӣ, бадеъ, баён, қофия ва арӯзро, ки дар воқеъ созандаи як кулли забонӣ ва баёнии оӣ ва ё як сухани зебо ва дилкашанд, дар бар дорад, ки хулосатан чунинад:

-илми маъонӣ аз таносуби калом ба иқтизои ҳол ва мақом;

-илми бадеъ ё илми ороиши сухан аз саноеи лафзӣ ва саноеи маънавӣ;

-илми баён, ки шинохти қавоиди ирони маъонӣ ба анҳои мухталифро дар бар дорад, аз ташбеҳ, истибора, киноя ва мачоз;

-қофия аз шинохтани аҳволи калимоти ҳамоҳанги охири мисраъҳо;

-ва илми арӯз аз вазни шеър ва баҳрҳои мухталиф баҳс меронад.

Аммо он чӣ акнун ба гунаи мухтасар мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дорад, марбут ба илми баён мешавад ва он ҳам баррасӣ ва шинохти ҳолатҳои сегонаи ташбеҳ (ташбеҳи адно, ташбеҳи мутавассит ва ташбеҳи аъло) дар ашъори шоирони муосир, баҳусус дар ашъори ширин ва гуворои марҳум Абдуллоҳ Орифи Чоҳобӣ мебошад, ки барои ташҳиси заъф ва қуввати ин навъи ташбеҳот, аз он ашъор истифода ба амал меояд.

Қабл аз вуруд ба баҳси мушаххас рӯйи табиин ва арзишҳои ҳолатҳои сегонаи ташбеҳ (аз назари нерӯмандӣ ва сустӣ), бе ҷо нахоҳад буд, то *макси* кӯтоҳе дар боби ташбеҳ дошта бошем.

Ташбеҳ, ки дар луғат шабеҳ кардан ва ё чизеро ба чизе монанд кардан маъно медиҳад, дар воқеъ, мушорикати ду чизро дар як маъно нишон медиҳад, ки аз он ду, он чӣ ташбеҳ мешавад,

мушаббаҳ ва он чӣ ба он ташбеҳ мешавад, мушаббабиҳӣ ном дорад ва ин ду чиз (мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ) ду рукни аслии ташбеҳ маҳсуб мешаванд, ки бидуни зикри онҳо дар калом, ташбеҳ сохтмон ва хусусияти аслиашро аз даст медиҳад [3, 50].

Ташбеҳ ду рукни дигар низ дорад, ки яке он вачҳи шубҳ (сифати муштарак байни мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ) ва дигари он адоти ташбеҳ (калимот ё гурӯҳҳои далолаткунанда бар ҳаммонандӣ дар ташбеҳ) мебошад. Пас ташбеҳ чор рукн дорад: **мушаббаҳ, мушаббабиҳӣ, вачҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ.**

Вачҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ аз ҷумлаи аркони фаръӣ буда, гоҳе дар калом меоянд ва гоҳе ҳазф мешаванд ва ҳар гоҳ ҳарду сурат дар як калом истеъмол гардад, **ташбеҳи заиф** ва агар яке аз он истеъмол шавад, **ташбеҳи мутавасситро** ба вучуд меоварад.

Лозим ба зикр аст, ки дар ташбеҳ бар хилофи истиора ва маҷоз, лафз дар маънои ҳақиқие ба кор бурда мешавад ва ҷонмоияи аслии он муболиға, иғроқ ва ҳаёлангезӣ дар мадҳ ва зам ё баёни моҳияти касе ва ё чизе мебошад [1, 85].

Донишмандони арсаҳои фунуни адабӣ, хосатан, улуми баён, дар риштаҳои гуногуни ин илм билаҳаз дар заминаи ташбеҳот, пажӯҳишҳои дақиқ ва мабсӯте доштаанд, аммо, ҳамон тавре ки қаблан ёдовар шудем, бо инсироф аз ҳар баҳси дигар дар ин ҷо, анвои ташбеҳро аз назари қувват ва заъф дар чанд шеър ба баррасӣ мегирем:

А) Ташбеҳи адно (заиф):

Каломе, ки дар он вачҳи шубҳ ва адот ҳар ду зикр шавад, ташбеҳи адноро ба вучуд меоварад, мисли абёти зайл аз марҳум Орифи Чоҳобӣ:

Риши зоҳид гар ба даст оред ўро кал кунед,

Чун сафои хонаи оина, хушсайқал кунед [8, 81].

Дар ин ҷо «калии риш» ба сафои «хонаи оина» ташбеҳ шудааст, ки «кал» мушаббаҳ, «оина» мушаббабиҳӣ «чун» адоти ташбеҳ ва «сафову сайқал» вачҳи шубҳ ё сифати муштарак миёни кали ва оина дар байти фавқ мебошад. Ва ё:

Дуди қалён гирди рухсори ту чун абри баҳор

Аз муҳаббат печише дорад ба даври офтоб [8, 23].

Гарчанд дар ин байт ду ташбеҳ ба кор рафтааст, вале бо васфи мавҷудияти ду мушаббаҳ ва ду мушаббабиҳӣ дар ин мисраъ, адоти ташбеҳ дар мисраи аввал ва вачҳи шубҳ дар мисраи дуввум ба унвони аркони фаръии ташбеҳ низ омада ва ба ин тавр ташбеҳи адноро сохта аст. Яъне дар ин чо «дуди қалён ё чилим» ба «абри баҳор» ва «гирди рухсор» ба «даври офтоб» ташбеҳ шуда ва «чун» дар мисраи аввал ва «печиш» дар мисраи дуввум аркони фаръиро ба вучуд оварда, боиси эҷоди ташбеҳи заиф гардидаанд.

Дар мисраи поён «лола»-и сурхранг ба шаҳиди хунин ва рангинкафан ташбеҳ шуда, иттифоқан дар мисраи аввали он ду нишонае аз адоти ташбеҳ он ҳам аз гурӯҳҳои пайвандӣ вучуд дорад, мисли «ки», яъне «ҳамчунон ки» ва «чу».

Он дам, ки лолаҳо чу шаҳидон ба растхез,
Раигинкафан баромада, маҳшар ба покунанд [6, 23].

Дар мисраи мазбур, «лола» ва «шаҳид» тарафайни аслии ташбеҳ, «рангин» вачҳи шубҳ миёни тарафайни ташбеҳ ва «ки» ва «чу» аз адоти ташбеҳ ба шумор меравад.

Дар ташбеҳи адно, гоҳе ҳам баъзе аз аркон, метавонанд ба такрор биёянд, мисли намунаи кӯчаки зер:

Охир ин хона маро мебалъад,

Чун шаби тира, ки бикишуда даҳан,

Чун шаби тира, ки доман зандаш Аҳриман [6, 199].

Дар мисоли фавқ «хона» ба «шаб» ташбеҳ шуда, аммо «тира», ки сифати муштарақ ва робитаи ҳаммонандиро миёни «шаб» ва «хона»-и хавфнок, ки гӯё ўро мебалъад, мерасонад ва «чун», ки адоти ташбеҳ ва ҳатто бо худи «шаб», ки мушаббабиҳӣ буда, мукаррар зикр шуда аст. Ва дар шеъри баъдӣ низ чунин ҳолате ба мушоҳида мерасад:

Ман хушки хушки хушкам, ту рудбори чорӣ,

Ман як сукути сардам, ту як қафас қанорӣ

Ман шӯълаи шикаста дар остони мағриб,

Ту як тулӯъи сабзӣ, аз шаҳри шаб фарорӣ.

Ман як шаби ғаминам, бемоҳ, беситора,

Ту бомдоди равшан, ту субҳи як баҳорӣ [6, 252].

Гарчанд, ба қавли донишмандони ришта, гуфтор ва ашъоре, ки вачҳи шубҳ ва адот дар он ба кор рафта бошад, дар марҳалаи ташбеҳи адно ё фурудин қарор мегирад, аммо ман дар ин замина мутараддидам, зеро ҳар шеър, ки дарёфти робитаҳои дарунӣ ва зебоишинохтиаш ниёз ба диққати зиёд дошта бошад, боист нерӯманд ва аъло гуфта шавад, мисли истиёра, маҷоз, ки лафз дар он дар маънои ғайри ҳақиқӣ ба кор рафта ва арзёбӣ ва шинохти он ниёз ба диққат ва заҳмати фаровон дошта, нисбат ба ташбеҳ, қавитар ва пурнерӯтар ба шумор биравад. Аз ҳамин рӯ, ҳар сухане, ки мақсудаи зудтар ва ба осонӣ дарёфт гардад, боист дар марҳалаи адно қарор бигирад. Зеро дар мавҷудияти тарафайни ғайри асли дар шеър ҳам мақсад дертар ба даст меояд ва ҳам таркибҳои ҳунари ва резкориҳо ва зарофатҳои ба кор гирифташуда дар ин гуна ашъор, афкорро дар адно шумурданаш мағшуш ва мутараддид месозад.

Б) Ташбеҳи мутавассит (миёна):

Ташбеҳи мутавассит он аст, ки яке аз тарафайни ғайри асли (адот ва ёвҷи шубҳ) дар он зикр шавад, масалан: Маҳмуд чун офтоб аст ё Маҳмуд дар зебой офтоб аст;

Ва ё:

Ишқ ҳамчун афсар ва саодат аст,

Ё:

Ишқ меъмори оламаст [11, 113].

Дар мисоли аввал «Маҳмуд» мушаббаҳ ва «офтоб» мушаббабиҳӣ, ки тарафайн ва аркони асли ташбеҳ гуфта мешавад, бо адоти «чун» омада аст, вале аз вачҳи шубҳ дар ин мисол суроғе нест. Аммо дар мисоли баъдӣ танҳо, «зебой» ба унвони вачҳи шубҳ миёни тарафайни асли - (Маҳмуд ва офтоб) оварда шуда ва дар он миён адоти ташбеҳ вучуд надорад.

Ҳамин тавр, дар мисоли савумӣ адоти ташбеҳ «ҳамчун» бо як мушаббаҳ ва ду мушаббабиҳӣ ва дар мисоли охири вачҳи шубҳ «олам» ҳамроҳ бо як мушаббаҳ ва як мушаббабиҳӣ омада ва ба ин гуна, ташбеҳи мутавасситро ба вучуд оварда аст.

Дар байти зер аз Ориф Чоҳобӣ, ду бор тарафайни асли ташбеҳ ва ду бор адоти ташбеҳ «ки», ки мафҳуми «ҳамчунон ки»-

ро мерасонад, ба кор рафта ва бо адами ҳузури вачҳи шубҳ дар он, ташбеҳи мутавасситро сохта аст;

Ҳазар кунед зи ришват, ки ришват озор аст.

Касе, ки моили ришват бувад, ситамгор аст [8, 40].

Ё дар ин байти ҳазрати Ҳофиз (р), ки тарафайни асли бидуни кадом воситае дар мисраи дувум омада ва бо зикри адоти ташбеҳ дар мисраи аввал онро ба ташбеҳи мутавассит табдил намуда аст;

Ҳошо, ки ман аз дар ду ҷафои ту бинолам,

Бедоди рафиқон ҳама лутф асту киромат [12, 62].

Ҳамин тавр, дар ҳар гуна сухани адабии манзум ё ғайриманзум, ки яке аз аркони фаръӣ дар он ҳузур надошта бошад, ба он ташбеҳи мутавассит, ки нисбат ба мартабаи аввал (ташбеҳи адно) баргар аст, гуфта мешавад. Ба байти зайл тавачҷӯх шавад:

Мурғони шаб ба шоҳаи бедор хуфтаанд,

Ҳамчун наво, ба мисраи ашъор хуфтаанд [10, 231].

Дар мисрои боло, «мурғ» ба «наво», ки аз тарафи сифати ҳам ба мурғ шуда метавонад ва «шоҳа» ба «мисраи шеър» ташбеҳ гардида, яъне «мурғ» ва «шоҳа» дар ин ҷо мушаббаҳ ва «наво» ва «мисраи шеър» мушаббабиҳӣ ва «ҳамчун» адоти ташбеҳ мебошад.

Дар намунаи зер аз аркони ғайри асли, аз вучҷӯҳи шубҳ ба тартиби «тарона, захм ва шикастан» ёд гардида, ки бо ин тартиб, ташбеҳи мутавасситро ба даст додааст:

Чандест мурғи дил пайи рафтан зи лона нест,

Ҷӯро ба сар ҳавои баҳору тарона нест [5, 254].

***

Бар захми сина судои алмос марҳам аст

Рӯзи аёб сахт парешону дар ҳам аст [8, 401]

***

Ҳар ду фарзанд бигиранд зи пеши назарам,

Ай фалак, чархи ҷафопеша шикастӣ камарам [8, 205]

Муъмин Қаноат як тан аз сароишгарони маъруфи забони порсии дарӣ дар ҷое аз сурудаи зебои нимоияш дар боби таърифи забон, ӯро (забонро) ба шири модар ва меҳр модар ташбеҳ карда, мегӯяд:

*Баҳри ман танҳо забони модарист, ҳамчу шири модараст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест-нест, чунки меҳри модараст [7,205].*

Намунаи фавқ, марбут ба навъи дувуми ташбеҳ ё ташбеҳи мутавассит буда, ки дар он фақат яке аз тарафайни фаръӣ (адоти ташбеҳ) нишон дода шуда аст.

Лозим ба ёдоварист, ки бо зикри вачҳи шубҳ дар калом, ташбеҳи «муфассал» ва бо ҳазфи он ташбеҳи «мучмал» ба вучуд меояд ва ҳамин тавр бо ҳузури адот дар калом, ташбеҳи «мурсал ё сарех» ва бо ҳазфи он ташбеҳи «муаккад» сохта мешавад.

Ба ҳар ҳол тағйирот ва номгузориҳо ҳар чӣ бошад, бошад, аммо он чӣ мавриди назари баҳс аст, ин аст, ки аз мавҷудияти аркони фаръии ташбеҳ дар калом ташбеҳи заъиф ва аз мавҷудияти як руkn аз он аркон ташбеҳи мутавассит ташкил мегардад.

В) Ташбеҳи аъло:

Ташбеҳи аъло ба ташбеҳе гуфта мешавад, ки мустасно аз вачҳи шубҳ ва адот бошад, яъне шоир дар ин гуна ташбеҳ, сирф тарафайни аслии ташбеҳ (мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ)-ро, он ҳам ба манзури зебо сохтан ва қувват бахшидан ба офаридаи хеш, зикр менамояд ва то он ҳад мекӯшад, ки *фосилаи бартариро* аз миёни мушаббаҳ ва мушаббабиҳӣ бардоранд.

Масалан, вақте ки бигӯем «*Аҳмад фаришта аст*» ё «*Ришод шер аст*» мусалламан, аз ин ҷумла, ки бигӯем «Аҳмад дар хулқу хӯй монанди фаришта аст» ва ё «Ришод дар шучоъат ба монанди шер аст» қавитар аст, чун бо зикри тарафайни аслии ташбеҳ, Аҳмад ва Ришод ба гунаи мустақим ва бидуни воситае ба «фаришта ва шер» ташбеҳ гардида аст, ки ин навъ ташбеҳ, ташбеҳи навъи сеюм ё аъло номида мешавад.

Ташбеҳи аъло ҳамчунон аз лиҳози нерӯмандӣ ва марғубият ба ду шакл (ташбеҳи балиғ ва ташбеҳи музмар ё зимнӣ) тақсим шуда аст, ки дар зайл ба он ишора мегардад:

1. Ташбеҳи балеғ: Дар ташбеҳи балеғ, вачҳи шубҳ ва адот комилан ҳазф шуда ва бартарии мушаббаҳ аз мушаббабиҳӣ ба фаромӯшӣ (таносӣ) супурда мешавад (5,75). Масалан, дар намунаи зер аз Ориф Чоҳобӣ (Дар васфи Кобул), ба чузъ аз

тарафайни аслии ташбеҳ, дигар радди пойи ҳеч гуна адот ва ё
ваҷҳи шубҳ дар он дида намешавад:

*Мабар васфи Техрону Иронзамин,
Замин Исфаҳону Исфаҳон Кобул аст.
Зи Деҳлӣ шунидам ба савти духул,
Гулистони Ҳиндустон Кобул аст [3, 75].*

Пажӯҳишҳо нишон дода аст, ки намудҳои мутафовит чи дар
қолаби шеъри кӯҳан ва чи дар қолаби ашъори нав чунон дар
таволии мафоҳим ва таркибҳо гиреҳ хӯрдаанд, ки гоҳ-гоҳе ба
сахтӣ мешавад, ташбеҳоти аълоро мустасно ва ба дур аз
ҳолатҳои ташбеҳи адно ва авсат, ниғаҳ дошт, аз ҳамин рӯ,
қолабҳои мухталифи шеърӣ, ба хусус, қолабҳои навин, ҳолати
мухталати ташбеҳотро дар худ доштааст.

Масалан, байти оғӣ аз адоти ташбеҳ оғӣ буда, вале ваҷҳи
шубҳ дар он вучуд дорад:

*Қоматаи сарвасту абрӯ - моҳи нав,
Ин қиёматқад чӣ тӯфон мекунад [8, 74].*

Ҳамин гуна, дар аксарияти осори шуаро, тасвирсозиҳо ва
робитаи маонӣ ва мафоҳим ё пайвастигии равобити анвои
ташбеҳот бо ҳам, амри иқтинобнопазир ба назар мерасад.

Намунаи зайл, равобити маҳкам ва ногусастанӣ ҳама анвои
ташбеҳотро чунин менамоёнад:

*Баҳорро мебинам,
Дигар
Ҳайкали махуфи пар-пар карданро
Дар хоб намебинад.
Ва мерояд,
Пироҳани наврӯзи духтаракони боғро
Бо рангҳои қирмиз ва бунафш
Ва замзама мекунад
Дар гӯши шукуфаҳо
Марги ҳаюлои пажмурда сохтанро,
Чун муждагонии ҷонбахш.
Ва бовар дорад
Рӯйидани ханда бар лабҳои ғунчаҳоро
Ки хазони ситам онро рабуда буд [3, 202].*

Дар ин қолиб, мушаббах, мушаббабиҳӣ, вачҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ ба зуҳур расида ва шоири тавоно бо овардани вожа ва таркиботи зебо чун «гӯши шукуфаҳо, лаби ғунча, хазони ситам, пирохани наврӯзи, марги ҳаюло» ва ғайра дар он, бо зарофати хоше миёни нишонаҳои ташбеҳиаш талфиқ ва ҳамоҳангӣ ба вучуд оварда аст.

Ташбеҳи музмар ё зимнӣ:

Дар ташбеҳи зимнӣ ва музмар бо васфе, ки тарафайни ғайри асли (вачҳи шубҳ ва адот) зикр намешавад, тарафайни асли ҳам зоҳир ва ошкор набуда ва аз қаринаҳои маъно, ташхис мегардад;

Масалан, дар ин байт аз марҳум Орифи Чоҳобӣ:

Шаб дар оғӯшам даромад боз гуфтам кистӣ?

Ханда карду гуфт: “Ориф шуд сияҳрӯйи хунук [8, 114].

Дар ин байт дида мешавад, ки илова бар набуди вачҳи шубҳ ва адоти ташбеҳ дар он, тарафайни асли ҳам аъён ва ошкор ба назар намерасад, аммо аз қаринаи маъноӣ дарк мешавад, ки дар ин ҷо ҳузури «ёр» ба «гармӣ» ташбеҳ шуда аст, зеро ҳамоғӯшии ёр боиси ҳарорат ва гармӣ ва сабаби хучлат ва сиёҳрӯй, сардӣ ва хунукӣ шуда аст.

Ва ё ин байт:

V.

Ба даргоҳи Худо роҳе надорад одами муфлис,

Чаро вочиб нагашта Каъба марди бебизоатро.

Дар ин ҷо «даргоҳ ва Каъба» тарафайни асли ташбеҳ буда ва муфлисию бебизоатӣ кинояе аз шахсе, ки нисоби лозимро барои адои ҳаҷ такмил накарда, мебошад, ки ба гунаи пӯшида ва номушаххастар тарҳ гардида аст.

Дар намунаи зайл низ, дар аввал, бар фаҳми равобити ташбеҳӣ навъе аз иститор ва пӯшидагӣ дида мешавад, аммо баъд аз диққат ва ғавр мақсади гӯянда дарёфт мегардад;

То ба ду абрӯи ту даст наёбад касе,

Пеши ду шамшер ман сина синар кардам [9, 577].

Марҳум Ориф бо тарҳи матлаби зер ва сардаргумии мухотаб, тавре тазоҳур намуда, ки гӯё қасди ташбеҳро надорад, аммо бо миқдоре диққат ва тааммуқ аз нишонаи маъноӣ метавон робитаи ташбеҳиро дар ин байт дарёфт намуд ва он ҳам ҳаммонандӣ (қасовати қалби зоҳид) ба «санги сиёҳ» мебошад- яъне ҳамон

гуна, ки кӯшиши борон дили санги сиёхро наметавонад нарм намояд, қатароти ашки риёии зоҳид ҳам ин товонро надорад, то дили саҳт ва санги ўро нарм бисозад.

Аммо як робитаи ташбеҳӣ дар он, ки борон ва чашми тар аст, бе заҳмат зоҳир мебошад; ба мисол таваҷҷӯҳ шавад:

*Сайи борон накунад нарм дили санги сиёҳ,
Зоҳидо! чанд ба чашми тари худ менозӣ [8, 193].*

Ин абёти Амир Муъизӣ ҳам, ташбеҳи зимниро зоҳир месозад;

*Гар нури маҳу равшании шаъм турост,
Ин коҳишу сӯзиши ман аз баҳри чирост?
Гар шаъм тӯӣ, маро чаро бояд сӯхт,
В-ар моҳ тӯӣ маро чаро бояд кост? [2, 643]*

Намунаҳои ғавқ, ин нуктаро мерасонад, ки дар ташбеҳи музмар шоир чизеро ба чизи дигар чунон монанд мекунад, ки дар зоҳир ба сурати ташбеҳ маълум нагардад, аммо бо таваҷҷӯҳи дақиқ, манзури аслии шоир, ки дар ташбеҳ ниҳон аст, ба даст меояд.

Китобнома

1. Аҳмаднажод, Комил. Фунуни адабӣ/ Комил, Аҳмаднажод. - Техрон: Интишороти Поё, 1382.
2. Доиратулмаорифи форсӣ. -Техрон: Амири Кабир, 1380.
3. Қавим, Абдулқайюм. Фунуни адабӣ / Абдулқайюм, Қавим. - Кобул, 1376.
4. Қавим, Абдулқайюм. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ / Абдулқайюм, Қавим. - Кобул, 1386.
5. Қудсӣ, Сайид Фатҳулло. Ба нақл аз “Шеъри муосири порсӣ-дарӣ”/ Сайид Фатҳулло, Қудсӣ. - Кобул, 1386.
6. Муҳаммадраҳим Илҳом. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ.-Кобул, 1386.
7. Қаноат, Мӯъмин. Ба нақл аз “Шеъри муосири порсӣ-дарӣ” /Мӯъмин, Қаноат. - Кобул, 1386.
8. Орифи Чоҳобӣ. Девони Орифи Чоҳобӣ / Чоҳобӣ, Орифи . - Лоҳур, 1373.
9. Фарҳанги форсии Амид. Ҷ.1. -Техрон, 1379.
10. Ҳаким, Аскар. Шеъри муосири порсӣ-дарӣ / Аскар Ҳаким. - Кобул, 1386.

11. Ҳарид. Ба нақл аз “Афкори Човид, Гуломризо Воҳидӣ”. - Техрон: Оташкада, 1327.
12. Ҳофизи Шерозӣ. Девони шеър / Шерозӣ, Ҳофиз. - Техрон: Мунфарид, 1375.

ҲОЛАТҲОИ СЕГОНАИ ТАШБЕҲ ДАР АШЪОРИ АБДУЛЛОҲ ОРИФИ ЧОҲОБИ

Дар ин мақола истифодаи ташбеҳ ва рукнҳои он дар ашъори Орифи Чоҳобӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Зимни баррасӣ муайян мегардад, ки ташбеҳ дар осори адиб чор рукн дорад. Ин рукнҳо бо мисолҳои мувофиқ аз осори шоир таҳқиқи илмӣ шудаанд. Барои тақвияти фикр ва муқоиса аз ашъори дигар шоирон низ истифода гардидааст.

Калидвожаҳо: *ташбеҳ, рукн, шоир, шеър, балоғат, баён, қофия, арӯз.*

АЛЛЕГОРИЯ И ЕЁ РАЗНОВИДНОСТИ В ПОЭЗИИ АБДУЛЛО ОРИФ ЧОХОБИ

Данная статья посвящена аллегории и её элементам в стихах Абдулло Ориф Чохоби. При рассмотрении данного вопроса автор статьи установил, что в произведениях поэта можно выделить четыре элемента аллегории. В ходе исследования были проанализированы не только примеры из творчества Абдулло Ориф Чохоби, но также для сопоставления приводились примеры из стихотворений других поэтов.

Ключевые слова: *аллегория, элементы, поэт, стихи, риторика, поэтическая речь, рифма, аруз.*

ALLEGORY AND ITS VARIETIES IN THE POETRY OF ABDULLORIFCHOHOBI

The article is devoted to the allegory and its prosodic elements in verses of AbdulloOrifChohobi. Having considered this question, the author found out that four prosodic elements of allegory can be identified in the works of the poet. During the study, not only

examples of the oeuvre of Abdullah OrifChohobiwere analyzed, but also the poems of others.

Keywords: *allegory, elements, poet, verses, rhetoric, poeticspeech, rhyme, arud.*

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФ: Рустой Мирзомуҳаммад - докторанти кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С.Айнӣ. Телефон: 917591354. E-mail – M.Rustoyee@yahoo.com

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ: Рустой Мирзомуҳаммад – докторант факультета таджикской филологии ТГПУ им. С. Аини. Телефон: 917591354. E-mail –M.Rustoyee@yahoo.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHER: Mizomuhammad Rustoi - a doctorant of Department of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: 917591354. E-mail –M.Rustoyee@yahoo.com

ЭТИЧЕСКОЕ УЧЕНИЕ АБУ ХАТИМА АР-РАЗИ

Ниёзбеков Давлат

Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ

Настоящая статья посвящена исследованию этических воззрений Абу Хатима Рази (874-934) — известного исмаилитского философа, одного из основателей философского исмаилизма.

Следует отметить, что этическое учение Абу Хатима Рази и исмаилизма в целом, пока не изучено на том уровне, на каком они заслуживают. В историко-философской науке нравственные принципы исмаилитов в общей форме рассматривались В. Ивановым в работе «Организация фатимидской пропаганды», в которой он пишет о моральном кодексе³ да'и исмаилизма, но при этом почему-то о «Китаб ал-Ислах» ничего не пишет. Для исследования этики исмаилизма В. Ивановым использованы другие источники, о которых он даёт краткую информацию: «Крайне интересные богословские размышления относительно идеальных качеств да'и содержатся в трактате знаменитого кади Абу Ханифы ан-Ну'мана (ум. 363/974), автора великого свода законов исмаилизма «Да'а'им ал-Ислом» [6, 33]. После ан-Ну'мана В. Иванов упоминает другие даи, которые занимались проблемами этики, но жили намного позже Абу Хатима Рази и потому не представляют для нас интереса. Нам представляется, что более поздние авторы могли продолжать и развивать идеи Абу Хатима Рази.

В общих чертах о нравственных принципах исмаилизма писал Х. Додихудоев [5, 368-406], затем появились исследования о персоналиях, в которых подвергаются анализу этические учения того или иного исмаилитского мыслителя [1, 2; 3, 73-92].

В статье «Этика исмаилизма» А.В.Смирнов даёт компаративный анализ этики исмаилитов в системе исламских этических учений, опираясь, в основном, на труды Хамид ад-Дина Кирмани. Но статья имеет большую теоретическую ценность и методологическую значимость для исследования

---

³ Понятие «этический кодекс да'и» принадлежит Шину Номото. У самого Абу Хатима Рази это понятие не употребляется.

этики исмаилизма в целом и учения таких мыслителей, как Абу Хатим Рази, хотя её содержание не отражает этические мысли ни его, как предшественника Кирмани, ни других последующих исмаилитских мыслителей, например, Насира Хусрава.

В указанной статье А.В.Смирнов пишет: «Этические построения исмаилизма отмечены печатью влияния неоплатонических и, в меньшей степени, платоновских и аристотелевских идей, пришедших вместе с арабоязычным перипатетизмом, что проявляется прежде всего в выдерживании оппозиции «природное-внеприродное», или «мир Природы – мир Разума»: первое ассоциируется с порочностью, ущербностью и потенциальностью, второе – с совершенством, полнотой и актуальностью, первое рассматривается как источник страдания, второе – как обитель счастья. Исмаилитские учения испытали влияние и суфизма и ишракизма, хотя оно менее заметно. Исмаилитская этика безусловно укоренена в общеисламской почве, сохраняя принципиальные установки и логику выстраивания понятий, характерную для мусульманской этики. Главным философским произведением исмаилизма служит «Рахат ал-‘акл» («Успокоение разума») Хамид ад-Дина ал-Кирмани (XI в.). Некоторые философские идеи, воспринятые исмаилизмом, отражены также в трактатах «Братьев чистоты» («Ихван ас-сафа») [9].

Практически А.В.Смирнов этику исмаилизма оценивает относительно отрицательно. Он пишет: «Исмаилитская этика отличается ригористичностью⁴ и угрюмым оптимизмом: необычайно узок и тернист рисуемый ею путь к спасению, слишком легко от него уклониться и навсегда потерять стезю, велико зло, творимое в мире не вставшими на путь, хотя в конечном счете те, кому удалось удержаться подле истины, получают полную награду. Как вариант шиитской этики, она в значительной мере отличается от суннитской тем, что ориентирует своих последователей на максимальное приложение сил и достижение не просто посильного, но абсолютного. Для нее характерна, вместе с тем, и крайняя нетерпимость: если в

---

⁴ Т.е. своим непреклонным следованием определённым нравственным принципам, бескомпромиссное поведение, чрезмерная прямолинейность и суровость в их соблюдении.

суннитском учении человек не считается потерявшим статус верующего (а значит, заслуживающего конечного счастья) даже, как правило, после совершения великих грехов, не говоря уже о доктринальных расхождениях, то исмаилитские теоретики объявляют последователями подлинной веры только тех, кто принимает исмаилитское учение, и относят всех прочих к злонамеренным учителям или заблудшим душам, поддавшимся вредоносным учениям»[9]. Возможно, у кого-то из исмаилитских мыслителей такая этика существует. Но в этических взглядах Абу Хатима Рази такие качества отсутствуют. Этот мыслитель ко всем школам ислама относился толерантно и критиковал лишь тех, кого он считал еретиками. Таковыми он считал, например, Абубакра ар-Рази и всех дахритов.

Этика Абу Хатима Рази непосредственно связана с его онтологией творения и учением об Универсальной душе, нуждающейся в полноте, чтобы стать подобием Универсального интеллекта. Душа человека, как след от Универсальной души, тоже нуждается в совершенстве. Человек, как «плод этого мира», совершенствуется вместе с совершенствованием мира и, наоборот, мир совершенствуется по мере совершенствования человека [8, 34]. Этот, на первый взгляд, непонятный тезис Абу Хатима Рази имеет глубокий онтологический, гносеологический и этический смысл.

Следует подчеркнуть, что Абу Хатим Рази прежде всего опирается на моральные качества пророка Мухаммеда, посвящая ему отдельную главу «А‘лам ан-нубувват». В этой главе Абу Хатим рассматривает такие кате-гории как «честность» (сидк), «правдивость» (амонат), «щедрость» (саховат), «кротость», «снисходительность» (халим), «прощение» (афв), «храбрость», «мужество» (шучоат), «достоинство», «твердость» (разонат), «долг и вер-ность долгу» (вафо ба ахд), «вежливость», «учтивость» (тавозӯъ), «яркость поведения» (хусни хулк), «созрамерность мысли и дел» (эйтидоли сурат ва сират), «красота и совершенства» (чамол ва камол). С точки зрения Абу Хатима Рази все указанные моральные качества присущи пророку ислама [4, 19].

Кроме того, подвергая критике Абубакра ар-Рази, Абу Хатим Рази пытается провести линию демаркации между истинной религией и ересью. И здесь автор «А‘лам ан-нубувват»

обвиняя оппонента в предвзятом отношении к пророкам, подчеркивает истинность их учений, высокие моральные качества и ложность тезиса о ненужности пророчества для человечества. Верующие должны последовать за пророками в своей вере в ценности ислама, в нравственной жизни и деятельности пророка ислама [4, 19].

У Абу Хатима Рази в книге «Китаб ал-Ислах» моральные нормы даны в форме этического кодекса миссионеров (ду'ат), призванные донести до других божественную истину, изложенные в Коране. Этот кодекс изложен в первой части «Китаб ал-ислах», в котором Абу Хатим Рази исходит из задач, стоящих перед проповедниками исмаилизма и которые предъявляют к ним соответствующие нравственные требования. Вместе с тем, он пишет и о правах миссионера в том аспекте, что он может и что ему запрещено при организации да'ват в определенной религиозной общине [10, 106].

Обсуждение темы морального поведения миссионеров Абу Хатим Рази проводит в форме комментария (та'вил) к различным стихам Корана. Этот стиль изложения этических вопросов имеет место и в других частях «Китаб ал-Ислах». Шин Номото отмечает, что свои комментарии к стихам Корана Абу Хатим Рази выражает в терминах да'ват. Герменевтические упражнения Абу Хатима Рази – это обобщение личного опыта автора «Китаб ал-Ислах», успешно пропагандировавший исмаилизм в разных регионах Средней Азии, Ирана и Азербайджана. С точки зрения Абу Хатима Рази да'и, в первую очередь, должен сам верить в исмаилизм и в то, что он пропагандирует. Иначе говоря, да'и не должен лицемерить. Да'и обязан хорошо знать пророческие циклы, учения каждого из шести пророков в истории человечества. Причем, любой из пророков занимает в организации да'ват⁵ свое место в соответствии с тем, что сказано в Коране.

Абу Хатим Рази в самом начале первой части «Китаб ал-Ислах» приводит следующий стих Корана: «О вы, которые уверовали, не входите в дома, кроме ваших домов, пока не

---

⁵ В данном случае да'ват употребляется в широком смысле, как призыв в свою веру любым из шести пророков цикла.

спросите позволения и пожелаете мира обитателям их. Это – лучше для вас, – может вы опомнитесь! Если же не найдете там никого, то не входите, пока не позволят вам. А если вам скажут: «Вернитесь!», – то возвращайтесь. Это – чище для вас, а Аллах знает то, что вы делаете. Нет на вас греха, что вы входите в дома необитаемые, в которых ваше имущество. Аллах знает, что вы обнаруживаете и что вы скрываете!» [7]. Эти стихи Корана Абу Хатим Рази истолковывает так: «Его (Бога) слова «О, вы, которые уверовали», адресованы членам внутренней иерархии людей истинного призыва (raffathudūdahlal-da'wahal-hakikiyah), так как стих уже перемирил их, и договор уже включил их. Таким образом, так как они выполняют то, что они обещали Богу делать, они все верующие. Это потому что они имеют веру и искренние [по отношению к Богу]» [10, 111]. Далее в том же духе, с привлечением аллегорического метода, Абу Хатим Рази истолковывает стихи Корана и только в их контексте пишет о добродетели, справедливости, разрешенном и запретном, о совершенном человеке и т.д.

Для совершенства человека необходимы знания. Знание составляет хотя и необходимый, но не единственный инструмент совершенства человека. Не менее важны и «дела» (предписываемые или поощряемые законом действия или совершения намаза, поста, паломничества, заката и джихада), доставляющее ему этическое совершенство, т.е. освобождающее от пороков и дающее нравственные добродетели. Хотя второе служит подготовкой души к принятию истинных знаний, эти два аспекта должны и далее оставаться неразрывно связанными, чтобы сохранить свою истинность. Добродетель знания придает чистой, нравственно добродетельной душе истинную форму – ту, благодаря которой эта индивидуальная душа и соединяется с Универсальной душой после завершения её земной жизни.

Абу Хатим Рази отличает божественную справедливость от человеческой. Нарушение божественной справедливости может привести к победе зла, что влечет за собой нарушение социальной гармонии и беспорядков в обществе. Верующий обязан исполнять предписания божественного Закона (шариат), соблюдать установленные нормы поведения.

В своем кодексе морали миссионера Абу Хатим Рази пишет о скрытом и явном, об обучении скрытому или тайной

интерпретации (хакаик аль-та'вил) захир (внешнее), которое адресовано натыку (глаголющему пророку) для людей священного закона (ахли аль аль-шари'а). Последние должны верить фактам тайной интерпретации, их вера находится в распознавании и знании. При этом Абу Хатим Рази уверен, что миссионер делает это для защиты религии ислама и верующих в Аллаха от заблуждений в познании батин. Как худджат, Абу Хатим Рази пытается обосновать исмаилитскую иерархию как полномочных свыше людей донести знания нуждающимся и «Бог объяснить вам эти иерархические ранги, чтобы Вы могли вспоминать и признавать ваши знания в вашей религии, и воздерживаться от любого агрессивного действия и в этом порядок в отношении миссионера» [10, 112].

Абу Хатим Рази рекомендует служителям да'вата быть терпеливыми и справедливыми по отношению к адептам и вместе с тем не открывать перед ними то, что не положено им знать. Миссионер должен испытать их на верность своему учению, соблюдать осторожность. Если миссионер обнаружит лживое отношение к его словам, то ему лучше молчать [10, 112-116].

Миссионер в целях безопасности должен контролировать свой собственный язык [10, 118]. В этих рекомендациях Абу Хатима Рази отражено реальное положение да'и, деятельность которого проходила в условиях враждебного отношения властей к исмаилитам. Казнь ан-Насафи и других да'и не напрасно волновали худжата Абу Хатима Рази. Его помощники работали во многих районах Ирана и Азербайджана, и чувство ответственности за их жизни заставило его написать этот кодекс поведения. Он целиком и полностью основан на исмаилитском та'виле (интерпретации) стихов Корана. В этом кодексе ныне, кажется, ничего интересного нет, он представляет интерес только для историков, хотя имеются в нем актуальные элементы.

Как явствует из вышеизложенного в своих этических воззрениях Абу Хатим Рази практически не выходит за рамки исламской философии. Он был уверен, что социальные реалии его времени являются оптимальными как установленные Богом через своих пророков. Вместе с тем, порядки при каждом новом пророке должны отличаться от прежних порядков в силу совершенствования религии и божественного Закона для

каждого народа. Смена шариатов есть вместе с тем смена циклов пророчества, что составляет суть священной истории. В этом смысле, как нам кажется, профетологии и имамологии Абу Хатима Рази.

Как идеолог раннего исмаилизма, Абу Хатим Рази много внимания уделял исмаилитскому да'вату и пытался направить деятельность всех да'и в русла разработанного им этического кодекса в соответствии с моральными требованиями Корана и других священных текстов ислама.

Литература:

1. Арабзода Н. Носири Хусрав / Нозир Арабзода. - Душанбе: Дониш, 1994. -175 сах.
2. Арабзода Н. Чахони андешаи Носири Хусрав. /Н. Арабзода. –Душанбе: Ирфон, 2003. - 276 сах.
3. Волькер П.Е. Ҳамидад-дин Кирманӣ. Тафаккури исмоилия дар давраи ал-Ҳаким биамр Аллах / пер. с англ. Ф.Бадрай. Техрон: Фарзон, 1379. С. 73-92.
4. Гулям Риза А'вони. Мукаддима // Ар-Рази, Абу Хатим. А'лом ан-нубувват.
5. Додихудоев Х. Философия крестьянского бунта. /Х. Додихудоев. –Душанбе: Ирфон, 1987. - 432 с.
6. Иванов В.А. Очерки по истории исмаилизма. / В.А. Иванов. –СПб.: Зодчий, 2011.-198 с.
7. Коран. 24:27,28,29.
8. Рази, Абу Хатим. Китаб аль-Ислах / Абу Хатим Рази. – Каир, 1956.
9. Смирнов А.В. Этика исмаилизма // Энциклопедический словарь «Этика». / А.В. Смирнов.–М.: Гардерики, 2001. URL:
10. Nomoto Shin. Introduction. Introduction//Ar-Razi, Abu Hatim. Kitab al-Islah. -Tokyo, 2003.
http://iph.ras.ru/~orient/win/publichn/text/eth_sps.htm

ЭТИЧЕСКАЯ ДОКТРИНА АБУ ХАТИМА РАЗИ

Эта статья посвящена этическим учениям Абу Хатима Рази, особенно о содержании этического кодекса Исмаилиды. Автор исследует этот вопрос в соответствии с широким кругом

философии Абу Хатима и объясняет код Абу Хатима, что затронуты все философские вопросы исмаилитов. Передавать исламскую этику, которую Абу Хатим Рази считает качеством пророка Ислама, было одной из главных задач исмаилитов в мусульманском мире. Поэтому этическое учение Абу Хатима Рази остается одним из интересующих вопросов до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *этическое исследование, Абу Хатим Рази, Китабаз-Зинат, философия.*

ТАЪЛИМОТИ АХЛОҚИИ АБЎХОТАМИ РОЗӢ

Дар мақола дар бораи таълимоти ахлоқии Абӯхотами Розӣ, хусусан аз моҳияти кодекси ахлоқии доии исмоилия сухан меравад. Муаллиф масъаларо дар доираи васеи фалсафаи Абӯхотами Розӣ тадқиқ намуда, мазмуни кодекси доиро пеш аз ҳамаи файласуфони исмоилия, аз ҷумла пеш аз ал-Кирмонӣ ва дигарон қор қардааст. Таблиғи ахлоқи поки ислом, ки Абӯотам онро сифати пайғомбарӣ ислом медонист, яке аз вазифаҳои асосии доиёни исмоилия дар байни аҳли ислом ва ҳар ҷамоате дониста мешуд. Бинобар ин, таълимоти ахлоқии Абӯхотами Розӣ имрӯз низ аз аҳамият холӣ нест.

Вожаҳои алидӣ: *таълимоти ахлоқӣ, Абӯхотами Розӣ, Китоб-уз-зинат, андешаҳои фалсафӣ.*

THE ETHICAL DOCTRINE OF ABU HATIM RAZI

This article deals about the ethical teachings of Abu Hatim Razi, especially about the substance of ethical code of Ismailida'i. The author researches this issue according to wide range of Abu Hatim philosophy and explains the Abu Hatim's code that all the Ismaili philosophies was affected. To convey the Islamic ethic that Abu Hatim Razi considers as the quality of Islam prophet was one of main tasks of Ismailida'is around the muslimjamaat. Therefore, the ethical teaching of Abu Hatim Razi remains one of the interested issues till today.

Keywords: *ethical study, Abu Hatim Razi, Kitabaz-Zinat, philosophy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзбеков Давлат Толибекович – ходими калони илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.Искандарови АИ ҶТ, номзади илмҳои филологӣ; тел.: +992 93505 8384.

Сведения об авторе: Ниезбеков Давлат Толибекович - старший научный сотрудник Институт гуманитарных наук им. Б. Искандарова АН РТ, кандидат философических наук; тел.: +992 93505 8384.

About the author: Niyozbekov Davlat Tolibekovich – senior researcher of the Institute of Humanitarian Studies named by B.Iskandarov AS RT; Phone: +992 93505 8384.

**ТАҲИЯИ БАРНОМАИ КОРКАРДИ НАСРИ МУСАЧЧАЪ
(ДАР МИСОЛИ «ГУЛИСТОН» - И САЪДИИ ШЕРОЗӢ)**

*Нийзбоқиев Обидҷон Сафарбоқиевич
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон*

Калидвожаҳо: *матн, иттилоот, таъминоти барномавӣ, наср, тарҳрезӣ, алгоритм, китобхонаҳои махсус.*

Дар замони муосир татбиқи масоили вобаста ба матн ва таҳлили оморӣ, фонетикӣ, морфологӣ ва сарфиву нахвӣ он дар технологияҳои иттилоотӣ аз мушкилоти муҳими забоншиносии иттилоотӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала бархурди соҳаҳои информатика ва забоншиносии муосир ба вуқӯъ пайваст. Заро бо истифодаи шеваҳои математикӣ дар таҳлили матни лингвистикӣ боиси ба вучуд омадани як қатор мушкилоти соҳа гаштааст.

Инкишофи назария ва амалияи забоншиносӣ истифода бурдани усулҳои дақиқ ва объективӣ таҳлили забон ва матнро тақозо мекунад. Ин аст, ки имрӯз ҳалли бештари масъалаҳои забоншиносӣ дар натиҷаи фаровон истифода бурдани усулҳои риёзӣ иҷро мешаванд. Вақте ки сухан дар бораи иртиботи забоншиносӣ ва риёзӣ меравад, бояд қайд кард, ки чӣ забони табиӣ ва чӣ забони риёзӣ системаҳои рамзӣ интиқол ва ҳифзи иттилоот мебошанд.

Тазоди забони табиӣ ва забони риёзӣ, тақозо мекунад, ки бояд барои ҳар як объекти забоншиносӣ як объекти риёзӣ мувофиқ гузошта шавад. Чунин тафсиrotи риёзӣ аз тақсимооти объектҳои забонӣ ба ҳиссаҳои чудоғонаи мустақил, ки дар мавриди таҳқиқи минбаъда қарор дода мешаванд, вобаста аст. Мақсади истифодаи усулҳои риёзӣ дар забоншиносӣ - дар иваз намудани системаи парокандаи ба тарзи эҳсоси пешакӣ ифода ёфта ва масъалаи ҳалли пурра надоштаи забоншиносиро ба гурӯҳи масъалаҳои содатари ба тарзи мантиқӣ ифода гардида ва дорой ҳалли алгоритмӣ буда мебошад.

Дар марҳилаи начандон зиёди солҳои охир татбиқи усулҳои технологияи иттилоотӣ дар риштаҳои гуногуни тадқиқотӣ, махсусан дар соҳаи забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ фаровон мушоҳида мешавад.

Чи хеле ки ба ҳамагон маълум аст, рушду пешравиӣ ҳар як риштаи илм дар радифи омӯзиши мафҳумҳои илмӣ, инкишофи

сохтори ботинӣ, унсурҳо ва меъёрҳои он, инчунин аз дараҷаи истифодабарии восита ва усулҳо ва шеваҳои илмҳои табиӣ низ вобастагии зиёд дорад. Дар айни замон дар улуми муосири ҷаҳонӣ истифода аз шеваҳои риёзӣ, хосатан шеваҳои оморӣ ва воситаҳои хеле пешрафтаи техникаи компютерию коммуникатсионӣ дар риштаҳои адабиётшиносӣ ва забоншиносӣ падидаест, ки ба ҳукми анъана даромада истодааст [1].

Технологияи муосири компютерӣ ва низомҳои коммуникатсионӣ дар маҳфуз доштан ва фавран дастрас намудани мероси ғании адабиёти тоҷикӣ форс ва захираҳои интернетӣ ба забони тоҷикӣ имкониятҳои бағоят васеъ фароҳам меоварад. Ва бо ин гуна техника дар мавриди истифода қарор додани шеваҳои риёзӣ ва оморӣ барои таҳқиқ дар риштаҳои филологӣ ва сабқшиносӣ метавонад натиҷаҳои назаррасро дар муҳосиба ва танзими дақиқи маводҳои гуногун диҳад. Чунин натиҷаҳо барои таҳқиқ дар ташҳиси сабки нигориши муаллиф, яъне таъйин ва ташҳиси асолати матнӣ, ки ба муаллиф нисбат дода мешавад, ҳамчун атрибутсия (асолати матнӣ) ба он кӯмак расонида метавонад.

✓ дар асоси истифодаи технологияҳои тарҳрезии системаҳои иттилоотӣ ва усулҳои визуалии моделронӣ бо истифода аз унсурҳои забоншиносии иттилоотӣ гузарондани таҳлилҳои оморӣ бо матн;

✓ системабандӣ, гузарондани таҳлилҳо ва шарҳ додани масъала бо роҳи математикӣ ва оморӣ;

✓ коркард ва татбиқи модел бо истифода аз системаҳои стандартӣ.

Дар натиҷаи татқиқот ба чунин натиҷаҳо расидан мумкин аст:

✓ таҳқиқи баъзе вижагиҳои осори матнӣ дар сабқҳои гуногун;

✓ истифодаи барномаи махсуси компютерӣ дар шинохти калима, ифода ва ҷумлаҳои санъати сачъ бунёдёфта;

✓ шиноخت ва таҳқиқи санъати сачъ дар матнҳои классикӣ тариқи замимаи компютерӣ.

Дар матншиносии муосир таҳлили матни шеърӣ тавачҷуҳи бисёр муҳаққиқонро ба худ кашидааст. Чунин ба назар мерасад, ки осори насри классикии тоҷик аз сабаби сохти мураккаб ва печида доштан камтар мавриди таҳқиқи баррасии муҳаққиқони ватанию хориҷӣ шудааст. Вале бо вучуди ин дар адабиёти классикии тоҷик асарҳои вомехӯранд, ки дорои хусусияти хоси эҷодӣ буда, омӯзиши забон ва услуби нигориши муаллифон метавонад дар ташаккули насри муосир таъсири муҳим расонад. Ин гуна асарҳо қарнҳо боз

мавриди аҳли таҳқиқ қарор дошта бошад ҳам, баъзе хусусияти онҳоро бо диди нав ва бо шеваҳои тоза бояд таҳқиқу баррасӣ намуд. Яке аз намунаи барҷастаи насри классикӣ ин “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ мебошад. Бисёр муҳаққиқон дар бораи аҳамияти илмӣ – бадеии “Гулистон” – и Саъдӣ ибрази ақида намуда, маҳз забони онро аз беҳтарин намунаҳои забони классикӣ қаламдод намудаанд. Аз ҷумла, устод Айнӣ дар бораи аҳамияти илмӣ ва бадеии “Гулистон” суҳан ронда, хусусияти муҳимтарини онро дар забони шево ва равони он мебинад. Хосатан, истифодаи санъати сачъ на фақат таваҷҷуҳи устод Айнӣ, балки мавриди эътибори дигарон низ қарор гирифтааст. Дар ин маврид устод Айнӣ мефармояд “«Гулистон» - и Саъдӣ дар насри бадеии форс – тоҷик як мисоли «саҳли мумтанеъ» аст, яъне ба назар осон менамояд, аммо мислашро сохтан мумкин нест: $\bar{u}$ дар ин китоб бо ҳикояҷаҳои $k\bar{u}tox$ – $k\bar{u}tox$ ва бо фақраҳои $m\bar{u}z\bar{c}azi$ ду – се калимагӣ як ҷаҳон маъниро ифода карда, хонандаро бо ғизои маънавӣ сер мекунад.” [2].

Забони асарҳои Саъдӣ ниҳоят ҷолиб буда, омӯзиш ва баррасии он хеле мубрам мебошад. Сачъ яке аз санъатҳои бадеии буда, бештар дар наср истифода мешавад. Саъдӣ зимни тасвири лаҳзаҳои ҷолиби зиндагӣ санъати сачъро истифода намуда, таъсирбахшии асарро хеле боло бурдааст.

Сачъ яке аз вижагиҳои хоси сабки Саъдӣ мебошад. Яке аз хусусиятҳои насри мусаччаъ дар он аст, ки ҷумлаҳо мухтасару муаффо ва гуворову назаррас баён мешаванд. Маҳз ҳамин хусусият тавонист “Гулистон” – и Саъдии Шерозиро маҳбуб дар байни хонандагон гардонад.

Мо ҳам дар ин мақола бо истифодаи таъминоти барномавӣ ва забони барномасозӣ вижагиҳои “Гулистон” – и Саъдиро коркард намуда, ба ин васила асолати матн ва баъзе хусусияти сабки илмии муаллифро нишон медиҳем.

Айни замон аз ҷониби олимону мутахассисон якҷанд барномаҳое, ки матнро таҳлил менамоянд, таҳия гардидаанд. Вале бо вучуди ин чунин барномаҳо наметавонанд пурра ҳама самтҳои матнро омӯзиш ва баррасӣ кунанд.

Барномаи муайянкунандаи калимаҳои ҳамкӯфия дар “Гулистон” – и Саъдии Шерозӣ дорои чандин хусусиятҳо ва бартариятҳо мебошад:

1. Ҳар фард дар кадом соҳае фаъолият нанамояд, ҳамеша фикр ва ақидаи худро тавассути забон иброз менамояд. Барнома,

СУХАНШИНОСИ, №3 2016

ки аз омилҳои забони бой мебошад, истифодабарандаро аз хусусияти забони тоҷикӣ огоҳ менамояд;

2. Барнома дар тамоми компютер ва нотбукҳои новобаста аз системаи амалиётгашон гуногун насб карда мешавад;

3. Тавассути замимаи мазкур истифодабаранда метавонад аз роҳи равиш ва усулҳои суҳанварӣ огоҳ шавад ва фонди луғавии худро тақмил диҳад;

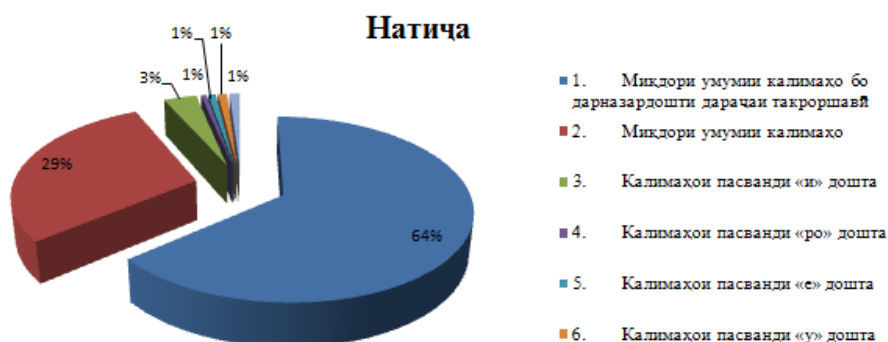
4. Барнома барои сохтани дигар барномаҳои коркарди матн заминаи мусоид фароҳам месозад.

Барои гузарондани таҳлилҳои омории ва санҷидани раванди кори барномаи таҳияшуда аз “Гулистон” – и Саъдӣ тақрибан бист ҳикоятро интихоб менамоем. Бо ҳикоятҳои интихобшуда таҳлилҳои лозимаро мегузаронем. Дар раванди гузарондани таҳлилҳо чунин натиҷаҳо ба даст омад, ки дар ҷадвали 1 ва расми 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Натиҷаи таҳлил

№	Намуди таҳлил	Натиҷа
1.	Миқдори умумии калимаҳо бо дарназардошти дараҷаи такроршавӣ	4392
2.	Миқдори умумии калимаҳо	2008
3.	Калимаҳои пасванди «-й» дошта	233
4.	Калимаҳои пасванди «-ро» дошта	39
5.	Калимаҳои пасванди «-е» дошта	55
6.	Калимаҳои пасванди «-у» дошта	65
7.	Калимаҳои қофиядор	72

Расми 1. Натиҷаи таҳлил

Ҳамин тавр, ба мақсади муайян намудани вижагиҳои санъати сачъ дар “Гулистон” – и Саъдӣ ба воситаи таъминоти барномавӣ ба роҳ мондем. Чараёни таҳлили матн бо ёрии барномаҳои махсуси компютерӣ сурат мегирад. Раванди таҳияи барномаи муайян намудани насри мусаччаъ дар ҳикоеҳои «Гулистон» – ро дида мебароем. Барои сохтани замима аз манбаи додашудаҳо бояд истифода намуд. Чунки вақти кори барнома, яъне чувстучӯ, коркард ва натиҷагирӣ дар ин маврид барои замима хеле осон ва зуд мегардад. Манбаи мо дар барномаи Ms Access таҳия мегардад. Барномаи Ms Access барои он интихоб гардид, ки он дар тамоми компютерҳо насб карда шудааст ва барномаи мазкур барои ҳама дастрас мебошад [3]. Манбаи додашуда аз як ҷадвал иборат буда, майдонҳои “id”, “дараҷаи такроршавии калима”, “истифодаи пасвандҳои”, “Калимаҳои ҳамқофия” – ро дар бар мегирад.

Қобили зикр аст, ки забонҳои барномасозӣ зиёд буда, вобаста ба самти муайян тақсимбандӣ шудаанд. Ду омили истифодаи забонҳои барномасозӣ мавҷуд аст:

1. Таҳияи таъминоти барномавӣ аз лаёқати истифодабарандаи забони барномасозӣ вобастагӣ дорад;
2. Забонҳои барномасозӣ самти коркард ва таҳияи замимаҳои худро доро мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки айни замон бинобар сабаби пешрафти илмӣ ва технологӣ, барномаҳо низ ба самти умумӣ омода карда мешаванд. Яъне барномаи таҳияшуда, бояд дар ҳама намуди дастгоҳҳои иттилоотӣ аз қабилҳои нотбук, планшет, смартфон ва ғайра истифода шавад.

Хулоса, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар забоншиносӣ ва адабиёт яке аз риштаҳои нав буда, имкони таҳлилҳои гуногуни илмиро фароҳам меоварад. Замимаи мазкур яке аз чунин таҳлилҳо аст, ки муайянкунандаи калимаҳои насри мусаччаъ дар мисоли “Гулистон” – и Саъдии Шерозӣ мебошад.

Адабиёт

1. Усмонов З.Ҷ., Одинаев Н.С., Исмоилов М.А., Умаров М. А., Олимова П.Н., Ҷаъфарова Д. Ф. Забоншиносии иттилоотӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. –163 с.
2. Садриддин Айни. Асарҳои адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ. Ҷилди дуввум. –Душанбе: Дониш, 2008

3. Ватсон Б. C#4.0 на примерах. – СПб.: БХВ. –Петербург, 2011. – 608 с: ил.
4. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. –Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2008. –232 сах.

**РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ПРОДУКТА
ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАСРИ МУСАДЖА В "ГУЛИСТАН" - Е
СААДИ ШИРАЗИ**

В статье приводится общая информация о создании программного продукта определения насри мусаджа в произведении "Гулистон"- Саъди Ширази. Насри мусаджа это один из видов текстового произведения, которого используют поэты в прозе и в стихе. Приложение создано в программном обеспечении Microsoft Visual Studio, которое имеет в своей платформе несколько языков программирования. В эту группу входит Си шарп (C#), который был использован.

Ключевые слова: *текст, данные, программное обеспечение, проза, проектирование, алгоритм, специальные библиотеки.*

**DEVELOPMENT PROGRAM PRODUCT DEFINITION NASRI
MUSADJA in "GULISTAN" SAADI SHIRAZI**

This article provides general information about the software product definition Nasri musadja to work "Gulistan" – Sadii Sherozi. Nasri musadja is one of the types of text work, which is used therefore in Nasr and in Nazm. The application was created in the software Microsoft Visual Studio, which has several programming languages to its platform. This group includes C Sharp (C#), which has been used.

Keywords: *text, data, software, information, design, algorithm, special libraries.*

**ТАҲИЯИ БАРНОМАИ КОРКАРДИ НАСРИ МУСАЧЧАЪ
(ДАР МИСОЛИ «ГУЛИСТОН» – И САЪДИИ ШЕРОЗӢ)**

Таҳқиқот ба таҳияи барномаи коркарди насри мусаччаъ дар «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ бахшида шудааст. Насри мусаччаъ як намуд сабке мебошад, ки дар осори назмӣ ва насрӣ барои ҷолиб ва дилчасп намудани асар нависанда ё шоир ба кор

мебарад. Замимаи коркарди насри мусаччаъ дар «Гулистон» – и Саъдии Шерозӣ ба воситаи таъминоти барномавии Microsoft Visual Studio, ки дар дохили худ забонҳои барномасозии гуногунро дорад, таҳия гаштааст. Ба ин гурӯҳ Си шарп (C#), ки ҳангоми таҳияи барномаи ба кор бурда шуд, шомил мегардад.

Калидвожаҳо: *матн, иттилоот, таъминоти барномавӣ, наср, тарҳрезӣ, алгоритм, китобхонаҳои маҳеус.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ниёзбоқиев Обиджон Сафарбоқиевич – муаллими калони кафедраи “Система ва технологияҳои иттилоотӣ” – и Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел.: (+992)985-85-86-89 Е-майл: nobid84@mail.ru.

Сведения об авторе: Ниёзбоқиев Обиджон Сафарбоқиевич – старший преподаватель кафедры “Системы и информационные технологии” Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992)985-85-86-89 Е-майл: nobid84@mail.ru.

About the author: Niyozboqiev Obidjon Safarbokievich - Senior Lecturer in Systems and information technology Technological University of Tajikistan. Tel.: (+992)985-85-86-89 E-mail: nobid84@mail.ru.

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:39(581)

РАСМИ ХОСТГОРӢ ВА АРӢСИИ СОКИНОНИ
ВИЛОЯТИ ҚУНДУЗ

Наврӯзали Ализода

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Кишвари бостонии Афғонистон бо таърихи беш аз панҷазорсола ва мардumi ин сарзамин дар маҳди тамаддун ба сар бурда, устувор аз назари мавқеияти ҷуғрофие меҳвари китъаи Осиёи Марказиро ба зимма дошта, ҳамвора дар меҳвари таваҷҷӯҳ буда, дуруҳаи гуногун фароз ва нишебиҳои зиёдеро паймудааст, ки дар натиҷа ин роҳи тӯлонии пурхамупечи таърих гувоҳ ба таҳаввули фарҳанги иҷтимоӣ мебошад.

Ҳарчанд аз давраҳои қабл аз Ислом то акнун мардumi ин кишвар фишору саҳтиҳои фаровонро дучор шуда, қурбонии бешумори молӣ ва ҷонӣ додаанд, вале меросдори фарҳанг ва тамаддуни куҳан будаанд ва хоҳанд буд. Мардumi Афғонистон дар пешбурди умури зиндагии иҷтимоияшон, аз хоҳири ин ки дороии таркиби ақвом, қабоили мухталиф ва забону мазҳаби гуногун ҳастанд, расм ва ривочҳои агарчи мутаасир аз ҳамдигар мебошанд ва дар баъзе аз манотиқ шояд ба шакли омехта ба назар бирасанд, вале аксаран мутафовут аз ҳамдигар мебошанд. Ҷунончи дар эҷоди ташкили хонавода тамоми мардум аз шеваи издивоҷ истифода менамоянд.

Расму ривоҷи хостгорӣ ва арӯсӣ дар тамоми дунё барои завҷ шудани оқоён ва хонумон вобаста ба расму оин ва шеваҳои фарҳангӣ ба гунаҳои мутафовут вучуд дорад. Дар байни мардumi вилояти Қундуз расму ривоҷҳои мутаадӣ ба далели қавмҳои гуногун будани он мардум вучуд дорад. Ақвоми мухталифи мутаасир аз расму ривоҷҳои ҳамдигар дар он вилоят ҳастанд. Ба гунаи мисол дар ҷуфт сохтани як завҷ духтар ва писар аксаран мароҳили зайл сипарӣ мешаванд.

Аввал духтар ва писар агар ҳамдигарро надида бошанд, маълумоти комил аз вазъияти ҳамдигар пайдо менамоянд, баъд аз маълумоти комил ба хонаи духтар модари писар роҳ меёбад ва духтарро аз наздик аз лиҳози ахлоқ, рафтор ва равиши

мавриди санчиш қарор медиҳад. Гоҳе ба хотири мутмаъин шудан аз вазъи сиҳати духтар пеши пой он чизеро меандозанд, то бидонанд, ки ҳолати биной ва хушёрӣи ӯ хуб аст ё не?

Хатро аз чайбаш берун мекунанд ва аз духтар металабад ки ӯро барояш бихонад. Баъд аз итминон ҳосил намудан яке аз шабҳо ба хонаи духтар баъд аз сарфи ғизо (хӯрок) меоянд ва мегӯянд писари моро ба ғуломитон қабул кунед. Падари духтар қисман гофилгир шудааст. Наметавонад бидуни мушовара аз духтар, модари духтар ва соири аъзои хонавода ҷавоб бидиҳад. Аз онҳо металабад, ки омодагӣ ба ҷавоб гуфтан надорад, тааммули худро тамом накарда, хурд аст ва ё ҳам мегӯяд ба касе, ки шинохте аз ӯ надошта бошем, ҷавоб дода наметавонем ва аз ин гуна далел... Падари писар маҷбур аст, ки бори дувум баъд аз сипари шудани ҳадди ақали як ҳафта ё ду ҳафта мурочиат намояд. Дар ин бор, баъзеҳо ҷавоби мусбат медиҳанд ё манфӣ, вале аксаран ин бор табодули назариёт, перомуни чигунагии вазъияти ду тараф сурат мегирад, хостаҳо қисман бозгӯ мегарданд ва кори хостгорӣ (талабгорӣ) ба давраи савум мерасад. Ва бори сеюм, падару модари писар бо омодагӣ, мисли таҳияи як ё якчанд гуна қанд, ширинӣ ва як чуфт гӯшвора ба хонаи падари духтар мераванд. Баъд аз оғози калому табодули назар, қандшикастан мешавад ва гӯшвораро ба унвони ҳалқа ба гӯши духтар меовезанд.

Баъд аз муддате фақат духтар ба таври нима расмӣ ба номи писар мешавад, ки ин давра бо номи давраи номзадӣ ё давраи қинғолбозӣ ёд менамоянд. Писар ҳақ надорад ба манзили духтар ба таври ошкоро биояд, маҷбур аст ба шакли махфӣ бо истифода аз фурсате, ки дар хонаи духтар бародарон ва ё падари духтар ҳузур надошта бошад, ба дидани номзади худ ба қинғолбозӣ меравад. Дар нахустин дид ва боздид ба духтар, писар маҷбур ба таҳияи тӯхфа мисли ангуштарин ва ё лавозими мавриди истеъмоли духтар мебошад, муҳаббат кардан ва мулоибии пинҳонӣ маврид мегирад. Баъд аз тайи муддати як ё ду моҳ бо тавофуқи ҳарду хонавода, махфили ширинихӯрӣ баргузор мегардад.

Дар ин махфил ақориби ҳарду хонавода бо ҳам якҷо мешаванд. Аксаран ғизои як ва фақат бо пардохти ҳазинаи он аз тарафи хонаводаи писар таҳия ва сарф мегардад, қисман бо созу овозҳои маҳаллӣ сурат мегирад ва як сабад гул аз тарафи

хонаводаи духтар таҳия мешавад ва ба хонаводаи писар тақдим мешавад. Дар муқобил падари писар маҷбур ба мондани маблағе ба ҷои сабади гул ба гунаи ташаккурӣ мебошад. Писару духтар бо вақти кам ҳам якҷо намешаванд ва ангуштари таҳияшуда тавассути модари писар ба дасти духтар мерасад. Ин давра давраи номзадбозӣ аст, дар ин давра ҳам писар иҷозаи рафтани ҳар вақт ва новақтро ба манзили арӯс надорад ва ба номзадаш таври оинӣ диду боздид карда наметавонад. Писар маҷбур аст чиҳати нишон додани ишқу алоқаи хеш ба таври ғайри оинӣ ба дидани духтар биравад.

Дар ин давра писар ҳар бор ба дидани духтар ба таври ғайри оинӣ тӯҳфа ҳамроҳи худ таҳия менамояд ва ҳангоми дидани духтар онро барояш тақдим менамояд, ин амр ба манзури таҷдиду тақвияти муҳаббату эҷоди пояҳои тафохум ва бо бовармандӣ сурат мегирад.

Баъд аз сипарӣ кардани шаш моҳ ё як сол, ё бештар аз он ҳарду хонавода дар пайи эҷоди маҳфили арӯсӣ мепардозанд. Дар маҳфили арӯсӣ заруриёти зиёде аз писар лозим аст. Таҳияи чиҳозия барои духтар аз қабилӣ пардаҳои хомакдӯзӣ, либоси хомакдӯзӣ (гулдӯзӣ) зарфи ғизо, либоси хоб, мисли хофу душак (курпача) аз пунбаҳои нав ва хуб, ҳинобанд ҳам аз тарафи хонаводаи духтар таҳия мегардад. Хонаводаи писар низ маҷбур ба ораста сохтани як хонаи ҷудоғона ва таҷҳизоти он барои писар мебошад, аксар манозил мутобиқи теъдоди хонавода тартиб ва сохта мешавад, дар ин сурат, ки писар бояд издивоҷ кунад лозим ба сохтани як хонаи ҷадид мебошад. Муддате эҷоби як андоза масруф ва таҳияи маводи мавриди зарурат менамояд.

Баъд аз омодагиҳои лозим маросими арӯсӣ оғоз мегардад. Аз дур ва наздик ақориби ҳарду хонавода чиҳати иштирок фаро хонда мешаванд. Шаб ҳино (ҳинобандон), ки фардои он маҳфили арӯсӣ аст, қарор гузошта мешавад, то писар ҳамвора хонавода ва ақориби наздики як, чиҳати гузоштани ҳино ба хонаи духтар бираванд ва духтарон ба хондани дубайтиҳо маҳфилро гарм месозанд:

*Ҳино биёрӣ ба даст,
Ба дасташ бимолем.
Агар ҳино надорен,
Аз Кобул биёрен.
Ҳинои Кобул пурҷавзу қаланфур,*

Ҳинои Хайна пур нақшу нигина,
Хуш қади баланд дорӣ, меларзонӣ,
Ҳино биёрен,
ба дасташ бимолем.
Дар ду сурати гулҳоро мегардонӣ,
Ҳино биёрен,
ба дасташ бимолем.
Гулҳои раҳа бар сар задӣ, лоиқ дорӣ,
Ҳино биёрен, ба дасташ бимолем.
Ин бачаи нодидара месузонем,
Ҳино биёрен, ба дасташ бимолем.
Ҳино надорем,
аз Кобул биёрем,
Ҳинои Кобул пурчавзу қаланфур.
Ҳинои Хайна, пурнақшу нигина,
Ёрон, ёрон, Шумо чамъи ёронен.
Ҳино биёрен, ба дасташ бимолем,
Ёр мерава, шумо танҳо мемонен,
Ҳино биёрен, ба дасташ бимолем.
То соли дигар чон ба саломат монем,
Ҳино биёрен, ба дасташ бимолем,
Ҳино надорем, аз Кобул биёрем.
Ҳинои Кобул пурчавзу қаланфур.
Ҳинои Хайна пурнақшу нигина.

Арӯсу домод ба дастҳои ҳамдигар ҳино мегиранд ва дубора аз ҳам чудо мешаванд. Фардои он шаб бо сарфи ғизо хонаводаи писар бо васоили марбут мисли мошин, асп ё маркаб роҳии манзили духтар мегарданд. Роиҷ аст, ки дарвозаро ба рӯи домод боз намекунанд, то шоҳ (домод) пуле ба унвони тухфа дарвозабонро бидиҳад, аз он ки дарвоза боз шавад. Меҳмонон пазирой мегарданд, хутбаи никоҳ хонда мешавад. Иштироккунандагони маросими никоҳ бояд дастҳоро аз ҳам дур ва панҷаҳои дастҳояшонро боз нигоҳ доранд. Пеши рӯи мулоимом як коса об, ки бо шакар ширин шудааст, ҳамроҳӣ бо зарфи ширинӣ гузошта мешавад (ширинӣ ва об тақсим карда маънои ин аст, ки дигарон ҳам ба мурод ва орзуҳое, ки доранд бирасанд). Ба мулоимом, ки хутбаи никоҳро хондааст, пуле аз қабл таҳия шуда, ба дастрӯмол, ширинӣ ва як тӯб чапан (чома) дода мешавад.

*Таронахонӣ тавассути хонандагон сар мешавад:
Шаҳмаду шаҳ омаде, шаҳ муборак боде,
Шаҳ аз раҳи дур омаде, шаҳ муборак боде.
Бо лашкари зӯр омаде, шаҳ муборак боде,
Бо шоҳ меравем болое, шаҳ муборак боде.
Сайри гули раъное, шаҳ муборак боде
Шаҳ омаду шаҳ омаде,
Шаҳ муборак боде.
Шаҳ аз раҳи дурр омаде,
Шаҳ муборак боде.*

Падари духтар бояд камари духтарашро бо дастмол бибандад, ки дар байни дастмол як курс нон ва ё каломи илохиро мегузоранд. Мондани як курс нон дар байни дастмоли камари духтар шугун аст, мардум бовар доранд, ки бо мондани нон дастурхони ӯ ҳамеша бо нон бошад ва мондани каломи илоҳӣ дар байни истеъмоли камари духтар маънои онро дорад, ки дар тамоми умури зиндагӣ аз он пайравӣ ва истифода намояд. Ва дуои хайр медиҳад ва духтарашро медиҳад, орзуи ояндаи хуб ба ӯ менамояд.

Баъд аз роҳӣ шудани ба тарафи хонаи домод, духтар ба асп савор намешавад, то падари писар ваъдаи зиндагии хуб, салоҳияти доштани хонаро ба духтар (арӯс) наодоааст. Замоне ки ба хонаи шавҳар мерасад ба манзил дохил намешавад, то падари шавҳар наояд ва нагӯяд; Ин хона ҳамвора ба соири чизҳои дигаре, ки дар назар мегирад, дар ихтиёри шумо аст ва аз он шумост. Дар ҳамон шаб ду ё се нафар аз аъзои хонаводаи духтар ба таври меҳмон дар хонаи домод мемонанд. Шаби зифоф сипарӣ мешавад, фардои он шаб хонумҳои меҳмон, ки аксаран наздикони духтар, ама ё холаи он мебошанд, бо оромиш ва итминони хотир ба хонашон бармегарданд.

Дар байни мардуми вилояти Қундуз бикр будани духтар шартӣ асосии издивоҷ ба шумор меравад. Надоштани бакорат айб ва таънаи бузурге ба духтар ва хонаводаи ӯ пиндошта мешавад. Ба ҳамин манзур аст, ки дар замони номзадӣ ҳеҷ домод наметавонад ҳамроҳи номзади худ ба гунаи озодона хилват дошта бошад, зеро модари духтар аз қабл ба духтараш хушдор медиҳад, ки ҳифзи бакорати ӯ зарур аст. Ва афзалияту адами маълумоти ӯ коста шавад, то дар амали анҷомшуда ва ғофил аз фаҳми расму ривожҳо набошад ва ҳам ҳини диду боздидҳо ҳамвора номзадашро аз

тамоми маврид назорат намояд. Ба тарафи муқобил иҷозаи хулуви истифода аз вучудаширо дар хангоми мулоиба надиҳад, дар мавқеи эҳсосот ба сарнавишти худ ва хонаводааш бозӣ накунад. Қинғолбозӣ сирф мулоиба ва тамосҳои зоҳириро мегӯянд. Гуфтушунидҳо, табодули назарӣ, афкор ва дар канори он эҷод ва густариши муҳаббат ва дустӣ мебошад.

Китобнома

1. Виҷаномаи фолклоршиносии фарҳангӣ. Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон.-Душанбе, 1385 ҳиҷрӣ.
2. Аҳмадов, Рӯзӣ . Ҷойгири маросиму оинҳои исломӣ дар фарҳанги мардуми тоҷик / Рӯзӣ Аҳмадов. -Интишороти байналмиллалии Алхудо, 1388 ҳиҷрӣ.
3. Мардум. Вазорати иттилоот ва фарҳанги Ҷумҳурии Исломии Афғонистон. – Кобул, 1390 .
4. Мусохиба бо Арбоб Абдулазиз фарзанди Муҳаммад Эброҳим 69 сола,вазифа бузурги қавмӣ, сокини қарияи Туркманободи вулусволи Имомсоҳиб.

РАСМИ ХОСТГОРӢ ВА АРӢСИИ СОКИНОНИ ВИЛОЯТИ ҚУНДУЗ

Дар мақолаи мазкур оиб ба анъана ва расму суннатҳои мардумии аҳолии Қундузи кишвари Афғонистон сухан рафта, роҳу равиши маросимҳои арӯсӣ ва баргузории чашни издивоҷ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Чунин ба назар мерасад, ки маросимҳои баргузории чашни арӯсии мардуми Қундуз ба анъанаҳои мардуми минтақаи Кӯлобу Ҳисори кишвари Тоҷикистон қаробати зиёде доранд.

Вожаҳои калидӣ: *хонадоркунӣ, хостгорҳо, чашни арӯсӣ, маросими никоҳ, мулоқот, маросими ҳинобандон, анъана.*

СВАДЕБНЫЕ ТРАДИЦИИ И ОБРЯДЫ БРАКОСОЧЕТАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ КУНДУЗСКОЙ ПРОВИНЦИИ

Статья посвящена фольклорным традициям населения Кундузской провинции ИР Афганистан, где изложено о некоторых свадебных традициях и церемоний бракосочетания, в целом близким к Традициям таджиков Куляба и Гиссара.

Ключевые слова: *сватание, сваты, свадьба, церемония бракосочетания, свидание, церемония хны, традиции.*

WEDDING TRADITIONS AND CEREMONIES OF THE WEDDING OF THE PEOPLE OF THE KUNDUZ PROVINCE

The article is devoted to the folklore tradition of Kunduz Province population of the Afghanistan where some wedding tradition and marriage ceremony is close to the tradition of the Kulob and Hisar.

Keywords: *matchmaking, matchmakers, wedding, wedding ceremony, meeting, ceremony henna, traditions.*

Маълумотдарбораймуаллиф: Наврӯзали Ализода – аспиранти кафедраи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, тел.: +992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gmail.com.

Сведения об авторе: Наврузали Ализода – соискатель кафедры теории и практика литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного университета имени Садриддина Аини. тел.: +992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gmail.com.

Information about the author: Navruzali Alizoda – researcher in the Department of the Linguistics and Comparative Typology of Tajik Filology faculty the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 90 791 86 86, e-mail: nowrozalizoda@gmail.com.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ МАРДУМӢ
ДАР АШӢОРИ РӢДАКӢ

Исмоилзода Фаридун

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҚТ

Омӯзиши ҳаёту фаъолият ва осори Абӯабдулоҳи Рӯдакӣ нахуст аз тарафи форсизабонон ва чанде пас аз замони зиндагии шоир дар ибтидои асри 19 аз ҷониби аврупоиён мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Донишмандону пажӯҳишгарони илмҳои гуногун ҳаёту эҷодиёти ӯро ба риштаи пажӯҳиш кашидаанд, вале ин ҳама тадқиқоту омӯзиш нисбат ба мақому манзалат ва нубуғи шоирии устод Рӯдакӣ кофӣ нест. Аз ин лиҳоз, месазад, ки осору зиндагиномаи устоди шоирони Аҷамро боз ҳам бештару хубтар биомӯзем. Бинобар ин, мо низ тасмим гирифтаем, китавасути мақолае роҷеъ ба баъзе масоили алоқамандии ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардумандешаҳои хешро баён намоем. Масъалаи равобити осори шифоҳии мардум бо адабиёти хаттӣ борҳо аз ҷониби адабиётшиносону таърихшиносон ва фолклоршиносон зимни мақолоту асарҳо зикр гардидааст. Ашъори Рӯдакӣ низ бо эҷодиёти шифоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар равобит бо ҳам ба миён омадаанд. Аз ин рӯ, мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки аксарияти шоирону нависандагон аз адабиёти шифоҳии мардум дар ашъору кутуби илмиву назарии худ истифода намудаанд.

Пажӯҳишгарони ҳаёту осори Рӯдакӣ, робитаҳои ҳаматарафа доштани назми замони Рӯдакӣ ва эҷодиёти шифоҳии мардумро собит намудаанд. Роҷеъ ба ин масъала шарқшиноси рус Е.Э. Бертельс дар китоби худ «История персидско-таджикской литературы» (Москва, 1960) тадқиқоти хуберо оид ба адабиёти ин давра ба анҷом расонида, аз ҷумла ҷунин менависад: «Ин адабиёт дар марҳилаи муборизаи шадид дар роҳи барқарор намудани маданияти миллӣ пойдор гардид, бо эҷодиёти халқ робитаи зич дошт ва аз он ҳусну тароват мегирифт» [2, 245].

Яке аз сабабҳои равобити ашъори Рӯдакӣ бо эҷодиёти мардумро пажӯҳишгарони ашъори шоир дар мавқеи тасвири зебоиҳои табиат дар таълифоти шоир медонанд. Дарвоқеъ, дар осори боқимондаи Рӯдакӣ тасвири зебоиҳои табиат мавқеи

муҳимро ишғол мекунад. Чунончи, дар мисраъҳои зерини шоир ташбеҳоти «хандидани лола» ба сони Лайло ва «гиристани абр»-ро ба саргузашти Мачнун ва тамоми латофату таровати зебоиҳои баҳорро тасвир кардааст:

Бихандад лола бар саҳро, ба сони чеҳраи Лайло,

Бигиряд абр бар гардун ба сони дидаи Мачнун.

Зи оби ҷӯй ҳар соат, ҳаме бӯи гулоб ояд,

Дар ӯ шустаст пиндорӣ, нигори ман руҳи гулгун[4, 32].

Эҷодиёти шифоҳии мардум, адабиёти хаттӣ, алалхусус, асарҳои бадеӣ аз зебоиҳову таровати табиат маншаъ гирифта, одамон аз он баҳра мебардоранд. Аксарияти рубоиву дубайтӣ ва суруду таронаҳои халқӣ дар саҳро, дар назди заминҳои кишт ва дар болои сангу кӯҳҳо эҷод шудаанд. Фолклоршиноси тоҷик Амонов Р. андешаҳои дар китоби «Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ» хеле хуббаён намудааст. Ӯ доир ба алоқамандии осори Рӯдакӣ бо фолклор низ мақолаеро зери унвони «Як факти робитаи ашъори Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ бо назми халқ» нашр намуда, ба чунин хулоса меояд: «Як ҷиҳати ифодакунандаи алоқаи назми замони Рӯдакӣ ва эҷодиёти даҳанакии халқ диққати бисёртарафа ба тасвири табиат, барои ин ду соҳаи каломӣ бадеӣ манбаи хос ва беохирӣ тасвирот қарор гирифтани табиат аст» [1, 17].

Аз таҳлили ашъори шоир ва пажӯҳишҳои муҳаққиқон бармеояд, ки алоқамандии осори Рӯдакӣ ба тамоми жанрҳои эҷодиёти шифоҳӣ марбут буда аст. Мавриди зикр аст, ки тавассути ин мақола мо андешаҳои худро танҳо роҷеъ ба истифодаи зарбулмасалу мақолҳои мардум дар шеъри Рӯдакӣ ва бардошти шоир аз эҷодиёти мардум ва алоқамандии ин ду осори арзишманд баён менамоем.

Зарбулмасалу мақолҳо намунае жанрҳои хурди адабиёти шифоҳӣ буда, онҳо дар байни мардум ва дар осори шоирон ҳамчун яке аз унсурҳои хулосакунандаи фикр истифода мешаванд. Зарбулмасалҳоро одамон аз таърихи гузаштаи дур, аз як насл ба насли дигар интиқол медиҳанд ва аксарияти зарбулмасалу мақолҳо аз таҷрибаи ҳаётӣ ва рӯзгори мардум ба зухур омадаанд. Дар хусуси таъриф ва тавсифи жанри зарбулмасал фолклоршиноси тоҷик Бозори Тилавзод дар асари тадқиқотии худ «Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок» чунин менависад: «Зарбулмасал матни мӯҷазӣ таърихан ба вучудомада ва аз нигоҳи

семантикию грамматикӣ устувор мебошад, ки дар он бо образҳои равшан афкори умум, ҳикмат ва таҷрибаҳои чандинасраи мардум дар контекстҳои таърихӣ-географӣ, ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва психологӣ хулоса шудаанд» [9, 265].

Фолклоршиноси дигари тоҷик Д. Раҳимов низ дар китоби «Донишномаи Рӯдакӣ» (2008) андешаҳои худро роҷеъ ба равобити осори Рӯдакӣ фарҳанги мардум дар як ҷанд мақолаҳои алоҳида баён намудааст. Ӯ дар баробари андешаҳои худ аз осори шоир мисолҳо оварда, бо овардани мисраъҳои шеърӣ фикри худро тақвиятдодааст: «На танҳо дар шеърӣ Рӯдакӣ, балки дар осори қариб ҳамаи адибони адабиёти форсу тоҷик истилоҳи «*масал*» барои ифодаи навъи хурди адабиёти китобию шифоҳӣ – зарбулмасал ба кор рафтааст. Чунончи, Рӯдакӣ дар мисраи зерин чунин гуфтааст:

*Дурусту рост кунод ин масал: «худой варо
Агар бибаст яке дар, ҳазор дар бикшод» [5, 84-85].*

Дар хусуси зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори бозмондаи Рӯдакӣ нахустин маротиба соли 1958, муҳаққиқ ва донишмандозари Османов Н. О. дар мақолаи худ «Пасловици и поговорки в поэтическом наследии Рудаки» андешаҳои ҷолиби диққатро зикр намудааст. Аз он ҷумла, ӯ менависад: «Вақте ки мо дар бораи мақолу зарбулмасалҳо дар ашъори боқимондаи Рӯдакӣ гап мезанем, набояд натиҷагирӣ кунем, ки шоир маводи эҷодиёти халқро айнан истифода карда бошад, балки шоир ин маводро шоирона ва бо маҳорати баланди шоирӣ ба қалам додааст» [8, 168-184].

Муҳаққиқ инчунин дар мақолаи худ як ҷанд мақолу зарбулмасалҳоро аз адабиёти русу араб оварда, бо зарбулмасалу мақолҳои форсӣмуқоиса намудааст. Дар мақола муҳаққиқ чунин зикр менамояд, ки Рӯдакӣ аз эҷодиёти шифоҳии халқ айнан истифода накарда, балки мазмунан ба қалам додааст. Роҷеъ ба ин масъала мо ҷандон розӣ буда наметавонем ва ба андешаи инҷониб дар як ҷанд намунаҳои ашъори Рӯдакӣ зарбулмасалу мақолҳо дар шакли айнан ва дар бештари мавридҳо дар шакли мазмунан ба кор рафтаанд.

Дар ҳошияи ақидаҳои пажӯҳишгарон ҳаминро бояд зикр намоем, ки Рӯдакӣ худ зодаи деҳоти кӯҳистони тоҷик буд ва албатта аз фарҳанг, одату русум ва ҷашну маросимҳои мардум

беҳабар буда наметавонист, зеро аз ибтидо шоир чун дигарон дар ҳалқаи панду андарзҳои волидайнаш ба воя расидааст. Аз ин рӯ шоир дар ашъори худ аз ҳикмати арзишманди мардум самаранок ва шоиронаву ба маврид истифода намудааст.

Азмутолиаи нусхаҳои гуногуни «Девони Рӯдакӣ» бармеояд, ки зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар ашъори шоир дар ду шакл: айнан ва мазмунан ба кор рафтаанд. Ҳамаи он зарбулмасалу мақолҳои, ки дар ашъори Рӯдакӣ истифода шудаанд, метавонем аз лиҳози мазмун ва муҳтавоияшон ба ду гурӯҳ тақсим намоем. Ба гурӯҳи аввал мақолу зарбулмасалҳои дохил намудан мумкин аст, ки дар шакли пурра, яъне айнан дар дохили мисраҳои шеърӣ истифода шудаанд. Ин гуна зарбулмасалу мақолҳо чандон зиёд набошанд ҳам, аз дохили рубоиву дубайтӣ ва шеърҳои ғазалгунаи шоир мушоҳида мешаванд. Масалан, дар байни мардуми тоҷик мақоли маъруфе мавҷуд аст, ки то имрӯз халқ онро дар мавриди зарурӣ истифода менамояд ва Рӯдакӣ ҳангоми навиштани шеър аз он ишора намудааст. Мардум дар зарбулмасалу мақолҳо баъзан суҳанони қабҳ ва дуруштро низ истифода мекунанд, зеро забони осори шиғоҳии халқ содаву оддӣ ва оммафаҳм аст. Чунин мисолро дар зарбулмасали зер мушоҳида мекунем:

«Яг гови рихин подая меолонд» [3, 80].

Чунончи, шоир дар мисраи зерин аз ин зарбулмасалайнан истифода намудааст:

Яке олудае бошад, ки шахреро биёлояд,

«Чу аз говон яке бошад, ки говонро кунд рихин» [4, 93].

Зарбулмасали мазкурро одамони қуҳансол ҳангоми насихат кардан ба кӯдакону наврасон ибронд мекунанд. Дар ҷамъияти нафароне вомехуранд, ки бо иҷрои амал ва ё суҳани ноҷое боиси дилзорӣ ва барҳам додани маҳфили маърақаҳо мегарданд. Мӯйсафедон ё худ шахсони ботачриба мақоли мавриди зикрро истифода мекунанд, ки насли наврас аз он барои худ ибрат гирифта, одоро риоя кунанд.

Осори шиғоҳии мардум, алалхусус, зарбулмасалу мақолҳои мазмуну муҳтавои воқеии таҷрибавиро истифода мекунанд. Мардум дар натиҷаи таҷрибаву мушоҳидаҳои ҳаётии худ мақолу зарбулмасалҳоро мекунанд. Дар мисоли зарбулмасали дигар

низ метавон маънии хубу тачрибавиро мушоҳида кард. Зарбулмасал дар байни мардум дар ин шакл маъмул аст:

«Ба як даст ду харбуза набардоранд» [3, 86].

Рӯдакии бузургвор ҳам ҳамин мазмуни зарбулмасали халқиро дар ашъори худ ба маврид истифода намудааст:

Ай хуни дӯстон ба гардан макун база,

«Кас барнадоштааст ба дасте ду харбуза!» [4, 96].

Зарбулмасали мавриди зикрромардум барои он истифода менамоянд, ки ҳеҷ гоҳ кори ду дастро як даст иҷро карда наметавонад ва қуввати ду даст албатта зиёд аст. Дар муқобили ин мазмуни дигарро низ дар мақоли зерин истифода мебаранд: «Зӯри беҳуда - миён шиканад».

Мардуми тоҷик аз қадимулайём дар ҷашни Наврӯз бисёр одату суннатҳо доштанд, ки дар баробари фаро расидани соли нав ба тоза кардани хонаҳо, партофтани олоти шикастаи рӯзгор ва бо орзуву омоли нек нигаристан ба рӯзи нав таманниёти худро дар ин ҷашни фархунда амалӣ месохтанд. Дар нишасту ҷамъомадҳои наврӯзӣ бисёр осори фолклорӣ сурудаву нақл карда мешуд ва то ба имрӯз низ идома дорад. Чунончи, дар мақоли «Рӯзи наву рӯзиши нав» ё гунаи дигари он «Рӯз аз наву рӯзӣ аз нав»[6, 236]. мардум орзуву умед мекунанд, ки дар соли нав ҳама чиз аз нав; ризқу рӯзӣ, қору фаъолият хуб шуда, соли нав фаровонӣ меоварад ва мардум бо як нияти нек ба сӯйи оянда менигаранд. Ҳамин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем, ки шоир низ маънии аслиро зикр намудааст. Байт:

Ҳар чӣ дорӣ шаби Наврӯз ба май соз гарав,

Ғами рӯзӣ чӣ хурӣ? «Рӯзи наву рӯзиши нав» [4, 77].

Ба гурӯҳи дуюм зарбулмасалу мақолҳоеро дохил менамоем, ки мазмунан дар ашъори шоир истифода шудаанд. Ба ин гурӯҳ мақолу зарбулмасалҳои зиёде шомил мебошанд, ки ба мавзӯҳои гуногун бахшида шудаанд. Аксарияти ин мақолу зарбулмасалҳо ҷанбаи тарбиявӣ ахлоқӣ дошта, барои насихту маслиҳат ва одобу ахлоқи инсоният мусоидат мекунанд. Алалхусус, зарбулмасали зерин, ки мазмуни тарбиявӣ дорад ва халқ онро барои ҳар корро дар вақташ анҷом додан истифода мебаранд, дар миёни омма маъмул мебошад. Матни зарбулмасал, «Оҳанро дар сардияш намеқӯбанд»[3, 84]. буда, мо онро ҳам ба маънии асли ва ҳам ба маънии маҷозӣ метавонем истифода барем. Зеро

ҳечгоҳ наметавон оҳани сардшударо, ки он ба ҳолати аввалаи худ баргаштааст, ба шакли корд ё шамшере табдил дод. Аз ин ҷост, ки оҳангарон аввал онро дар ҳарорати хеле баланд тафсонид, дар шакли нисбатан моеъ табдил дода, сипас аз он масолеҳи гуногуни рӯзгори мардумро месозанд. Дар асоси ин гуна зарбулмасал дар байни мардум масалу мақолҳои зиёди дигар низ ба вуҷуд омадаанд. Гунаи дигари онро метавон зарбулмасалҳои «*Ҳама кор дар вақташ хуб аст*» ё ин ки «*Намоз дар вақташ фарз*» - ро пиндошт. Устод Рӯдакӣ дар шеъри худ вобаста ба ин мазмун чунин зикр намудааст:

Дило, то кай ҷамеҷӯӣ манеро?

Чӣ кӯбӣ беҳуда сард оҳанеро? [4, 29].

Дар байни мардуми тоҷик масали «*Назан драма, назанамдарата*»[3, 84]. ё ин ки намунаи дигари он «*Дарвозаи касеро мазан ба мушт*»[3, 87]. низ дар мавридҳои зарурӣ истифода бурда мешаванд, ки мазмуни ахлоқиву тарбиявиро ифода мекунанд. Одамони солхӯрдаву ботаҷриба мақоли мазкурро барои озор надодани дигарон истифода мебаранд ва тавассути ин гуна мафҳумҳо фаҳмонданианд, ки бе гуноҳ дари хонаи одамонро ҳеҷ гоҳ ба мушт назанед, зеро рӯзе мерасад, ки дигарон низ дари шуморо мекӯбанд.

Дар мисраи зерин Рӯдакӣ низ мазмуни мақоли халқии дар боло баён шударо бо истеъдоди суханофаринии худ ба риштаи назм кашидааст:

Ангушт макун ранча ба дар кӯфтани кас,

То кас нақунад ранча ба дар кӯфтани мушт [4, 34].

Зарбулмасали «*Як дари баста, сад дари кушода*»[3, 88]. -ро мардум бо мақсади анҷом додани кори худ истифода мебаранд. Хусусан, агар ягон шахс барои чизе ё олоте ба хонаи каси дигар равад ва он шахс ҷавоби манфӣ диҳад, дар ҷавоб мегӯяд, ин ҷо нашуд дигар ҷо ҳаст ва ба ҷои дигар рафта эҳтиётоташро анҷом медиҳад. Ин зарбулмасал маънии дигарро низ ифода карда метавонад. Масалан, худованд барои инсонҳо агар як дареро баста бошад, сад дари дигарро боз мондааст, то одамон ҳаёту зиндагии худро пеш баранд. Маҳз ҳамин маънии дуввумро Рӯдакӣ дар ашъори худ моҳирона ба қалам додааст:

Агар баст яке дар, ҳазор дар бикӯшод,

Худой ариш ҷаҳонро чунин ниҳод ниҳод.

*Эзид ҳаргиз дар набандад бар ту,
То сади дигар ба беҳтарӣ накушояд [4, 35].*

Мардуми тоҷик мақоли маъмулро барои масоили дӯстиву душманӣ истифода мебаранд, ки мувофиқи маълумоти ин мақол таъсири бадии як душман аз ҳазор дӯст бештар мебошад. Мақоли «*Ҳазор дӯст каму як душман бисёр аст*» [3, 85]. мазмунан ба он рост меояд, ки душман як то бошад ҳам, хасми ӯ хеле зиёд аст. Чунин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем, ки шоир дар ду мисраи шеърӣ маънии як мақолро моҳирона ба риштаи назм кашидааст:

*Маялфанҷ душман, ки душман яке,
Фузун асту дӯст ар ҳазор андаке [4, 120].*

Ростиву нақӯкорӣ яке аз масоили муҳими ҳаётии башарият буда, дар ҳама давраи замон роҷеъ ба ин масоил инсонҳои шариф фикру мулоҳизаҳо мекрданд ва аҳамияти ҷиддӣ медоданд. Ростгӯӣ ва роҳи ростро интиҳоб кардан дар зиндагӣ албатта одамро ба қуллаҳои муродаш мерасонад, вале баръакси он бошад, ба пастиву касифӣ хоҳад расонд. Маҳз ҳамин масъала ҳаст, ки инсонҳои шарифу пуртаҷриба мақоли «*Ростиро завол нест*»-ро ҳамеша ба забон меоваранд ва тавассути он ҷавону наврасонро ба роҳи рост ташвиқу тарғиб мекунанд. Ин масъала дар ашъори шоирон ва адабиёти шиғоҳии мардум ҷойгоҳи махсус дорад. Чунончи, дар осори бозмондаи Рӯдакӣ дар ду мисраи шеърӣ оварда шудааст [3, 90]:

*Ҳар к-ӯ биравад рост, нишастаст ба шодӣ,
В-он к-ӯ наравад рост, ҳама мужда ҳамедиш! [4, 88].*

Одамизод дар ҳар маврид бояд забони худро аз гуфтори ноҷо нигоҳ дорад, чунки як сухани манфӣ метавонад сари одамро ба зери дор барад. Вобаста ба ин масъала мақоли «*Забони сурх сари сабз медиҳад бар бод*» [6, 189] дар байни мардуми мо роиҷ аст. Бинобар ин, инсон бояд аввал бо диққат ба атрофи худ нигарад ва пас суханони худро дар майнааш санҷида, сипас ба забон орад. Ин мазмунро дар ашъори Рӯдакӣ низ дучор мешавем. Байт:

*Замона гуфт маро хаши хеш дор нигоҳ,
«Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст» [4, 32].*

Дар ин асно агар мақоли халқиро бо мисраи шеъри Рӯдакӣ муқоиса кунем, дар ҳарду маврид як мазмуни ба ҳам монандро

бардошт хоҳем кард, зеро Рӯдакӣ низ таъкид намудааст, агар шахс забонашро нигоҳ дошта натавонад, атбатта пойи ӯ дар банд хоҳад монд.

Зарбулмасали «*Андӯҳи дилсӯхтагон, сӯхта донад*» [6, 274]. Миёни халқ хеле маъмул аст ва дар мавридҳои исфода мешавад, ки ягон балое ё мусибате ба сари касе омада бошад, то якдигарро тасалли диҳанд. Ба андешаи ин ҷониб, то воқеа ё ҳодисае ба сари шахс наояд, аз ин гуна воқеот бохабар шуда наметавонад. Рӯдакӣ дар як рубоии худ аз саргузашти Лайливу Маҷнун қисса карда, ҳамин мазмунро шоирона баён намудааст:

Ҷое, ки гузаргоҳи дили маҳзун аст,

Он ҷо духазор найза болохун аст.

Лайлисифатон зи ҳоли мо бехабаранд,

Маҷнун донад, ки ҳоли Маҷнун чун аст [4, 68].

Мақоли «*Ҳишти аввал чун ниҳад меъмор қач, то Сурайё меравад девор қач*» [6, 229]. ки ҳам дар адабиёти хаттӣ ва ҳам дар адабиёти шифоҳии мардум истифода мешавад, сарнавишти таърихӣ дошта, дар ҷое айнан ва дар мавриди дигар мазмунан дар ашъори шоирони мо ва эҷодиёти мардум истифода шудааст. Чунончи, Рӯдакӣ дар як байт бо тағйироти калимаҳои «**лод**» [7, 139] ба маънии девор ва «**бунлод**» ба маънии таҳкурсии девор истифода бурдааст, ки мазмуни мақоли болоро айнан ифода мекунад. Байт:

Лодро бар бинои муҳкам неҳ,

Ки ниғаҳдори лод бунлод аст [4, 78].

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки ашъори Рӯдакӣ аз лиҳози забону шеваи гуфтор, андешаҳои қаҳрамони лирикӣ ва сохтори анвои адабӣ бо эҷодиёти шифоҳии мардум алоқаи наздик дошта, дар ашъори ӯ ғайр аз зарбулмасалу мақолҳо инчунин, намунаҳои дигари фолклорӣ чун; образи рамзҳои асотириву таърихӣ, маълумот оид ба ҷашнҳои қадимии мардуми ориёӣ, таҷассуми бовару эътиқодоти мардум ва ғайра бозтоб шудаанд. Дар қасида, китъа, рубоӣ, дубайтӣ, достон ва мисраъҳои парокандаи бозмондаи шоир нақши пурқимати маданияту фарҳанги пешин кадр гардидааст. Бояд гуфт, ки масъалаи зарбулмасалу мақолҳо дар ашъори Рӯдакӣ масоилест, метавонад ба таври васеъ мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиши муҳаққиқон қарор бигирад, то ҳар чи бештар арзиш ва эътибори шоир барои форсиабонони ҷаҳон равшантар шавад.

Китобнома

1. Амонов Р. Ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ.(Маҷмӯаи мақолаҳо) / Амонов Рачаб. – Душанбе: «Ирфон», 1984.-352с.
2. Бертельс. Е.Э. История персидско-таджикской литературы./Бертельс. Е.Э. –Москва: Издательство Восточной литературы, 1960.-384с.
3. Бозори Тилавзод. Зарбулмасал ва чистонҳои халқӣ ва моҳияти ахлоқию тарбиявӣ онҳо. /Бозори Тилавзод. – Душанбе: «Шаҳпар», 2012.-292с.
4. Девони Рӯдакӣ, таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам./Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: «Бухоро», 2015.-228с.
5. Донишномаи Рӯдакӣ. Иборат аз 4 ҷилд, ҷилди 2. / Донишномаи Рӯдакӣ. – Душанбе: ҚММ «Ксерокс Ланд», 2008.-408с.
6. Муллоҷон Фозилов. Зарбулмасалу мақолҳо ва афоризмҳои форсӣ-тоҷикӣ, Иборат аз 3 ҷилд /Муллоҷон Фозилов. – Душанбе: «Ирфон», ҷилди 2, 1977.- 236с.
7. Нуоров Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / Нуоров Амон. – Душанбе: «Маориф», 1990. - 286с.
8. Османов Н.О. Пословицы и поговорки в поэтическом наследии Рудаки / Н.О. Османов // Рӯдакӣ ва замони ӯ (Рудаки и его эпоха), маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: «Ирфон», 1958. – 168-184с.
9. Тилавов Бозор. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок/Тилавов Бозор. – Душанбе: «Дониш», 1967. -135 сах.

**КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ МАРДУМӢ
ДАР АШЪОРИ РӮДАКӢ**

Дар ин мақола мавзӯи иртиботи адабиёти катбӣ ва шифоҳӣ дар мисоли ашъори устод Рӯдакӣ баррасӣ шудааст. Асоосгузори адабиёти классикӣ – устод Рӯдакӣ барои пуробу ранг ҷилва додани осори хеш аз фарҳанги пурғановати мардум – зарбулмасал ва мақолҳои халқӣ истифода намудааст. Муаллиф намунаҳои осори мардумиро, ки дар ашъори шоир ифода гардианд, оварда, ҳар намунаеро шарҳу тавзеҳ додаст.

Вожаҳои калидӣ: *Рӯдакӣ, фолклор, шеър, зарбулмасал, мақол, адабиёти китобӣ, эҷодиёти шифоҳӣ, иртиботи дуҷониба.*

**ПРИМЕНЕНИЕ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ И
ПОГОВОРОК В СТИХАХ РУДАКИ**

В данной статье речь идет о взаимосвязи письменной и устной литературы в примере стихах Рудаки. Основоположник персидско-таджикской литературы Абуабдулло Рудаки для обогащения своих сочинений широко использовал народную мудрость и традиционных пословиц и поговорок. Автор приводит примеры стихов и дает комментарий каждому фольклорному тексту.

Ключевые слова: *Рудаки, фольклор, стихи, пословица, поговорка, письменная литература, устная традиция, взаимосвязь.*

**THE USE OF FOLK PROVERBS AND SAYINGS IN THE
POEMS OF RUDAKI**

This article tells about the relationship of written and oral literature in the example Rudaki poems. The founder of the Persian-Tajik literature Abuabdullo Rudaki for enrichment of his poems widely used folk wisdom and traditional proverbs and sayings. The author gives examples of the verse and gives each comment folklore texts.

Keywords: *Rudaki, folklore, poetry, proverbs, sayings, written literature, oral tradition, relationship.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилзода Фаридун - ходими хурди илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail. ru.

Сведения об авторе: Исмоилзода Фаридун - младший научный сотрудник отдела фолклора Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ; тел.: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail. ru.

About the author: Ismoilzoda Faridun – is senior researcher at the Department of Folklore, of the Rudaki Institute of Language Literature of the Academy of Sciences of Tajikistan: Phone: (+992) 93 402 62 44; e-mail: mahin_n@mail. ru.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғази сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳонии дастнавис:

мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;

тақриз - 4 саҳифа;

рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъноии калимаи тоҷик / *С. Айнӣ* // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.
2. *Кисляков Н.А.* Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ *Н.А.Кисляков* // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шарифҷон Ҳусейнзода, 35, Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 27, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ. 1958. - 555 саҳ.
2. Пугачев В. П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В. П. Пугачев, И. Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. *Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.*
2. *Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А.Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.*

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Шарифджана Хусейнзаде, 35, Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 27, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, street. Sharifjan Huseynzade, 35, Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage named. Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 27, the editors of "Literature", tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and
Written Heritage of the Academy of Sciences of Tajikistan

Established in 2010
published quarterly

Quarterly journal established in 2010 by the Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Chief Editor

Rahmatullozoda Sakhidod, Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor

Askar Hakim, Ph.D

Executive Secretary

Shamsiddin Muhammadiyev, Ph.D

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, office 27, Huseynzoda St. 35, Dushanbe city, 734025. Pnone.: (+992 372) 21-22-40;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru;
www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095.

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Imomzoda (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

N. Salimi (Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan)

M.Mulloahmad (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

J.Nazriev (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

D.Saymiddinov (Corresponding member of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan)

A.Sattorzoda (Doctor of Philological Sciences, professor)

G.Juraev (Doctor of Philological Sciences, professor)

H.Rajabov (Doctor of Philological Sciences, professor)

O.Hojamurodov (Doctor of Philological Sciences, professor).

P. Jamshed (Doctor of Philological Sciences, professor)

O. Qosimov (Doctor of Philological Sciences)

T. Mardonov (Doctor of Philological Sciences)

Kh.Kalandariyon (Doctor of Philological Sciences)

Sh.Rahmonov (Doctor of Philological Sciences)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language, Literature, Oriental Studies and Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, 2016

Ба матбаа супорида шуд 2017
Барои нашр имзо шуд 2017
Чопи офсети. Ҷузъи чопӣ 12. Андоза 70x100 1/8
Адади нашр 500 нусха. Супориши №...

ЧДММ «Дониш Граф»
ш. Душанбе, кӯчаи С. Айни 121,